

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: İSTANBUL SAYA İŞÇİLERİ
ÖRNEĞİ

YONCA ELMA

DANIŞMAN
PROF. DR. SEBİHA KABLAY

YÜKSEK LİSANS

ORDU 2021

ETİK BEYANI

Enstitü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmada; bütün bilgi ve belgeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, bu çalışmanın herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir bilimsel çalışma olarak sunmadığımı beyan ederim.

Yonca ELMA

ONAY SAYFASI

Yonca ELMA tarafından hazırlanan “*Türkiye’de Çocuk İşçiliği: İstanbul Sıya İşçileri Örneği*” başlıklı bu çalışma, **11.01.2022** tarihinde yapılan sınav sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan	Prof. Dr. Sebiha KABLAY Ordu Üniversitesi/Ünye İİBF/Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	İmza
Üye	Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE Ordu Üniversitesi/Ünye İİBF/Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	İmza
Üye	Prof. Dr. Gülbiye YENİMAHALLELİ YAŞAR Ankara Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sağlık Yönetimi Bölümü	İmza

TEŞEKKÜR

Bugüne kadar ne zaman yapamayacağımı düşünsem, benimle bir kez konuşmasıyla her şeyi yapabileceğime inandıran, sabrı, bilgisi ve ilgisi ile tezimin ve benim gelişmemde çok büyük katkıları olan sevgili tez danışmanım Prof. Dr. Sebiha Kablay'a ne kadar teşekkür etsem az. Yüksek Lisans eğitimim boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim kıymetli bölüm hocalarım Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin, Doç. Dr. Nihan Ciğerci Ulukan, Doç. Dr. Umut Ulukan ve Prof. Dr. Gürol Özcüre'ye de çok teşekkür ediyorum.

İstanbul'a gittiğimde tek tek bana atölyeleri gezdiren Kadir'e, üzerimde çok fazla emeği olan manevi danışmanım ve motivasyon kaynağım olan Mukaddes Esra Aysan'a, seçtiğim kardeşim olan canım arkadaşım Neşe Aysan'a, canım ablam Zarife Şatıroğlu'na, bu zor süreçte nazımı çeken iş arkadaşlarım Çiğdem Güler'e, Emre Yamaner'e, Kerim Doğan'a, Murat Aslan'a, Asena Kepez'e ve beni hep destekleyen annem Fadime Elma, babam Avni Elma ve kardeşim Ali Elma'ya teşekkürü borç bilirim.

Yonca ELMA

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar.....	xiii
ŞEKİLLER.....	xiv
EKLER	xv
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	4
ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE GENEL BAKIŞ	4
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Çocuk Kavramı.....	4
1.2. Çocuk İşçi Kavramı	5
1.3. Çocuk İşçi ve Genç İşçi Ayrımı	6
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1. Teorik Literatür	8
2.2. Ampirik Literatür	11
3. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	14
3.1. Sanayi Devrimi Öncesi Çocuk İşçiliği	15
3.2. Sanayi Devrimi Sonrası Çocuk İşçiliği.....	16
3.3. Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Tarihi.....	18
3.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	18
3.3.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem.....	20

4. DÜNYADA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU.....	22
5. TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU	26
6. TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ.....	32
6.1. Adaletsiz Gelir Dağılımı.....	32
6.2. İşsizlik.....	35
6.3. Eğitim ile ilgili Nedenler	36
6.4. Geleneksel Bakış Açısı	38
6.5. Hızlı ve Çarpık Kentleşme.....	38
6.6. Mevzuat Eksikliği ve Denetim Yetersizliği	39
6.7. İşveren Talebi	39
6.8. Göç	40
7. ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIKLARI YERLER	41
7.1. Tarım Sektöründe Çalışan Çocuklar	41
7.2. Sanayi Sektöründe Çalışan Çocuklar.....	43
7.3. Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar.....	45
II. BÖLÜM.....	48
ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE İLGİLİ HUKUKSAL DÜZENLEMELER	48
1. ULUSLARARASI DÜZENLEMELER	48
1.1. Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri	48
1.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi	48
1.1.2. Birleşmiş Milletler Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme.....	49
1.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi	49
1.1.4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi	51

1.2. Avrupa Konseyi Düzenlemeleri	51
1.2.1. Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)	52
1.3. Avrupa Birliği Düzenlemeleri	52
1.3.1. AB Topluluk Çalışanlarının Temel Sosyal Hakları Şartı	52
1.3.2. AB Temel Haklar Şartı	53
1.3.3. 1994 Tarih ve 94/33/EC Sayılı Çalışan Gençlerin İşyerinde Korunması Hakkında Konsey Direktifi	54
1.3.4. Avrupa Birliği Komisyonu 2000/581/EC Sayılı Tavsiye Kararı	55
1.4. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Düzenlemeleri.....	55
1.4.1. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme...56	
1.4.2. 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi	58
2. ULUSAL DÜZENLEMELER.....	59
2.1. Anayasa	59
2.2. 4857 Sayılı İş Kanunu	60
2.3. Borçlar Kanunu.....	62
2.4. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.....	63
2.5. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu	63
2.6. 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu.....	64
2.7. Mesleki Eğitim Kanunu	64
2.8. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu.....	65
3. TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	66
3.1. Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Program (IPEC)	66

3.2. Zamana Bağlı Politika Program Çerçevesi (ZBPPÇ).....	68
III. BÖLÜM	70
ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: SAYA İŞÇİSİ ÇOCUKLAR	70
1. ARAŞTIRMA KONUSU	70
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	70
3. ARAŞTIRMANIN KISITLILIKLARI	70
4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	71
5. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ.....	72
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	72
7. SEKTÖRE AİT GENEL BİLGİLER.....	73
7.1. Dünya’da ve Türkiye’de Ayakkabı Sektörü.....	73
7.2. Üretim Yöntemi ve İşgücü Yapısı	74
7.3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Sektörün Değerlendirilmesi.....	76
7.4. Ayakkabı İşkolunda Çocuk İşçiliği.....	78
8. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	79
8.1. Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri	80
8.1.1. Çocukların Yaş, Cinsiyet ve Etnik Kökenleri.....	80
8.1.2. Çocukların Göç Durumları.....	83
8.1.3. Çocukların Hane Halkı Büyüklükleri ve Gelir Durumları	85
8.1.4. Çocukların Eğitim Durumları	89
8.2. Kayıt Dışı İstihdam	92
8.3. İşteki Durum	95
8.4. Güvenli ve Sağlıklı Çalışma Koşulları.....	100
SONUÇ VE ÖNERİLER	104

KAYNAKÇA	108
EK 1. YARI YAPILANDIRILMIŞ SORU FORMU	121
EK 2. ETİK KURULU ONAY FORMU	123
ÖZGEÇMİŞ	124

ÖZET

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: İSTANBUL SAYA İŞÇİLERİ ÖRNEĞİ

Türkiye’de ayakkabı imalatı emek yoğun üretimin yaygın olduğu bir alan olup kayıt dışılık da emek piyasasının genel bir özelliğidir. Diğer yandan sektörde çocuk emeği de yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak sektördeki kayıt dışılık ve fason üretim nedeniyle çocuk işçi sayısı net bilinmemektedir. Özellikle Suriyeli göçmen çocuk işçilerin emek piyasasına eklenmesi ile “çocuk işçiliğinin” bu sektörün vazgeçilmez kuralı haline geldiği yapılan saha çalışması ile anlaşılmaktadır.

Bu çalışma saya atölyelerinde çalışan çocukların çalışma koşullarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, saya atölyelerinin yoğun olarak bulunması nedeniyle İstanbul ilinde bulunan Merter Sanayi Sitesi, Aymakopp Sanayi Sitesi ve Aykosan Ayakkabıcılar Sanayi Sitesi konu edinilmiştir. Saya atölyelerinde çalışan çocukların çalışma koşulları, ücretleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamaları ve yaşamış oldukları zorluklar ele alınmıştır. Çalışmada öncelikli olarak bir literatür taraması yapılmış, ardından nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak 20 çocuk ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, gözlem tekniği ile de atölyeler ve çalışma koşulları incelenmiştir. Araştırmada elde edilen genel sonuçlara göre; saya işkolunda çalışan çocuklar çok az ücretler ile çok uzun sürelerde, insan sağlığına son derece zarar verebilecek koşullarda hiçbir koruyucu önlem olmadan çalışmaktadırlar. Üstelik çocuklar kullanmış oldukları kimyasalların kendilerine verebileceği zararlar hakkında bilgiye de sahip değillerdir. Araştırmadan edinilen bilgiye göre sayıları çok fazla olan ve “ucuz işçilik” olarak tabir edilen “çocuk emeği” saya imalatının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Öyle ki hiç çocuk çalıştırmıyorum diyen atölye sahipleri dahi en az iki veya üç çocuğu çalıştırmaktadır. Saya atölyelerinde çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunu yoksul Suriyeli göçmen çocuklar oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, Suriyeli çocukların çoğunun vatandaşlığının olmaması nedeniyle kayıt dışı çalışan saya atölyeleri için aranılan “işgücünü” oluşturmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk İşçiliği, Çocuk Emeği, Saya İşkolu, Ayakkabı İşkolu, Saya İşçiliği.

ABSTRACT

CHILD LABOR IN TURKEY: CASE OF ISTANBUL SHOEMAKER WORKERS

At Turkey, shoemaker is an area where labor-intensive production is common and informality is a general feature of the labor market. On the other hand, child labor is used extensively in the sector. However, the exact number of child workers is not known due to informality and contract manufacturing in the sector. It is understood from the field study that “child labor” has become an indispensable rule of this sector, especially with the integration of Syrian migrant child workers into the labor market.

This study aim to show that work conditions of children working on upper workshops. At this study, Merter Sanayi Sitesi, Aymakopp Sanayi Sitesi ve Aykosan Ayakkabıcılar Sanayi Sitesi were been subject due to intensive Saya workshops in Istanbul district. Childrens’s worked in upper workshops working conditionss, wages, occupational health and safety and difficulties they have experienced have researched. At study, first a literature review was conducted then a field study was carried out using the qualitative research method. With this aim, in-depth interviews were conducted with 20 children using a semi-structured questionnaire, and workshops and working conditions were examined with the observation technique. According to the datas from researchs, this children are been working with low wages at long hours, without any protective measures in conditions that can be extremely harmful to human health. Moreover, this children haven't got any information about this chemicals damages of their own health. According to the information obtained from the research, "child labor", which is very numerous and called "cheap labor", constitutes an integral part of Saya manufacturing. So much so that even the workshop owners who say that they do not employ any children employ at least two or three children. The vast majority of children working in Saya workshops are poor Syrian migrant children. The reason for this is that since most of the Syrian children do not have citizenship, they constitute the “labor force” sought for informal Saya workshops.

Keywords: *Child Labor, Child Labor, Saya Sector, Shoe Sector, Saya Labor.*

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devleti

ASS: Avrupa Sosyal Şartı

BM: Birleşmiş Milletler

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu

DOĞAKA: Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı

FLA: Fair Labor Association (Adil Emek Derneği)

GGASS: Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

ILO: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)

IPEC: International Programme on the Elimination of Child Labour (Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Program)

İSG: İşçi Sağliğı ve İş Güvenliği

İŞKUR: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MEK: Metil Etil Keton

NACE: Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması)

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı)

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SOMO: Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (Çok Uluslu Şirketler Araştırma Vakfı)

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

USDOL: United States Department of Labor (ABD Çalışma Bakanlığı)

UNICEF: United Nations International Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)

ZBPPÇ: Zamana Bağlı Politika Program Çerçevesi

TABLolar

Tablo 1. Dünya’da Yıllar İtibariyle Çocuk İşçiliği (5-17 Yaş, 2000-2021).....	23
Tablo 2. Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2021)	24
Tablo 3. Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı (5-17 Yaş, 2021).....	24
Tablo 4. Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı (5-17 Yaş, 2021)	25
Tablo 5. Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler, 5-17 Yaş, IV Çeyrek: Ekim, Kasım, Aralık, 2019	29
Tablo 6. Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocukların Çalışma Nedeni (%), 5-17 Yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019	30
Tablo 7. Çalışma Ortamlarında Fiziksel Sağlığı Olumsuz Etkileyen Faktörler (%), 5-17 yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019	31
Tablo 8. Çalışma Ortamlarında Etkileyen/Etkileyebilecek Elverişsiz Faktörler (%), 5-17 yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019	32
Tablo 9. Milli Gelir Düzeyine Göre Çocuk İşçi Sayıları	34
Tablo 10. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Yaş, Cinsiyet ve Etnik Kökenleri	81
Tablo 11. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Hane Halkı Büyüklükleri ve Gelir Durumları	88
Tablo 12. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Eğitim Durumları.....	90
Tablo 13. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin İşteki Durumları.....	97
Tablo 14. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Günlük Çalışma Süreleri ve Haftalık Ücretleri.....	100

ŞEKİLLER

Şekil 1. Çocuk İşçiliği Döngüsü	36
Şekil 2. Geleneksel Ayakkabı İmalatı Aşamaları	74

EKLER

EK 1. YARI YAPILANDIRILMIŞ SORU FORMU	121
EK 2. ETİK KURULU ONAY FORMU.....	123

GİRİŞ

Çocuk işçiliği, tarihi çok eski dönemlere dayanan kronikleşmiş bir sorundur. İnsanlık tarihinin ilk yıllarında avlanmaya, balık tutmaya, hayvanları yakalamaya yardım eden çocuklar, daha sonrasında ormanlarda, tarlalarda, ürünler ve hayvanların bakımında aile büyükleriyle birlikte çalışmışlardır (Sungur & Kurumalar, 2017). Çocuk emeğinin işçi statüsüyle tanışması ise Sanayi Devrimiyle olmuş (Tokol, 2018, s. 415), daha doğrusu bu dönemde artık göz yumulamaz hale gelmiştir (Fişek, 1995). Bu dönemde çocuk işçiliği çalışma biçimleri ülkeden ülkeye değişim gösterse de gece-gündüz gözetmeksizin “çocuk emeği” korkunç bir şekilde kullanılmıştır (Güzel, 2016, s. 1994).

Çocukların çalışma hayatında korunmasına yönelik ilk adımlar 19. yüzyılın başlarında İngiltere’de Çocukların Sağlığı ve Ahlakı Hakkında Kanun ile atılmıştır. Pamuk ve yün sanayinde geçerli olmak üzere çocuk çırakların çalışma süresini 12 saatle sınırlandıran bu yasa, gece çalışmalarını yasaklamış ve okula devam etme zorunluluğu getirmiştir. Ardından 1878 Fabrikalar Kanunu bütün sektörlerdeki asgari çalışma yaşını 10 yaşa çıkarmış, 14 yaşın altında bulunan çocukların çalışma sürelerini ise günlük normal çalışma süresinin yarısı ile sınırlamıştır (Demir, 2010, ss. 449-451; Talas, 1997, s. 265). 19. yüzyılın sonlarında diğer Avrupa ülkelerinde de benzer uygulamalar yaygınlaşmıştır. 1890 yılında Berlin Konferansında çocuk çalışma yaşı, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile çalışma sürelerine dair kararlar alınmıştır. 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulmuş ve 5 Sayılı Sanayide Asgari Yaş Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile çocukların sanayide çalışmalarına en düşük yaş sınırı getirilmiş ve 14 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaklanmıştır. Sonraki yıllarda uluslararası düzeyde çocukların korunmasına ilişkin birçok sözleşme ve tavsiye kabul edilmiştir (Demir, 2010, s. 551-554).

Ulusal düzeyde çocuk işçiliğini düzenlemeye yönelik ilk düzenleme çok kapsamlı olmayan yerel düzeydeki İş Kanunu olarak bilinen 1921 tarih ve 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun’dur. Bu kanunla zorla çalıştırılma ve on sekiz yaş altındakilerin maden ocaklarında

çalıştırılması yasaklanmış, günlük çalışma süresi sekiz saat olarak belirlenmiştir (Makal, 2007, s. 329).

Bugün ise çocuk işçiliğine yönelik pek çok düzenleme mevcuttur. Ancak çocukların çalıştırılmasının normlarını belirleyen bu düzenlemelerin, çocuk çalışmasında ortaklaştığı nokta ilk yıllardan beri çocukları korumak için çalışmayı düzenleme çabasıdır. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmenin 24. maddesinde çocukların olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşturulması hakkı düzenlenmektedir. Sözleşmenin 32. maddesinde de çocuğun, her türlü tehlikeli iş ve ekonomik sömürü ya da eğitimine engel olabilecek, sağlığına zarar verecek ya da verebilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunması şeklinde bir düzenleme bulunmaktadır. Bu maddelere de bakılarak sözleşmenin, çalışma koşullarını düzenleyerek çocukların sağlıklarının korunmasını amaçladığı söylenebilir. Ancak sözleşme bunu yaparken çocuğun çalıştırılmamasından değil, zararlı nitelikte işlerde çalıştırılmamasından söz etmekte, işe kabulde asgari yaş sınırı, çalışma saat ve sürelerinin düzenlenmesi ve yaptırımları belirlemektedir. Aynı yaklaşım ILO belgelerinde de söz konusudur. ILO'nun 18 yaşından küçük tüm bireyleri çocuk olarak kabul etmesine rağmen örneğin, 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesi, üye devletlere çocuk işçiliğinin etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı, istihdam ve çalışmaya katılmak için gençlerin fiziksel ve zihinsel açıdan gelişmelerine olanak tanıyacak bir asgari yaş belirlenmesi yükümlülüğü vermektedir. Sözleşmeye göre bir bireyin çalışması için asgari sınır zorunlu eğitimin bittiği yaşın altında ve hiçbir şekilde 15 yaşın altında olamaz. Ancak ekonomisi gelişmemiş olan ülkelerde esnek bir uygulama ile bu yaş 14 olarak belirlenebilmektedir (md.2). Yani sözleşmede sadece “doğası ve yapıldığı koşullar bakımından” tehlikeli işlerde 18 yaşın altında çalıştırılmayı yasaklanmıştır (md.3). Bu da eğer şartlar uygunsa 18 yaşın altındaki çocuklar çalışabilir demektir (Kablay, 2021a, s. 6-7).

Diğer taraftan yaş odaklı tüm bu ulusal ve uluslararası düzenlemelerin çocuk işçiliğini önlemede ne derecede başarılı olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. ILO ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNICEF) son yayınladığı 2021 yılı verilerine göre dünyada, 5-17 yaş aralığında bulunan 160 milyon çocuk

işçi vardır. Bu rakamlar, bir önceki dönem ILO verileri ile kıyaslandığında çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması amaçlı yapılan çalışmaların aslında başarısız olduğunu göstermektedir. Nitekim 2017 yılında 152 milyon olan çocuk işçi sayısı 2021 yılında 8 milyon atmıştır (ILO, 2021).

Bu çalışmada çocuk işçiliği saya (ayakkabı) işkolu özelinde incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde çocuk ve çocuk işçiliği kavramları tanımlanarak, geçmişten bugüne çocuk işçiliği, çocuk işçiliğinin nedenleri ve sonuçları incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, çocuk işçiliği ile mücadele kapsamında var olan hukuksal düzenlemeler Dünya ve Türkiye özelinde ayrı ayrı incelenecektir. Çalışmanın son bölümünü ise, alan araştırması oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk olarak araştırmanın amacı, konusu, yöntemi, önemi, kısıtlılıkları ve araştırma yöresi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından 20 saya işçisi çocuk ile yapılan nitel çalışma sonucunda elde edilen bulgular, araştırmaya katılan işçilerin sosyo-demografik özellikleri, işteki durumları, kayıtdışılık, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları başlıkları altında, yetişkin atölye sahipleri ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilen bilgilerle kıyaslanarak aktarılmıştır.

I.BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE GENEL BAKIŞ

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çocuk işçi kavramının tanımlanması için öncelikle kimlere “çocuk” denileceğinin ve hangi işlerin çocuk işçiliği kapsamına girdiğini saptamak gerekir.

1.1. Çocuk Kavramı

Çocuk kavramının tanımlaması oldukça güçtür. Doktrinde çocuk kavramı için yapılan tanımlardan biri, “kimli veya kimsesiz, varlıklı veya varlıksız, suçlu veya suçsuz, beden veya ruh yahut düşünce yönünden arızası olması veya olmaması gibi kişisel özellikleri veya nitelikleri göz önünde bulundurulmaksızın sağ ve tam doğduğu andan reşit olduğu ana kadarki evrede bulunan (insan yavrusu) gerçek kişi” şeklindedir (Akyüz, 2010, s. 94). Başka bir tanımlaya göre çocuk “yetişkinler dünyasına bağımsız bir birey olarak katılma yeteneğini kazanıncaya kadar bedensel, zihinsel ve kültürel gelişmesi için yetişkinin korumasına ihtiyacı olan kişidir” (Aykaç, 2016, s. 337). Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük’e göre, “bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak” (Türk Dil Kurumu, 2021) anlamındadır. Bu kavram hukuki açıdan tanımlanmaya çalışıldığında ise, “yasalarca tespit edilen belirli bir yaşın altında olduğu için fiziksel, zihinsel, sosyal, psikolojik ve ahlaki gelişimini tamamlamamış, bu nedenle özel olarak korunmaya muhtaç olan kişi” olarak tanımlanabilir (Aykaç, 2016, s. 337).

Esasen, çocuk kavramının tüm toplumlarca kabul edilmiş evrensel bir tanımı bulunmamakta, kavram toplumlara, zamana, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ya da kültürlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Genel olarak yapılan tanımlarda ise çocukluk dönemini gençlik döneminden ayırmak amacı ile yaş unsuru esas alınmakta olup, bu kabul edilen yaş faktörünün sınırı yine ülkelere, cinsiyete, kıır/kent ayrımına veya uluslararası belgelere göre farklılaşabilmektedir (Tokol, 2018, s. 414). Örneğin; bir toplumda kişinin çocuk olarak kabul edilmesine

neden olan yaş başka toplumda çocuk olarak kabul edilmeyebilmektedir (Şimşek vd., 2016, s. 163).

Kavram ile ilgili düzenlemelere bakıldığında ise, yine yaş faktörünün esas alındığı görülmektedir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, erken yaşta reşit olunması hali haricinde 18 yaşına kadar her kişi çocuktur (md.1). ILO'nun "182 sayılı Kötü Şartlarda Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi" de, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne benzer biçimde 18 yaşın altındaki her kişiyi çocuk olarak görmektedir (Kablay, 2018b, s. 62).

Ülkemizde de konuyla ilgili birçok yasal düzenleme bulunmaktadır. 22.11.2001 tarih ve 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'na göre bir kişinin reşit sayılması için, evlilik ve ergin olma gibi bazı istisnai haller haricinde 18 yaşını tamamlamış olması gerektiği hükmedilmiş ve 18 yaşın altındaki bütün bireyler çocuk olarak kabul edilmiştir (md.11). Buradan hareketle genelleme yapılacak olursa hem ulusal hem de uluslararası mevzuatta 18 yaş altı bireylerin çocuk olarak nitelendirildiği söylenebilir.

1.2. Çocuk İşçi Kavramı

Çocuk işçiliği kavramı da tanımlanması zor bir kavramdır. Bu kavram "işçi kavramından" hareketle genel olarak, aile bütçesine katkı sağlamak ya da yaşamını kazanmak amacı ile çalışan, belirli bir yaşın altındaki bireyler olarak ifade edilmektedir (E. Erdoğan & Uyan Semerci, 2019, s. 2508).

Bununla birlikte çocuk tarafından yapılan bütün faaliyetler çocuk işçiliği olarak kabul edilmemektedir. Çocuğun kişisel gelişimini etkilemeyecek, eğitimini aksatmayacak işler çocuk işçiliğine girmemekte hatta olumlu bakılmaktadır (Gülcan, 2017, s. 12-13). Alec Fyfe'e göre, çocuğun uygun koşullar altında çalışması vatandaş ve aile üyesi olarak ona toplumsal bir konum kazandırır. Fyfe, çocukların bu şekilde akrabalarının ve çevresindekilerin becerilerini öğrenebileceğini ileri sürmektedir. Bu görüşe bir noktada katılmak mümkündür. Nitekim çocuğun sömürüldüğü ve istismar edildiği bir çalışma ile çocuğun eğitimine engel olmayacak şekilde ona "gerçek anlamda" mesleki bilgi ve beceri

öğreten bir çalışma aynı kefeye konulamaz (Fyfe, 1989). Bu noktada çalışan çocuk ve çocuk işçi kavramlarını incelemek faydalı olacaktır. Çocuğun çalışması onun fiziksel, psikolojik ve zihinsel gelişim ve eğitimine engel olmayan faaliyetleri kapsıyor iken; çocuk işçiliği, çocuğun eğitim, oyun, sağlık gibi temel haklarının elinden alındığı olguyu ifade etmektedir (Kablay, 2018b). ILO’ya göre çocuk işçi, “çocuğun eğitimini engelleyen, çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerde çalışma” olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2021). Yani, ILO çocuk işçiliğini, iş ilişkisinin bağımsız ve bağımlı olmasına göre değil, yaptığı işin niteliğine göre tanımlamaktadır.

ILO’nun çocuk işçiliği tanımı, 138 Sayılı Sözleşmesi’ne dayanmaktadır. Sözleşmede çalışma ve istihdam şekillerine göre farklı asgari yaş uygulamaları bulunmaktadır. Buna göre; hafif işler için 13 yaş, sıradan işler için 15 yaş ve tehlikeli işler için 18 yaş asgari yaş sınırıdır. Ancak ekonomik ve eğitim olanakları gelişmemiş üye ülkeler için yaş sınırlarını bir yaş geriye çekilebilme olanağı verilmiştir (Sunal, 2015). Her ne kadar ILO, 18 yaş altındaki bireyleri çocuk olarak nitelendirse de çocukların çalışmasına ilişkin düzenlemelerinde esas olarak; çalışma için asgari yaş belirlenmesi ile çalıştırılacakları veya çalıştırılmayacakları işlere odaklanmaktadır (Kablay, 2021, s. 8).

Ulusal mevzuatta da söz edilen durum benzerdir. 4857 sayılı İş Kanunu’na göre; 15 yaşını tamamlayan çocukların çalıştırılmaları yasak olarak belirtilerek, 14 yaşını tamamlayan ve ilköğretimini tamamlamış olan çocukların ahlaki, zihinsel ve bedensel gelişimlerine zarar vermeyecek ve eğitimine devam edenlerin eğitimlerine engel teşkil etmeyecek “hafif işlerde” çalıştırılabilecekleri öngörülmüştür (md.71). Bu da mevcut düzenlemelerin çocukların çalışmasının kurallarını belirlerken, eğer şartlar uygunsa çocuk işçiliğini normalleştirme işlevi gördüğü söylenebilir (Kablay, 2021).

1.3. Çocuk İşçi ve Genç İşçi Ayrımı

Çocuk kavramı, konu “çalışma” olunca değişmekte, “çocuk” tanımının içine giren kişiler “genç işçi” olarak tanımlanabilmektedir. Bu ayrımın belirtildiği önemli uluslararası sözleşmelerden biri ILO’nun İstihdamda Asgari Yaşla İlgili 138

Sayıli Sözleşmesi'dir. 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nda (ASS) ve 1999 tarihli Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda (GGASS) da çocuk ve genç işçi ayırımına rastlanmaktadır (Aykaç, 2016, s. 338-339). Bu belgelerde çocuk ve genç işçi kavramlarına yönelik net bir tanım bulunmamakla beraber 18 yaşın altındaki herkesin "çocuk" olarak kabul edilmekte ancak bazı sözleşmelerde çocuğun çalışması düzenlenirken "çocuk işçi" olarak değil, "genç işçi" olarak ele alınmaktadır (Kablay, 2021a, s. 6-8).

Bu konuda en net tanım ve ayırım Avrupa Birliği'nin (AB) 1994 tarihli 94/33/EC Sayılı Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin Yönergesi'nde verilmiştir. Yönergede genç, ergen ve çocuk kavramları ayrı ayrı tanımlanmıştır. Söz konusu yönergeye göre; genç, 18 yaşın altında bulunan tüm bireyleri; çocuk, 15 yaşın altında bulunan tüm bireyleri veya ulusal mevzuat uyarınca zorunlu tam zamanlı eğitime tabi olan bireyleri; ergen ise 15 ile 18 yaş arasında olup ulusal mevzuata göre tam zamanlı eğitime tabi olmayan kişiyi ifade etmektedir (md.3).

Ülkemizde, çocukların çalışmasını düzenleyen 4857 sayılı İş Yasası'nda çocuk, genç işçi ve çocuk işçi kavramları tanımlanmamakta; bu kavramlara yönelik tanımlara 6.4.2004 tarihli Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te yer verilmektedir (Urhanoglu, 2012, s. 205-206). Yönetmeliğe göre genç işçi, 15 yaşını tamamlayan ama 18 yaşını doldurmamış olan, çocuk işçi ise 14 yaşını tamamlamış, 15 yaşını henüz doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış olan kişi olarak tanımlanmaktadır (md. 4). Bu durum, 18 yaş altında çocukların çocuk işçi olarak kabul edilebilmesi için 14-15 yaş aralığında olması gerektiği, 14 yaş altındaki çalışan çocukların hiçbir kategoriye girmediği ve 15 yaş üstünde çalışan çocukların ise genç işçi olarak kabul edildiği ve genç işçi olarak çalışabildiği anlamına gelmektedir. Yani diğer bir ifadeyle genel görüş "çocuk kavramı" çalışma söz konusu olduğunda 14-15 yaş altına sığdırılmakta, diğer düzenlemelerde çocuk tanımının içinde bulunan kişiler ya "genç işçiye" dönüşmekte ya da hiçbir kategoriye girmemektedir (Kablay, 2021, s. 8).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çocuk işçiliğinin sebebini açıklamak için en fazla “yoksulluk” kavramı kullanılmaktadır. Bu nedenle bu bölümünde, ampirik ve teorik çalışmalar doğrultusunda, yoksulluk olgusu çerçevesinde çocuk işçiliğinin kuramsal boyutu ele alınacaktır.

2.1. Teorik Literatür

Çocuk işçiliğinin nedenini açıklamak için kullanılan iki önemli kuramsal yaklaşım bulunmaktadır: Bu yaklaşımlardan ilki ‘İkame Aksiyomu’ (Substitution Axiom), diğer yaklaşım ise ‘Konfor Aksiyomu’ (Luxury Axiom) dur (Bor, 2014, s. 7).

Çocuk emeğinin arz yönüyle ilgili olan Konfor Aksiyomu varsayımına göre; ebeveynler çocuklarını sadece yoksulluk yani mecburiyetten dolayı çalıştırırlar. Çocuklarının çalışmaması ya da okula gitmesi bu aileler için lükstür. Bir başka ifadeyle, düşük gelirli ailelerin, çocuklarını çalıştırmaması gibi bir lüksü bulunmamaktadır. Haneye giren gelir miktarı belirli bir oranda artmaya başladığında aileler çocuklarını çalıştırmamaya başlarlar. Yani burada, ailelerin çocuklarını zorunluluktan dolayı çalıştırdıkları varsayımı üzerinde durulmaktadır (Basu, 1999, s. 1083-1119).

Çocuk emeğinin talep yönüyle ilgili olan İkame Aksiyomu varsayımına göre; yetişkin ve çocuk emeği birbirlerinin yerine ikame edilebilir. Başka bir deyişle bu varsayım, çocuk emeğinin kullanıldığı her işte yetişkin emeğinin de kullanılabileceğini söylemektedir (Sunal, 2011). Levison vd. tarafından Hindistan’da yapılan çalışma İkame Aksiyomu’na destek vermektedir. Bu çalışma halı dokuma üretiminde yetişkinlerin çocuklardan çok daha iyi üretim yaptığını göstermiştir. Burada yetişkin emeğinin, çocuk emeğinden daha pahalı olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Levison vd., 1998). Bu varsayımlardan hareketle Basu ve Tzannatos, geliştirmiş oldukları modelde hane gelirinin, hane halkının ihtiyacını karşılayacak düzeye geldiği durumda (sadece yetişkin emeğinin kullanılması sonucu) çocuklarını çalıştırmayacaklarını, diğer

türlü gelir açığına kapatmak için çocuk emeğini kullanacaklarını kabul etmektedirler (Basu & Tzannatos, 2003, s. 147-173).

Basu ve Van'ın geliştirdikleri modelde de çocuk işçiliği, ebeveynlerin hane halkının hayatta kalmasıyla ilgili endişelerinden dolayı ortaya çıkıyorsa, çocuk işçiliğini yasaklayan popüler argüman, büyük ölçüde gücünü kaybeder. Bununla beraber yetişkin ve çocuk emeği arasındaki ikame edilebilirlik varsayımı birleştiğinde, 3 farklı noktada denge görülebilir. Bunlardan ilki, çocuk emeğinin kullanılmadığı bu nedenle de yetişkin ücretlerinin işgücü arzındaki azalmadan dolayı yüksek olduğu durumdur. Bu duruma göre, yetişkinin ücreti ailenin gereksinimlerini karşılamaktadır. Dolayısıyla aile, çocuğun getireceği gelire gerek duymaz. Diğer durumda ise, yetişkin ücretlerinin hane gelirini karşılayamadığı ve çocukların çalıştırıldığı durumdur. Burada haneye giren gelir asgari ücret seviyesinin çok altındadır ve bundan dolayı aile çocuğunu tam zamanlı çalıştırmak durumunda kalır. Burada vurgulanmak istenen çocuk işçiliği ve yoksulluk tuzağı arasındaki bağıdır. Son denge durumu ise, aile çocuğunu hanenin gelir ihtiyacı dengeleyecek kadar çalıştırır ve çalışmaktan arta kalan zamanda çocuklarına okul hayatlarını sürdürebilme fırsatı tanır. Sonuç olarak bu model, işgücü piyasasında ailelerinin yoksul olması sebebiyle var olan çocukların, ikame olarak kullanılması sebebiyle yetişkin işçilerin ücretlerini düşürdüğünü ve düşük gelire sahip olan yetişkinlerin de çocuklarını (gelir seviyelerini dengelemek amacıyla) çalıştırdıklarını ileri sürmektedirler (Basu & Van, 1998, s. 412-427).

Söz edilen model, ailelerin çocuklarını zorunluluktan dolayı çalıştırdıkları yani ailelerin fedakâr oldukları varsayımını yapmaktadır. Gupta, “işveren ve çocuğun velisi pazarlık oyunu oynar” olarak tanımladığı modelde, çocuğun emeği ve ailenin geliri arasında ilgili bazı ilginç sonuçlar sunmaktadır. Model, çocukların içinde buldukları durumun aileleri tarafından önemsenmediğini, çünkü çocuğun emeği karşılığı olan paranın ailesi tarafından işverenden olduğu gibi alındığını ortaya koymaktadır. Gupta, çocukların aileleri tarafından sömürülmesinin engellenmesi için asgari ücret uygulamasının faydalı olacağını da ileri sürmektedir (Gupta, 2000, s. 219-228).

Gupta, çalışmasında ailelerin çocukların çalışmasına yönelik daima fedakâr tutum sergilemediklerini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Parsons ve Goldin, 19.yy.'da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) yoksul ailelerin fedakâr bir tutum sergilemediklerini göstermeye çalışmışlar ve çocukların çalıştırılması sonucunda elde edilen gelirin büyük miktarının yine ailenin tüketim giderleri için kullanıldığını belirtmişlerdir (Parsons & Goldin, 1989, s. 637-659).

Hazan ve Berdugo'nun, 2002 yılında yapmış oldukları çalışmada çocuk emeği, doğurganlık ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaya göre, kalkınmanın ilk evresinde çocuk işçiliği ve doğurganlık oranları oldukça yüksek ve kişi başına düşen birim miktar düşüktür. Teknolojide yaşanan gelişmeler ile yetişkin ve çocuk emeği arasındaki ücret farkı artarak, çocuk işçiliğinden elde edilen fayda azalmıştır. Aileler de çocuklarını çalıştırmak yerine okula göndermenin en uygun tercih olduğunu keşfetmişler ve doğurganlık oranlarını düşürmüştür. Bu varsayıma göre, çocuk işçiliğinin tamamen kaldırıldığı ve doğurganlık oranlarının düşük olduğu durumda devlet istikrarlı bir büyüme dengesine ulaşır. Çocuk işçiliğinin yasaklanması bu süreci hızlandırır (Hazan & Berdugo, 2002, s. 810-828).

Fişek, 2004 yılındaki çalışmasında çocuğun çalışmasının “yoksulluğa ve insanca yaşamın en az koşullarının olmayışına bir tepki göstermesi” olarak tanımlamıştır. Söz edilen çalışmada çocuğun çalışması “onun çabası, yoksulluktan kurtuluş” çabasıdır. Dolayısıyla çalışmada çocuk içindeki yoksulluktan kurtulmadıkça çalışmaya veya çalıştırılmaya devam edeceği ifade edilmektedir (Fişek, 2004). Sunal ise, gelir düzeyi ile çocuk emeği arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla, 148 farklı ülkenin UNICEF verilerine dayanarak yapmış olduğu çalışmada ülkeleri gelir düzeylerine dört grupta sınıflandırmıştır. Çalışmada en düşük gelire sahip ülkelerdeki kişi başına düşen gelirin arttığı durumda çocuk işçiliğinin oranının azaldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla Sunal, zenginliğin ülkede bulunan tüm vatandaşlara bölünmesi durumunda yoksulluğun ve neden olduğu çocuk işçiliğinin oranlarının azalacağını varsaymaktadır (Sunall, 2011).

2.2. Ampirik Literatür

Çalışmanın bu bölümünde yoksulluk bağlamında çocuk işçiliğinin nedenlerinin ortaya konması amaçlı yapılmış alan araştırmaları üzerinden çocuk işçiliği ele alınmıştır.

1993-1998 yıllarında, Edmonds tarafından Vietnam'daki yoksulluk sınırı, çocuk işçilik oranları ve yetişkin hane halkı geliri verileri kullanılarak yapılan çalışmada, yoksulluktan kurtulan hanelerin, çocuk işçiliği oranında yaşanan azalmanın büyük bir bölümünü (%80), ailelerin ekonomik durumlarındaki düzelmeye ile açıklanabileceği ortaya konulmuştur (Edmonds, 2003). Benzer şekilde, Wahba tarafından Mısır'a ilişkin veriler kullanarak yapılan çalışmada, ücretlerdeki %10 oranında yaşanacak artışın erkek çocuklarında %22, kız çocuklarında ise %13 oranında azaltacağı belirtilmiştir (Sunal, 2011).

19.yy'da Claudia Goldin'in tarafından Philadelphia nüfus sayımı verileri analiz edilerek; "babanın ücretinin yüksek olması durumunda çocuğun çalıştırılma olasılığının düşeceği" ve "babanın işsizliğinin kız ya da erkek bütün çocukların çalıştırılmasında güçlü etki yarattığı" sonuçlarına ulaşılmıştır (Goldin, 1978).

Emerson ve Souza tarafından 2002 yılında yapılan çalışmada, çocuk işçiliğinin kuşaklar arasındaki kalıcılığı Brezilya verileri temel alınarak test edilmiştir. Yapılan ampirik çalışmada çocuk işçiliği geçmişi olan aileye sahip çocukların, çocuk işçi olma ihtimalinin fazla olduğu, eğitilmiş ebeveynlere sahip olan çocukların da çocuk işçi olma ihtimalinin düşük olduğu anlaşılmıştır (Emerson & Souza, 2003).

Hinrichsen ve College'ın Ekvator Cumhuriyetinde 120 sokak satıcısı yetişkin işçiyle gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, yoksulluk seviyesinin yüksek olduğu ailelerde, çocuğun çalışmasının ailenin "hayatta kalma stratejisi" olarak benimsendiği gözlenmiştir. Çocukların çalışması nedeni aileye sorulduğunda ise, çocuklarını mecburiyetten dolayı çalıştırdıkları ifade edilmiştir. Çocuklarını kendileri gibi kayıt dışı çalışmamalarını eğitim almalarını istediklerini ifade eden aileler Konfor Aksiyomuna paralel olarak içindeki buldukları yoksulluktan dolayı çocuklarını çalıştırdıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada söz edilen yaklaşıma

paralel şekilde çalışmak zorunda olan/bırakılan çocukların okula gitmek bir yana yeterli besini dahi alamadıkları anlaşılmıştır (Hinrichsen, 2017).

Reddy (2013) de yaptığı çalışma ile Fiji'deki çocukların neden çalıştıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada, çocukların çalışmasındaki en büyük neden, hane gelirinin düşüklüğüdür (%65). Aile gelirinin yeterli düzeyde olmaması çocuk emeği arzının ortaya çıkarıcı en önemli etmendir. Çalışmadaki önemli diğer bulgu da, yetişkinin gelirinde yaşanan bir dolarlık artışın çocuk işçiliğini %0,02 oranında azaltmasıdır. Çocuk işçiliğinin başka bir belirleyicisi ise, hane büyüklüğüdür. Hanede yaşanan bir birimlik artış çocuk işçiliğini %23 oranında arttırdığı görülmüştür. Çalışmada hem lüks hem ikame aksiyomuna destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır (Reddy, 2013).

Bhukuth ve Ballet'in 2006 yılında Hindistan'da yapmış olduğu çalışmada yetişkin emeği ve çocuk emeğinin tam olarak birbiri yerine ikame edilmese de tamamlayıcı olarak önemli olduğunu göstermiştir. Tuğla fırınlarında çalışan mevsimlik göçmen işçi aileler, borçlandırılarak zorla çalıştırılmaya engel olmak için çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Yapılan işin zor olması, çocuk emeğinin tek başına yetişkin emeği yerine kullanılmasını engellese de, işverenler tarafından verimliliği artırıcı işçi olarak görülmektedir. Bu durum ailelerin gelir düzeylerinin düşük olmasının çocuklarını çalıştırmak zorunda bıraktığına işaret etmektedir. Çalışmada, her ne kadar çocuk emeğiyle yetişkin emeğinin tamamen ikame etmediği ifade edilse de çocukların çalışmaması durumunda yetişkin işçilerin çalışacağı düşünüldüğünde aslında kısmen de olsa birbiriyle ikame edildiği ve üretim için de önemli bir tamamlayıcı işleve sahip olduğu söylenebilir (Bhukuth & Ballet, 2006).

Çalışmanın konusunu oluşturan saya alanında çocuk işçiliği üzerine de çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Şimdi bunların sonuçları paylaşılacaktır. Akdeniz, çalışmasında İstanbul'daki bir saya atölyesinde çekilmiş fotoğraf ile Türkiye'deki çocuk işçilik gerçeği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Fotoğrafta yorgunluktan uyuyakalan çocuk henüz 9 yaşında ve Suriyelidir. Uyuduğu yer ise saya tezgâhıdır. Çalışmada henüz ilkökul çağında çocukların, havalandırması dahi

bulunmayan ortamlarda bütün gün uyuşturucu özelliği olan maddeleri koklayarak büyük firmaların fasonluğunu yaptığı anlatılmıştır. Akdeniz çalışmasında hükümetin bu durumu önlemede yetersiz kaldığını hatta sermayeden tarafa bir tutum gösterdiğini ve bu konuya çözüm olarak ise sendikalar, emek örgütleri ve işçi sınıfının harekete geçmeleri gerektiği vurgulanmıştır (Akdeniz, 2017).

Dertli, 2017 yılındaki çalışmasında saya işkolunda kullanılan kimyasalların saya işçisi çocuklar üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada, Nilay Gökkaya Akyol'un "Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasalların Maruziyetinin Belirlenmesi" başlıklı uzmanlık tezinden tespit edilen ölçüm değerlerine atıf yapılmıştır. Tezde ölçüm yapılan kimyasallardan "benzene" ve "N-hekzan" kimyasalları saya bölümünde diğer bölümlere göre daha yüksektir. Bu durumun 3 sebepten dolayı çok daha tehlikeli olduğunun altını çizmiştir. Bunlardan ilki ölçümlerde referans sınır değer olarak 8 saatlik çalışma süresinin esas alınmasıdır. Oysa saya işkolunda çalışma süreleri günlük ortalama 10-12 saattir. Bu süre kimi zaman 15 saate kadar uzayabilmekte, bazı atölyelerde de çalışanlar geceleri atölyelerde uyumak durumunda kalmaktadır. İkinci tehlike ise çalışanların kimyasal maddelere olan maruziyetinin sadece solunum yoluyla gerçekleşmemesidir. Pek çok atölye iççilerin yemek yediği yerdir. Bu durum işçilerin kimyasallara solunum yolunun yanı sıra sindirim ve deri yoluyla da maruz kalmasına neden olmaktadır. Üçüncüsü ise eşik sınır değeri tüm işçileri yeterli derecede korumaz. Bazı belirli kişiler belirli kimyasallara karşı daha hassas olabilir. Kimyasal maddeye duyarlılığın artmasının pek çok sebebi vardır yaş da bunlardan bir tanesidir. Bu doğrultuda çalışmada yetişkinlere dahi çok büyük tehlike arz eden kimyasalların çocukların üzerinde yaratabilecek olduğu tehlikelerden bahsedilmiş ve saya işkolundaki çocuk istihdamının yoğunluğu çeşitli kaynaklarla desteklenmiştir (Dertli, 2017).

Elma, 2019 yılında İstanbul ilinde yapmış olduğu saha araştırmasında 20 saya işçisi çocuk ile görüşme gerçekleştirmiştir. Saya imalatında yoğun olarak kullanılan çocuk emeğini ve bu çocukların çalışma koşullarını konu edinen çalışmada, saya imalatında çalışan çocukların düşük ücretlere uzun çalışma saatleri ve son derece kötü çalışma koşulları altında çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Elma'nın

yapmış olduğu çalışmada saya imalatında çalışan çocukların büyük çoğunluğu Suriyeli göçmen çocuklardan oluşmaktadır. Çocuk işçiliğinin bu sektörün bir parçası haline geldiği ifade edilen çalışmada, göçün bir sonucu olarak çalışmak durumunda kalan Suriyeli çocukların, kötü çalışma koşullarının yanı sıra sözlü şiddete de maruz kaldıkları ifade edilmiştir (Elma, 2019).

Dedeoğlu ve Karabıyık'ın Türkiye'deki ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin güncel durumu ve göçmen çocukların ayakkabı imalatında nasıl yer aldıklarını ortaya koymayı amaçladıkları “Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu’nda kayıtdışı ve emek yoğun olarak gerçekleşen ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ve iş pratiklerinin çıraklık-kalfalık-ustalık arasında olan meslek edindirme sistemine dayandığından bahsedilmiştir. Çalışmaya göre, Suriyeli çocuk emeği son yıllarda iyice belirginleşerek, Elma'nın çalışmasında belirtildiği gibi Türkiyeli çocuk işçilerin yerini almaktadır. Bu durumun ayakkabı imalatını çok daha tehlikeli hale getirdiği vurgulanan çalışmada diğer çalışmalara benzer olarak çocukların kötü çalışma koşullarında çalıştığı ve uzun çalışma saatlerine maruz kaldığı anlaşılmıştır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a).

3. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çocuk işçiliğinin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tarihin her döneminde “çocuk emeğinin” kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Sungur, 2017, s. 54).

Hindman bu konuda şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Çocuklar daima çalışmışlardır. İnsanlık tarihinin ilk yılları boyunca kabilelerin çocukları; avlanma, balık tutma ve hayvanları kapanla yakalama çalışmalarında bulunmuşlardır. Sonraları kabileler ve klanlar ailelere ayrıldığında; çocuklar, tarlalarda ve ormanlarda ürünlere ve hayvanlara bakılmasında büyükleri ile çalışmaya devam etmişlerdir. Bunun yanı sıra çocuklar el sanatlarına yardım etmiş ve bunları geliştirmiştir” (2002;6; akt. (Erbay, 2008, s. 30)

Gerçekleşen değişim ve gelişmeler ile çocukların çalıştıkları alanlar değişime uğramıştır. Bütün bunlar sanılanın aksine çocukların Sanayi Devriminden önce de çalışmakta olduğunu göstermektedir. Ancak çocuk işçiliğinin boyutları ve

sonuçları Sanayi Devrimi ile gözler önüne serilmiştir. Diğer bir ifadeyle, artık göz yumulamaz hale gelmiştir (Fişek, 1995).

3.1. Sanayi Devrimi Öncesi Çocuk İşçiliği

Tarihsel süreç ele alındığında çocuk işçiliği insan tarihinin var oluşundan bu yana var olan bir olgudur. Çocuk emeğinin izlerini ilkel toplumların avcı-toplayıcı aşamalarından başlatmak mümkündür (Çakır, 2021, s. 32).

Avcı toplayıcı toplumda çalışma neredeyse yaşamın doğrudan kendisine denk düşen bir anlama sahiptir (Applebaum, 1984). Bu dönemde avlanmada kullanılan aletlerde gelişme kendiliğinden oluşan bir iş bölümünü başlatmıştır. Cinsiyet ve güce dayalı olan bu iş bölümünde topluluklar ilk gruba ayırmıştır. Birinci grupta bulunan topluluğun dayanıklı ve güçlü üyeleri avlanma görevini üstlenirken, ikinci gruptakiler yani fiziken daha güçsüz olan kadın ve çocuklar ise bitki, bitki kökü ya da meyve toplamak, ateşin sönmemesi, balık avlamak gibi görevleri üstlenmişlerdir. Bu topluluklarda çocuklar, hem emek sürecinin hem de eğitim sürecinin bir öznesini oluşturmaktadır. Çocuklar bir yandan kendilerine verilen işleri yaparken aynı zamanda yaşlıların deneyimlerinden av aletlerinin yapımını öğrenmişlerdir (Çakır, 2021, s. 32).

Yerleşik hayata geçiş çalışma kavramı ve çocuğa yüklenen görevlerde değişmiştir. Yerleşik hayata geçmeden önce çocukların çalışması çoğunlukla yetişkinlere yardım etme biçimindeyken yerleşik hayata geçişle beraber çocuklar yetişkinler ile birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bu dönemde çocuklar tarım başta olmak üzere birçok farklı işlerde çalışsa da genel olarak aile içinde yapılan ve görece yaşlarına uygun bir “çalışma pratiği” içerisinde oldukları görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda çocukların büyük bir bölümü için çalışma ve eğitimin iç içe geçtiği bir dönemi ifade etmektedir. Çocuklara verilen eğitim onlara formel çıraklık ya da ev, tarla işlerinde beceri isteyen görevleri yaparak yetişkinlerin çalışma/iş dünyasına girmelerine hazırlayan türden bir eğitim biçimidir. Bu nedenle çocukların çalışması onların eğitilmeleri anlamına da gelmektedir. Bu yöntem ile aynı zamanda mesleğin(zanaatın) bir sonraki nesle aktarılması da sağlamaktadır (Tekin Yılmaz, 2020, s. 1238-1239).

Ortaçağlarda çocuklar çırak-kalfa-usta ilişkisi içerisinde olan Lonca birliklerinin aktif birer üyesidir. Bu dönemde, çırak olarak çalışmaya başlayan çocuk, sadece boğaz tokluğuna çalışırdı. Bu çalışmanın karşılığında ise usta çırağı iyi şekilde eğitmekle yükümlü idi. Yıldırım, başlarda güçlü bir biçimde çalışmalarını sürdüren Lonca sisteminin dönemin sonlarına gelindiğinde bozulmaya başladığını ifade etmektedir. Lonca birliklerine girişlerde katı kuralların olması ve her birinin adeta tekelleşmesi düzenin bozulmasına neden olmuştur. Sanayileşmenin artması ve kapitalist üretim biçiminin başat üretim biçimi haline gelmesi ile birlikte lonca sistemi işlevini yitirmiş, çocuk emeğinin kullanımı da biçim değiştirmiştir (Yıldırım, 2008).

3.2. Sanayi Devrimi Sonrası Çocuk İşçiliği

Toplumsal büyük değişimlere yol açan Sanayi Devrimi yeni üretim biçimi ve örgütlenme ile makine çağında fabrika düzenini oluşturmuştur. Yaşanan toplumsal değişim ve gelişmeler işçi sınıfını oluşturmuş, yaşama ve çalışma koşullarında ortaya çıkan değişim; kırdan kente akın eden insan topluluklarına insan onuruna yakışmayan çalışma şartlarında; erkek, kadın ve çocuk bütün işçilerin son derece ağır şartlarda çalışmasını beraberinde getirmiştir (Talas, 1981, s. 60).

İşverenler arasındaki rekabet, işçilerin ücretlerini düşürmüş, işçiler arasında yaşanan “iş bulma rekabeti” ise işçileri işsiz kalmakla sınımış söz gelimi ölümü göstererek sıtmaya razı etmiştir (Şahin, 2012, s. 107). 1834 yılında Fransa’da yapılan bir anketin sonuçlarına göre işçilerin günde 20 saatten fazla çalıştıkları halde ailelerinin geçimlerini sağlayamadıkları görülmektedir. Almanya’da işçi ücretlerinin, o dönemde hapisanelerde tutuklulara verilen günlük kalori miktarını dahi karşılamadığı görülmektedir. Yani işçiler, işsizliktense karın tokluğu denilebilecek ücretler karşılığında çalışmaya mahkûm edilmiştir (Tunçcan Ongan, 2017). Böyle bir ortamda toplumun en savunmasız grubunu yine kadınlar ve çocuklar oluşturmuşlardır (Efe & Uluoğlu, 2015, s. 50-51).

Marx çocuk emeğinin kullanımına ilişkin; “*Makine, kas gücünü vazgeçilmez bir öge olmaktan çıkardığı ölçüde, kasları zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve*

organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç hali alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur... Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış aile çevresinde bireylerin diledikleri gibi harcayabilecekleri zamana ve emeğe de el atmıştır” demektedir (Marx, 2000, s. 380).

Nitekim Sanayi Devriminde, çocuk işçiler İngiltere’de fabrika bacalarını temizlemek için kullanılmış, “baca temizleyicisi” adeta o dönemin çocuklarını tanımlayan bir deyiş haline gelmiştir. Belçika’da ise, dokuma fabrikalarında makinaların altlarına düşen ip ve yünleri toplayan 5 yaşında çocuklara rastlamak mümkündür. Benzer şekilde Fransa’daki maden ocaklarında yerin kilometrelerce altlarında sıcaklığın kırk derecenin üzerinde noktalarda yine çocuk işçiler galeri açmakta, vagon taşımaktadır. Çalışma biçimleri ülkeden ülkeye değişim gösterse de gece-gündüz gözetmeksizin “çocuk emeği” korkunç bir şekilde kullanılmıştır (Güzel, 2016, s. 1993-1994).

Çocukların çalışma hayatında korunmasına yönelik ilk adımlar 19. yy. başlarında İngiltere’de “Çırakların Sağlığı ve Ahlakı Hakkında Kanunu” ile atılmıştır. Fakat burada şunu da söylemek gerekir ki bu adımlar çocuğun insani değerinden dolayı değil milli güvenlik için atılmış adımlardır. Sadece yün ve pamuk dokuma sanayinde “en az 3 çırak ve 20 işçi çalıştıran işyerlerinde” uygulanan bu yasa 9 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasını yasaklamış, 9 ile 16 yaş arasındaki çocukların da gece çalıştırılmalarına yasak getirmiştir. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılma sürelerini ise 12 saat ile sınırlamıştır. Fakat dönemin bireyci-liberal görüşü bunu kabul etmemiş ve kanun işverenler tarafından uygulanmamıştır. Ardından “1878 Fabrikalar Kanunu” ile bütün sektörler dahil asgari çalışma yaşı 10 yaşa çıkarmış 14 yaşın altında bulunan çocukların çalışma süreleri ise günlük normal çalışma süresinin yarısı ile sınırlamıştır (Demir, 2010, ss. 449-451; Talas, 1997, s. 265).

Uluslararası ilk adımlar ise, 1890 yılında Berlin Konferansı’nda atılmıştır (Güzel, 2016, s. 1994). Aslında bu konferansın asıl amacı düzenleme yapmak değil daha çok sorunları teknik açıdan incelemektir. Bu nedenle de konferans, çocuk ve kadınların çalışma süreleri ve maden ocaklarında çalışma sürelerine yönelik

oldukça ılımlı ve sınırlı kararların alınması ile sınırlı kalmıştır (Gülmez, 2013). Bu kararları takiben de 1919 yılında ILO kurulmuş ve “5 Sayılı Sanayide Asgari Yaş Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile çocukların sanayide çalışmalarına en düşük yaş sınırı getirilmiş ve 14 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaklanmıştır (Özeren, 2004, s. 162-171). Bu sözleşmeyi diğer sözleşmeler izlemiş ve uluslararası düzeyde çocukların korunmasında birçok sözleşme ve yasa kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşını izleyen dönemde, izlenen ekonomik politikaların etkisi ile refah düzeyi yüksek ülkelerde eğitim olanaklarının artmış olması çocuk işçiliğinin belli bir düzeyde azalmasını sağlamıştır. Fakat 1970’li yıllardan sonra uygulanan neo-liberal politikaların yol açtığı işsizlik, kayıt dışı çalışma ve esnek çalışma biçimleri çocuk işçiliğinin yeniden artmasına neden olmuştur (Tokol, 2018, s. 415-417).

Bu süreçte neo-liberal politikalar sonucunda yoksullaşan aileler ve rekabet gücünü artırmak isteyen şirketler için dezavantajlı ve korumadan yoksun olan çocuklar cazip bir seçenek haline gelmiştir. Günümüzde de küresel kapitalizmin küresel piyasası ve neo-liberal politikalar temelli ihracata yönelik sanayileşme politikaları uluslararası rekabette üstünlük sağlamak isteyen sektörlerde ucuz emek olarak ifade edilen kadın ve çocuk emeği kullanılmasını teşvik etmektedir. Hatta gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunan uluslararası şirketlerin üretimlerinin büyük çoğunluğunu az gelişmiş ya da gelişmekte olan, emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırıldığı bilinmektedir. Bu durum çocuk emeğine olan talebi artırmakta ve çocuk işçiliği ile mücadelede yeni güçlükleri beraberinde getirmektedir (Efe & Uluoğlu, 2015, s. 51).

3.3. Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Tarihi

3.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Türkiye’de çocuk işçiliğinin ilk örneklerine, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ahi kurumlarında rastlanmaktadır. Bu dönemde, çocuklar usta-kalfa-çırak hiyerarşisi içinde; idare heyetinin gözetim ve denetimiyle çalıştırılmışlardır (Taş & Abbasigil, 2017, s. 32).

Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan toplumsal değişim, Osmanlı Devleti’nde de geç de olsa bazı değişimler yaşanmasına neden olmuş; Ahilik

sistemi ve devamı olarak nitelendirilen lonca sistemi zayıflamaya başlamıştır. Sanayileşme çabalarının sonucu meydana gelen işgücü ihtiyacı ile aynı döneme denk gelen 1. Dünya Savaşı sebebiyle erkek işgücünde yaşanan azalma, çocuk ve kadınların fabrika ve imalathanelerde işgücü olarak istihdam edilmeleri sonucunu doğurmuştur (Şahin, 2012, s. 108-109). Bu dönemde on altı saat çalışma süresine karşın ücretlerin son derece düşük olduğu, bunun yanı sıra İstanbul'da bulunan bez ve kibrit fabrikalarındaki tüm çalışanların yarısına yakınının çocuklardan oluştuğu, hatta bazı dönemlerde bu rakamı aştığı bilinmektedir. Bu dönemde yurdun çeşitli yörelerinden devlet fabrikalarında çalışmak için yüzlerce çocuğun getirildiği gizlenemez bir gerçektir (Quataert, 1999).

Çocuk işçi sayısındaki artış ve çalışma koşullarındaki kötüleşme, bu konunun gündeme taşınmasını sağlamıştır. Türkiye'de çocuk işçiliğini düzenlemeye yönelik ilk çaba, 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan'a görüşülmesi için gelen, çocuk ve kadın işçilerin sanayi kuruluşlarında çalıştırılmalarına yönelik yasa teklifidir. Sanayi, imalathane ve taş ocaklarında çalışan 12 yaş altı çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını, 17 yaşın altında olan çocukların ise günlük dokuz saatten fazla çalıştırılmamasını, çocuk ve kadınlara gece mesaisi yaptırılmamasını öngören bu teklif döneme hakim olan liberal görüş nedeniyle yasalaşmamıştır (Fişek, 1998).

Milli Mücadele Döneminde çocuk işçiliği ile ilk yasal düzenleme, çok kapsamlı olmayan İş Kanunu olarak bilinen 1921 tarih ve 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunu"dur. Kanun maden ocaklarındaki çalışma koşullarıyla ilgili geniş çaplı düzenlemeler yaparak bireysel iş ilişkileri alanında dönemine göre ileri sayılabilecek politika önerileri getirmiştir. Coğrafi olarak Ereğli Kömür Havzası, faaliyet alanı olarak madencilikle sınırlı olan bu yasayla zorla çalıştırılma ve on sekiz yaş altındakilerin maden ocaklarında çalıştırılması yasaklanmıştır. Günlük çalışma süresi sekiz saat olarak belirlenmiştir (Makal, 2007, s. 329). Ayrıca 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde, 14 ile 15 yaş aralığındaki çocukların günlük altı saatten fazla çalıştırılması ve günde iki saat eğitim görmeleri işverenler tarafından güvence altına alınması kararlaştırılmıştır (Demir, 2010, s. 557-558).

3.3.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk çalıştırılmasına yönelik çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bakırcı (2004), Cumhuriyet döneminde hanehalkı büyüklüğünün azalmasından kaynaklı ülkenin gelişmiş bölgelerinde çocuk işçiliğine duyulan gereksinimin de azaldığını belirtmiş; büyüyen kentlerde modern ailelerin çocuklarını eğitime yönlendirdiğini; kentlerde yaşayan ekonomik durumu kötü olan ailelerin ve kırsal bölgelerde yaşayan ailelerin, çocuk emeğini kullandıklarını vurgulamıştır (Bakırcı, 2004).

Bu dönemde, çocukların çalıştırılmasını sınırlamaya yönelik düzenleme 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanununda yer almaktadır. Bu kanun asgari çalışma yaşını belirlerken her türlü sanayi ve maden işlerinde 12 yaşın altında olan çocukların *“fabrika ve imalathane gibi her türlü san'at müesseseleriyle maden işyerlerinde amele ve çırak”* olarak istihdamını yasaklamıştır (Makal, 2007, s. 331). Yasa ayrıca, 12 ile 16 yaş arasındaki çocukların ise gece çalışmalarını yasaklarken, aynı yaş grubundaki çocukların, günlük çalışma süresini sekiz saat olarak sınırlamıştır. Ardından “1936 yılında 3008 sayılı İş Kanun” yürürlüğe girerek, çocuk emeğiyle de ilgili minimum standartlar getirilmiştir. Yapılan düzenlemeler ile 12 yaş altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanarak, 15 yaşını doldurmamış olanların günlük çalışma süresi sekiz saat ile sınırlanmıştır. 18 yaşın altındaki çocukların ise maden ocaklarında çalıştırılması yasaklanmıştır (Makal, 2007, s. 331-332).

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde çalışma şartlarında yaşanan kötüleşme, çocuk işçiliğinin artmasına neden olmuştur. 1940 yılında çıkarılan “Milli Koruma Kanunu” ile çalışma hayatına çok katı kurallar getirilmiştir. Kanun, seferberlik nedeniyle emek arzında ortaya çıkan azalmayı ve emek açığını gidermeye yöneliktir. Bu çerçevede işçilerin çalışma süreleri uzatılarak tatil olanağı sınırlandırılmış ve mevcut işgücünün daha uzun sürelerde çalıştırılması yoluna gidilerek, kadın ve çocukların çalışma sınırlamasına yönelik düzenlemeler bertaraf edilmiştir. Tüm bu düzenlemeler dönemin işgücü açığını tamamlamaya yeterli olmadığı için de bu dönemde uygulamaya konan “iş mükellefiyeti”yle yani zorunlu

çalışma yoluyla işgücü açığı tamamlanmaya çalışılmıştır (Kablay & Aysan, 2017, s. 53-54). Yasanın çocuk işçiliği ile ilgili düzenlemeleri içeren 19. maddesinde “*Bu kanunun mer’iyette bulunduğu zamanlarda sanayi ve maadin müesseseleriyle diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülen hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre göre günlük iş saatinin, her gün için üç saate kadar arttırılabileceği, İş Kanununun 50’nci maddesinin küçüklerle kadınlara ait daimi hükümlerinin sanayi müesseseleri ile diğer iş yerlerinde tatbik olunmayabileceği*” hükümleri getirilmiştir (Makal, 2007, s. 335).

Kadın ve çocuk işçi sayısının artmasında birinci derecede etkili olan kanun, kadın ve çocuklar üzerindeki koruyucu düzenlemeleri kaldırmış hem girişimcilerin işgücü ihtiyacını karşılamasını kolaylaştırmış hem de kadın ve çocukların ücretleri yetişkin erkeğe göre daha düşük olduğu için çözümü daha “karlı” kılmıştır. Üstelik bu düzenlemeler mükellefiyete kıyasla kalıcılık kazanmıştır (Makal, 2007, s. 335-336).

Sözü edilen dönem sonrası her ne kadar mükellefiyet verilse de, 1950’li yıllardan sonra yaşanan kısmi sanayileşmenin sonucunda yaşanan kırsal alandan şehre yapılan göç, çok kısa bir süre içinde ülkenin işgücü kompozisyonunun değişmesine neden olmuştur. Ülkede tarım işçiliği azalırken, sanayi işçiliği artmıştır. Son olarak da yaşanan iç göç, hızlı nüfus artışı, şehirleşme, bürokratik engeller, işsizlik gibi nedenlerle enformel sektörün alanı genişlemiş ve bunların bir sonucu olarak küçük işletmelerde ve enformel sektörlerde çalıştırılmaya başlanmıştır (Şahin, 2012, s. 109)

Sanayileşme ile yaşanan kırsal alandan şehre göç şehirleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeyle şehirleşme arasında uyumun sağlanamaması anlamına “Sanayileşmesiz kentleşme” gelen sürecin bir sonucu olarak gecekondulaşmayı doğmuştur. Göç eden ailelerin yaşamış oldukları geçim sıkıntıları, tarımdan gelen alışkanlık beraberinde çocukların “ucuz işgücü” olarak enformel anlarda çalışmaya başlamasına yol açmıştır Bu durum 1950-1960 yılları kentlerdeki çocuk işçiliğinin belirgin bir şekilde artışı ile kendini göstermiştir (Türkdoğan, 1974).

1970’li yıllarda başlayan neoliberal politikalar ile devlet polkalarının sınırlandırıldığı piyasanın kendi işleyişine bırakıldığı bir döneme geçilmiştir. Bu politika değişikliğinden beraber tüm işgücü olduğu gibi çocuk işgücü de çok fazla etkilenmiştir. Çelik bu etkiyi, “20. yüzyılın son çeyreğinde küresel piyasanın; yeni liberal dogmanın artan egemenliği çocuk işçiliğini, 19. yüzyıldakine benzer ağır bir insani ve sosyal sorun olarak yeniden gündeme oturtmuştur” şeklinde ifade etmektedir (Çelik, 2010, s. 55). Ulusal sermaye ve sermaye serbestliği ile birlikte yabancı sermayenin önceliği karını arttırma çabası olduğundan, çocuk işçiliğinin talebinde artma yaşanmıştır. Talep artışının nedeni de çocuk emeğinin yetişkin emeğine göre daha ucuz olması ile açıklanabilir (Çelik, 2010, s. 59).

4. DÜNYADA ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU

Çocuk işçiliği, çağımızın en büyük sorunu olarak hala varlığını devam ettirmektedir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017). Çocuk işçilerin sayısını kesin bir ifadeyle belirtmek olanaksız olsa da ILO ve UNICEF’in “Çocuk İşçiliği: 2020 Küresel Tahminler ve Eğilimler ve Önümüzdeki Yol” başlıklı raporu verilerine göre; Dünya’da 63 milyonu kız ve 97 milyonu erkek çocuğu olmak üzere toplam 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu da her on çocuktan biri çocuk işçi demektedir. Çocukların hemen hemen yarısı yani 79 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, 2021).

ILO ve UNICEF’in raporunda tespit edilen çocuk sayılarının sadece “tespit edilebilen” çocuklar ile sınırlı olduğu ve emek piyasasında yer alan bütün çocukların “çocuk işçi” kabul edilmediği de göz ardı edilmemelidir. Mevcut veriler birçok nedene bağlı olarak çalışan çocuk sayısının gerçek boyutunu yansıtmaktan ne yazık ki uzaktır. Dış dünyadan tamamı ile soyutlanmış olan ev işlerinde çalıştırılan çocuklar, bazı ülkelerdeki kayıt dışı çalıştırılan çocukların istatistiklere yansıtılmaması, özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerdeki enformel sektör bu nedenlerin başlıcalarıdır. Bununla birlikte Ortadoğu’daki savaşın neden olduğu mülteci sorunu çocuk işçiliğinin gerçek boyutunun ortaya konmasını zorlaştırmaktadır (Tunçcan Ongan, 2017, s. 6-7).

Tablo 1. Dünya’da Yıllar İtibariyle Çocuk İşçiliği (5-17 Yaş, 2000-2021)

Yıl	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (Bin)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (%)
2000	245.500	16,0	170.500	11,1
2004	222.294	14,2	128.381	8,2
2008	215.209	13,6	115.314	7,3
2012	167.956	10,6	85.344	5,4
2016	151.622	9,6	72.525	4,6
2020	160.00	9,6	79.000	4,7

Kaynak: (ILO, 2021)

Mevcut veriler incelendiğinde Tablo 1’de görülebileceği gibi çocuk işçiliğinin 2016 yılı verilerine kıyasla 8,4 milyon, tehlikeli işlerde çalışanların ise 6,5 milyon arttığı görülmektedir. Artışın en büyük nedeni ise, Covid-19 salgının sonucu ortaya çıkan ekonomik sarsıntılar ve çocukların örgün eğitimden kopmalarıdır. Bu da zaten çalışmakta olan çocukların çok daha uzun saatlere ya da daha da kötüleşen çalışma koşullarına maruz kalarak çalış(tırıl)acak olmalarına, daha fazla çocuğun da işsizlik ve gelir kayıplarından dolayı “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine zorlanacağına” işaret etmektedir (ILO, 2021).

Tablo 2. Çocuk İşçiliğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2021)

Bölgeler	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (Bin)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (%)
Afrika	92.200	21,6	41.400	9,7
Arap Ülkeleri	2.400	5,8	1.900	4,5
Asya ve Pasifik	48.700	5,6	22.200	2,6
Amerika Kıtaları	8.300	4,3	5.700	2,9
Latin Amerika ve Karayipler	8.200	6,0	5.500	4,0
Avrupa ve Orta Asya	8.300	5,7	7.900	5,5

Kaynak: (ILO, 2021)

Tablo 2’de, çocuk işçiliğinin bölgelere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre Afrika, çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu bölgedir. Afrika’da toplam 92 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu da tüm dünyadaki çocuk işçiliğinin %21,6’sına denk gelmektedir. Çocuk işçiliğinin fazla olduğu diğer bölgeler ise sırasıyla Asya Pasifik Bölgeleri, Amerika Kıtaları ve son olarak Arap ülkeleridir.

Tablo 3. Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı (5-17 Yaş, 2021)

Sektör	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)
Tarım	112.000	70
Sanayi	16,500	10
Hizmet	31.400	20

Kaynak: (ILO, 2021)

Tablo 3’de ILO verilerine göre çalışan çocukların sektörlere göre dağılımları gösterilmektedir. Buna göre; çocuk işçiliğinin açık ara en yoğun olduğu sektör tarım sektörüdür. Toplam çocuk işçi oranının %70’ini tarım sektöründe çalışan çocuklar oluşturmakta ve bu sektörde 112 milyon çocuk işçi

çalıştırılmaktadır. Üstelik tarım sektörü özelliğinden dolayı tehlikeli işler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla tarım sektörünün çocuklar açısından kuşkusuz ki hem barındırdığı tehlikeler hem de çocuk emeğinin yaygın kullanılması nedeniyle en tehlikeli sektör olduğu ileri sürülebilir (Kablay, 2021, s. 9).

Diğer taraftan çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu ikinci sektör olan hizmet sektöründe 31 milyon çocuk işçi çalışmakta ve bu da çocuk işçilerin %20'sinin hizmet sektöründe çalıştığı anlamına gelmektedir. Son olarak ise 16 milyon çocuk işçinin bulunduğu sanayi sektörü de çocuk işçiliği açısından önemli bir nicelik oluşturmaktadır. Çocuk işçilerin %10'u sanayi sektöründe, büyük bir çoğunluğu kayıt dışı çalışmaktadır (Tablo 3).

Tablo 4. Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı (5-17 Yaş, 2021)

Yaş	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (Bin)	En kötü Biçimde Çocuk İşçiliği (%)
5-11	89.300	9,7	25.900	2,8
12-14	35.600	9,3	18.100	4,8
15-17	35.000	9,5	35.000	9,5

Kaynak: (ILO, 2021)

Tablo 4'te 5-17 yaş aralığındaki çocuk işçilerin yaş gruplarına göre dağılımı incelenmiştir. Buna göre; çocuk işçiliğinin büyük bir çoğunluğu küçük yaş aralığı olan 5-11 yaş aralığındadır. Çalıştırılan çocukların %9,7'si bu grupta yer alıp 5-11 yaş arasında 89 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Üstelik bunların 25.900'ü (%2,8) en kötü biçimde çocuk işçiliği alanında çalıştırılmaktadır. Tabloda dikkat çeken diğer nokta 15-17 yaş aralığında çalışan çocuklardır. Buradaki çocukların tamamı en kötü biçimde çalışan çocuk işçiliği kapsamında çalışmaktadır. Bu da daha önceki bölümde anlatılmaya çalışıldığı gibi, çocuk işçiliği ile mücadelede “yaş odaklı” olan mevcut düzenlemelerin aslında başarılı olamadığını göstermektedir. Mevcut veriler de bunun en büyük kanıtını oluşturmaktadır (Kablay, 2021, s. 8).

5. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU

Çocuk işçiliği her ülkede olduğu gibi Türkiye için de en önemli sorunlardan birisidir (Bilgin, 2009). Çocukların hangi çalışma konuları ve hangi sektörlerde çalıştıklarını; ekonomik, sosyal ve demografik özelliklerini ortaya koyabilmek amacı ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 1994, 1999, 2006, 2012 ve 2019 yıllarında çocuk işgücü anketi yapılmıştır.

Tablo 5'de en son yayınlanmış olan 2019 TÜİK Çocuk İşgücü Anketi verileri incelenmiştir. Buna göre; 2012 yılında yapılmış olan anket verilerine kıyasla çalışan çocuk sayısının 173 bin azalarak 893 binden 720 bine düştüğü görülmektedir. 5-17 yaş aralığındaki çalışan çocuklar toplam çalışan çocukların %79,7'sini oluştururken, 12-14 yaş aralığındakiler %15,9'unu, 5-11 yaş aralığındakiler ise %4,4'ünü oluşturmakta olup, çocukların %70,6'sı erkek, %29,4'ü kız çocuğudur.

TÜİK anket verilerinde Türkiye'ye göç eden Suriyeli haneler hakkında bir bilgi verilmemiş yani rakamların Suriyeli çocuk işçileri kapsama durumu belirtilmemiştir. Göçmen çocuk işçilerin emek piyasasında yaratmış oldukları ucuz işgücü potansiyeli dikkate alındığında işverenlerin yerli işgücünü Suriyeli ucuz işgücü ile ikame ettiği söylenebilir. Bununla birlikte geçmiş yıllarda 6-17 yaş aralığında yapılan anketin kapsadığı yaş aralığı genişletilerek 5-17 yaş aralığındaki çocuklar ankete dâhil edilmiştir (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı, 2021). Dolayısıyla buradan anket verilerinin Suriyeli göçmen çocuk işçileri kapsamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Suriye'de 2011 yılında yaşanan iç savaş sonrasında Türkiye'ye yaklaşık 3 milyon Suriyeli sığınmıştır. Bu göçmen gruplarının ise çoğunluğunu çocuklar oluşturmaktadır. Buna benzer olarak geçmiş yıllarda olduğu gibi 15 yaş altındaki tarımsal alanlarda çalışan çocuklara ilişkin veriler ve yukarıda da belirtildiği gibi mesleki eğitim alan stajyerler ve çıraklık eğitimi alanlar çocuk işçi sayılmamakta dolayısıyla anket verilerine dahil edilmemektedir. Ancak çocuk işçi olarak kabul edilmeyen Türkiye'de 400 bine yakın çırak bulunmakta aynı zamanda 1 milyon 160 bin civarında meslek eğitimi alan öğrenci ve stajyer

bulunmaktadır. Bu durum ise Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de verilerin gerçeği yansıtmasını engellemektedir (Yıldırım, 2021).

TÜİK anket verileri incelenmeye devam edildiğinde, 2012 yılı verilerinde %49,8 olan eğitime devam eden çalışan çocuk oranının 2019 verilerinde %65,7’ye yükseldiği, 2012 yılında %50,2 olan eğitime devam edemeyen çalışan çocuk oranının da 2019 yılında %34,3’e gerilediği görülmektedir (Tablo 5). Burada dikkat edilmesi gereken nokta Türk eğitim sistemindeki 4+4+4 sisteminin eğitime başlama yaşını daha erken yaşlara alması ile birlikte pek çok çocuk 13 yaşında ilköğretimini tamamlamaktadır. Bu durumun ilköğretimini tamamlayan ancak 14 yaşını doldurmayan pek çok çocuğun işgücü piyasasına girmesine neden olması yüksek ihtimaldir. Ancak TÜİK verilerinde 14 yaş altı için kırılmalar görülemediğinden bu konuda bir değerlendirme yapılamamaktadır (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı, 2021).

Çalışan çocukların sektörel dağılımlarına bakıldığında tarım, çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu sektör olurken 2012 yılında yapılmış olan çocuk işgücü anketine kıyasla bu alandaki çocuk işçiliğinde bir gerileme yaşanmıştır. 2012 yılında %44,7 olan tarımda çocuk işçiliği 2019 yılında %30,8’e düşmüştür (Tablo 5). Anket verileri yorumlanırken TÜİK’in, 7 yıl aradan sonra yenilemiş olduğu anketi 2019 Ekim-Aralık döneminde yani tarımda çocuk işçiliğinin en düşük olduğu aylarda gerçekleştirdiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu aylar çocukların genel olarak örgün eğitimde oldukları ve özellikle de tarımsal faaliyetlerin büyük ölçüde tamamlandığı dönemi kapsadığından dolayı çocuk işçi oranının en düşük olduğu zaman dilimini ifade etmektedir (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı, 2021). Diğer taraftan Suriye savaşının tetiklemiş olduğu insani kriz Suriyeli çocukların da tarımda çalışmaya başlamasıyla giderek derinleşmektedir (Dedeoğlu, 2018, s. 52).

Nitekim ülkemizdeki istihdamın yapısı ele alındığında, mevsimlik gezici/geçici tarım işçiliği genelde toplumsal hiyerarşinin en alt katmanında bulunan sosyal gruplara aittir. Daha önce topraksız veya çok az toprağa sahip köylüler bu işi yapıyorken son dönemlerde Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz

bölgesindeki illerde yaşayan kent yoksulları ve mülksüz halk yapmaktadır. Türkiye'ye yönelen Suriyeli göçünün sonucu olarak Suriyeli göçmenler de mevsimlik üretime katılmıştır (Dedeoğlu, 2018, s. 41). Aynı sahneyi farklı zamanlarda alan işçi gruplarının ortak özellikleri ise düşük ücret, güvencesiz ve uzun çalışma saatleri, zorlu çalışma ortamı sağlıksız barınma koşulları vb. zorluklar en önemlisi de verilere göre sayısı yıllara göre azalsa da çocuk işçiliğinin en yoğun yaşandığı sektör olmasıdır (Taş & Abbasgil, 2017, s. 40).

Diğer taraftan verilerden çocuk işçilerin yoğun olarak çalıştığı sanayi sektöründe de az bir oranla artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında US Department Of Labor (UsDOL)'un yayımlamış olduğu "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri" rapora göre; Türkiye'de sanayi sektöründe çalışan çocukların çalışmış oldukları işleri ayakkabı, deri, tekstil ve tuğla üretimi, mobilya, oto tamiri vb. işler oluştururken, hizmet sektöründe ise araba camları silme, sokakta dilenme, mendil satmaları, pazar arabalarını taşımaları ve dükkanlarda getir götür işleri olarak sıralanmaktadır. 2012 yılında %24,3 olan sanayi sektöründeki çocuk işçiliği 2019 yılında %23,7'ye düşmüştür. Hizmetler sektöründe ise iki sektörün aksine çocuk işçi sayısında bir artış yaşanmış ve 2012 yılında %31 olan çocuk işçiliği oranı 2019 yılında %45,5'e yükselmiştir (Tablo 5).

Çalışan çocukların işteki durumlarına bakıldığında, 2012 yılında ücretli çocuk işçiliği toplam çocuk işçiliğinin %52'sini oluştururken, 2019 yılında bu oran %63'e ulaşmıştır. Kendi hesabına çalışan çocukların oranı ise neredeyse yok denilecek duruma gelmiştir. 2012 yılında %1,1 olan kendi hesabına çalışan çocuk oranı 2019 yılında %60 oranında azalarak %0,5'e düşmüştür. Son olarak ücretsiz aile işçiliği verileri incelendiğinde yine büyük bir gerileme söz konusudur. 2012 yılında %42 olan ücretsiz aile işçiliği gerileyerek 2019 yılında %36,2'ye düşmüştür. Bu da bize çocuk işçiliğinin yıllar içinde ciddi bir şekilde biçim değiştirdiğini çocukların ücret karşılığı çeşitli işlerde çalıştırıldığını göstermektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler, 5-17 Yaş, IV Çeyrek: Ekim, Kasım, Aralık, 2019

Göstergeler	Toplam		Erkek		Kadın	
	Bin Kişi	Yüzde (%)	Bin Kişi	Yüzde (%)	Bin Kişi	Yüzde (%)
5-17 yaş grubu nüfus	16.457	100,0	8.449	51,3	8.008	48,7
Ekonomik Faaliyette Çalışan	720	100,0	508	70,5	212	29,5
Yaş Grubu						
5-11	32	4,4	24	4,7	8	3,8
12-14	114	15,9	77	15,2	37	17,4
15-17	574	79,7	407	80,0	167	78,8
Eğitime Devam Durumu						
Devam Eden	473	65,7	333	65,6	140	66,1
Devam Etmeyen	247	34,3	175	34,4	72	33,9
Sektör						
Tarım	221	30,8	143	28,2	78	36,8
Sanayi	171	23,7	141	27,8	29	13,7
Hizmet	328	45,5	223	43,9	105	49,4
İşteki Durum						
Ücretli veya Yevmiyeli	455	63,3	319	62,9	136	64,2
Kendi Hesabına Çalışan	4	0,5	3	0,5	1	0,5
Ücretsiz Aile İşçisi	261	36,2	186	36,6	75	35,3

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Tablo 6'da ekonomik faaliyette bulunan çocukların çalışma nedenleri incelenmiştir. Tabloya göre; 2012 yılında %41,4 olan hane halkı gelirine katkıda bulunmak sebebinin oranı 2019 verilerine göre %23'e gerilemiştir. 2012 yılında

28,7 olan hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak sebebinin oranı ise son verilere %34,4'e yükselmiştir. Burada özellikle iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak için çalışan çocuk oranındaki artış göze çarpmaktadır. 2012 verilerinde %15,2 olan bu oran 2019 yılında %34,4'e yükselmiştir. Bu da bizlere eğitime erişimin giderek eşitsizleştiğine işaret etmektedir. Yoksul ailelerde eğitim masraflarının yüksek olmasından dolayı nitelikli eğitime erişim sınırlıdır. Nitekim eğitime yatırım yapan birçok genç dahi insan onuruna yakışır bir iş imkanı bulamamaktadır (son olarak yayımlanan rapora göre genç işsizlik oranı %22'nin üzerinde olan ülkemizde). Bu durumda aile çocuklarını okuldan alarak, gelir getirici bir işe itmelerine neden olmaktadır (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı, 2021)

Tablo 6. Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocukların Çalışma Nedeni (%), 5-17 Yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019

Çalışma Nedeni	%
Hane Halkı Gelirine Katkı Sağlamak	23,2
Hane halkının Ekonomik Faaliyetine Yardımcı Olmak	35,9
İş Öğrenmek, Meslek Sahibi Olmak	34,4
Kendi İhtiyaçlarını Karşılama	6,4
Diğer	0,1

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Çalışan çocukların çalışma ortamlarında fiziksel sağlıklarını olumsuz etkileyen faktörlere bakıldığında, %12,9'unun aşırı sıcak/soğuk ya da aşırı nemli/nemsiz bir ortamda çalıştığı, %10,8'inin "kimyasal madde, toz duman veya zararlı gazlara maruz kaldığı, %10,1'inin zor duruş şekli veya harekete maruz kaldığı veya ağır yük taşıdığı, %10'nun ise gürültü veya şiddetli sarsıntıya maruz kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan çalışan çocukların %6,4'ü çalıştığı ortamda kaza riski ile karşı karşıyadır. Çocukların %4,6'sı ise çalıştığı işyerinde göz yorgunluğu veya görsel odaklanma konusunda risk altındadır (Tablo 7).

Tablo 7. Çalışma Ortamlarında Fiziksel Sağlığı Olumsuz Etkileyen Faktörler (%), 5-17 yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019

Çalışma ortamlarında fiziksel sağlığı olumsuz etkileyen faktörler	Yüzde (%)
Aşırı sıcak/soğuk ya da aşırı nem/nemsiz bir ortalama çalışma	12,9
Kimyasal madde, toz-duman veya zararlı gazla	10,8
Zor duruş şekli veya harekete maruz kalma ve ağır yük taşıma	10,1
Gürültü veya şiddet sarsıntı	10,0
Kaza riski	6,4
Göz yorgunluğu ve görsel odaklama	4,6

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Son olarak çalışma ortamlarında etkileyen/etkileyebilecek elverişsiz faktörler incelendiğinde anket verilerine göre; çalışan çocukların %1,3'ü çalıştığı ortamda yaralanma veya sakatlanmaya maruz kalırken, %0,6'sının işyeri çalışma koşullarından kaynaklanan bir rahatsızlık geçirdiği ve %0,1'inin çalıştığı yerde fiziksel, sözlü şiddet veya kötü muameleye maruz kaldığı görülmektedir (Tablo 8). Ancak bu verilerde kafa karışıklığı yaratan nokta 2018 Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) istatistiklerine göre 2018 yılında 48.000 kayıtlı çocuk çalışan bulunmakta olup çalışan çocukların kaza oranı %15'tir. SGK verilerinin kayıtlı/sigortalı çocukları kapsadığı ve kayıt dışı çalışan çocukların çalışma koşullarının kayıtlı çalışan çocuklara kıyasla çok daha kötü olduğu dikkate alınırca %1,3 oranının gerçeği yansıtmadığı açıktır (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı, 2021).

Tablo 8. Çalışma Ortamlarında Etkileyen/Etkileyebilecek Elverişsiz Faktörler (%), 5-17 yaş, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019

Faktörler	Maruz Kalan (%)	Tanık Olan (%)
Herhangi bir işte yaralanma/sakatlanma durumu	1,3	4,4
İşyerinin çalışma koşullarından kaynaklı herhangi rahatsızlık geçirme	0,6	2,2
Fiziksel, sözlü şiddet veya kötü muameleye maruz kalma	0,1	1,5

Kaynak: (TÜİK, 2019)

6. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Çocuk işçiliği birbiriyle alakalı ve etkileşim içinde olan birçok faktörün bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (Kulaksız, 2014, s. 98). Kapitalist üretim biçimi toplumsal sınıflar arasında bir eşitsizlik yaratırken çocuk işçiliğinin en önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer sebepler genelde kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı eşitsizliklerin sonucu ortaya çıkan nedenlerdir. Bu nedenlerin başında adaletsiz gelir dağılımının yarattığı yoksulluk gelmektedir (Tokol, 2018, s. 418-419). Yoksulluğun yanı sıra işsizlik, göç, mevzuat eksikliği, geleneksel bakış açısı, işveren talebi çocuğun emek piyasasına girmesi diğer bağlı nedenleri oluşturmaktadır (Şimşek vd., 2016, s. 165).

6.1. Adaletsiz Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, temel olarak “ülke içerisinde elde edilmiş olan zenginliğin üretime katılan tüm faktörlerce paylaşılması” anlamına gelmektedir. Bu kavram ülkelerde uygulanan ekonomik politikalarla yakından ilgilidir. Örneğin, ekonominin piyasa işleyişine bırakılmadığı 1915-1945 dönemlerinde gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaldığı, aksi politikaların izlendiği yani piyasanın serbest bırakıldığı dönemde gelir adaletsizliği yaşandığı gözlemlenmiştir. Özellikle 1970’li yıllarla birlikte serbest piyasa ekonomisine dayalı neoliberal politikaların neden olduğu gelir adaletsizliği birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Toplum

olarak edinilen zenginlikten toplumun büyük kesiminin yararlanamaması da yoksulluğu doğurmaktadır (Çakmak, 2021, s. 35-36).

Yoksulluk, genel bir ifade ile “insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için gerekli olan temel gereksinimlerini karşılayamama durumu” olarak tanımlanmaktadır (Konuk Şener & Ocağcı, 2014, s. 58). Bu kavram, görelî ve mutlak yoksulluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Görelî yoksulluk, “bir kişi ya da grubun sahip olduğu herhangi bir şeye kıyasen yoksun olma durumunu” olarak ifade edilirken, mutlak yoksulluk ise, “insanın günlük eğitim, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamaması” durumudur (Gül & Öztürk, 2020, s. 132). Çocuk yoksulluğu ise çocuğun gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi için gerekli olan olanaklara ulaşamaması sonucunda ortaya çıkan bir durumu ifade etmektedir (Kahraman & Sallan Gül, 2015).

Çocukların yoksulluğu, onun sağlık, beslenme ve eğitim vb. haklarından mahrum kalmasına neden olurken, çocuğu ilerleyen dönemlerde de olumsuz etkilemektedir. UNICEF tarafından yayınlanan “Dünya Çocuklarının Durumu 2001” adlı rapor *“Yoksulluk bir aileyi sardığında, en çok etkilenenler, en çok zarar görenler yaşama, büyüme ve gelişme hakları riskte olanlar, o ailenin en küçükleridir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde dünyaya gelen her on çocuktan dördü aşırı yoksullukla yaşamaktadır.”* ifadeleriyle çocuğun yoksulluğuna dikkat çekilmiştir (UNICEF, 2021).

Çocuk işçiliği üzerine yapılmış araştırmalar da çocukların büyük kısmının yoksulluktan dolayı çalıştıklarını göstermektedir (Dur & Öztürk, 2017, s. 616). Örneğin, TÜİK tarafından 2019 yılında yapılmış olan çocuk işgücü anketi verilerine göre, Türkiye’de çalışan çocukların büyük bir çoğunluğu “hanehalkı gelirine katkıda bulunmak” amacıyla çalışmaktadır (Tablo 6). Bu da çocukların çalışmalarına sebep olarak “hanehalkının düşük gelire sahip olması” sonucunu işaret etmektedir.

ILO ve UNICEF’in son olarak yayınlamış olduğu raporda ülkelerin milli gelir düzeylerine göre çocuk işçiliği rakamları verilmiştir (Tablo 9). Raporda, ülkeler gelir düzeylerine göre dört gruba ayrılmıştır. 1. grubu temsil eden düşük

gelir düzeyine sahip ülkelerde çocuk işçiliğinde bulunan çocukların yüzdesi %26,2'dir. 4.grubu temsil eden yüksek gelirli ülkelerde çocuk işçilerin yüzdesi %0,9'dur (ILO, 2021).

Tablo 9. Milli Gelir Düzeyine Göre Çocuk İşçi Sayıları

	Çocuk işçi olarak çalışan 5-17 yaşındaki çocuklar				Tehlikeli işlerde çalışan 5-17 yaşındaki çocuklar			
	2016		2020		2016		2020	
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
Düşük Gelir	65.200	19,4	65.000	26,2	29.700	8,8	28.700	11,6
Düşük-Orta Gelir	58.200	8,5	69.700	9,0	33.500	4,9	33.600	4,3
Üst-Orta Gelir	26.200	6,6	23.700	4,9	7.800	2,0	15.300	3,2
Yüksek Gelir	2.000	1,2	1.600	0,9	1.600	1,0	1.500	0,8

Kaynak; (ILO, 2021)

Yoksulluğun çocuklar üzerinde etkisi bir yandan erken yaşlarda gücü ve bilgisiyle uyumsuz işlerde çalışmak; diğer yandan ise en temel insan hakkı olan eğitiminden yoksun bırakılmaktır (Çöpoğlu, 2018, s. 370). Radmard ve Beltekin'in İstanbul'da çalışan 55 çocuk üzerine yapmış olduğu çalışmanın sonuçları da söz edilen duruma örnek niteliktedir. Araştırmadan elde edilen verilere göre hem çalışıp hem eğitimine devam eden çocukların okul devamsızlıkları fazladır. Ödevlerini tam yapamamakta ya da derste dikkatini toparlayamamaktadır. Çocukların eğitime yüklediği anlam ve değer, başarılı olamadıkları için zamanla azalmaktadır. Bu süreçte işçileşme de artmaktadır (Radmard & Beltekin, 2017). Bu çocukların yetişkin olduklarında nitelikli eğitimi alamamasından dolayı ailesinin geçimini sağlayacak bir gelire sahip olmayan bir işte çalışan ebeveynleri gibi, yine kendi

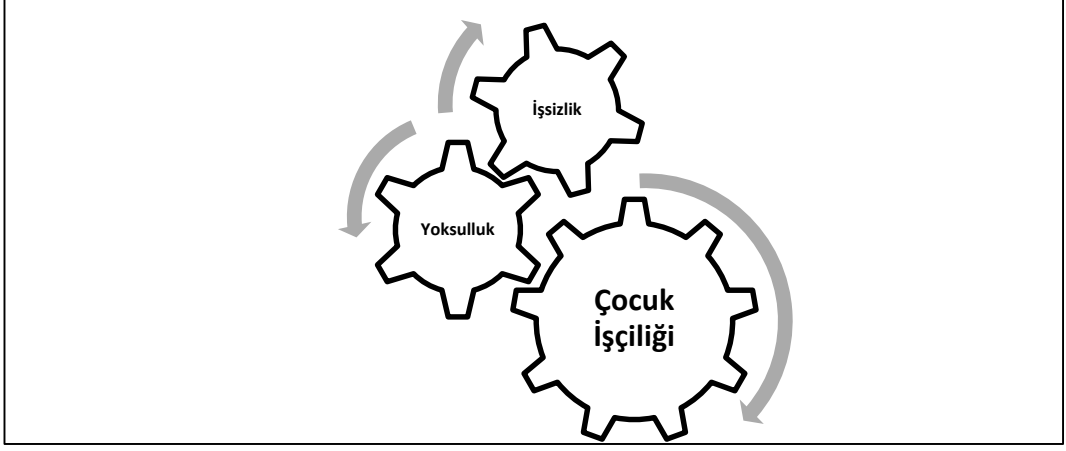
çocuklarının kazanacakları "ek gelir" sayesinde geçinmeye mahkûm kalacağı aşikârdır (Durgun, 2011, s. 149).

6.2. İşsizlik

İşsizlik, doğrudan yoksulluk sorunuyla ilişkili olup, çocukların emek piyasasında yer almalarına neden olan bir başka ekonomik göstergiyi ifade etmektedir (Yiğit vd., 2018, s. 89). Bu olgu çocuk işçiliği ile ilişkilendirildiğinde; işsizlik gelir düzeyi düşük olan ailelerdeki yetişkinlerin düzenli bir işe sahip olamamasına yol açarken (Dur & Öztürk, 2017, s. 617-618), hane mensubu yetişkinlerin düzenli bir gelir ve işten yoksun olmaları onları mevcut kaynaklarının tümünü harekete geçirmek durumunda bırakmaktadır (Tunçcan, 2000). Çalışan çocukların ebeveynlerinin toplumsal üretime katılmadığı, bir diğer ifadeyle işsiz olduğu dönemde devreye girdiği görülmektedir (Kulaksız, 2014, s. 104). Örneğin Suriye yaşanan iç savaş nedeniyle göç eden ailelerde yetişkinlerin iş bulamadığı durumlarda çocukların çalıştıkları bilinmektedir (Çakmak, 2021, s. 45).

Yine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) İş Teftiş İstanbul Grup Başkanlığı tarafından deri işkolunda çalışan çocuklar üzerine yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, çalışan çocukların %91'inin annesinin, %44'ünün ise babasının işsiz olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Çatak'ın 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada çalışan çocukların babalarının işsizlik oranlarının çalışmayan çocuklara oranla 13,4 kat daha fazla olduğu anlaşılmıştır (Çatak, 2006). Sonuç olarak işsizlik yoksulluğu, yoksulluk ise çocuk işçiliğini kısır döngü meydana gelmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çocuk İşçiliği Döngüsü



Kaynak; (Gül & Öztürk, 2020)

İşsizliğin çocuk işçiliğinin doğrudan nedenini oluşturmasının yanı sıra dolaylı etkileri de söz konusudur. Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan bu olgu çalışma hayatıyla ilgili yasaları da etkisiz hale getirmektedir. Yasaların işlevsizliği ise, örgütsüzlük, enformel çalışma biçimlerini ve beraberinde ise yine çocuk işçiliğine neden olmaktadır (Gül & Öztürk, 2020, s. 140).

6.3. Eğitim ile ilgili Nedenler

Eğitim, bireylerin toplum içinde başkalarıyla eşit yere sahip olması açısından gerekli beceri, bilgi ve yeteneğe sahip olmasını sağlayan en önemli araçtır (Gülcan, 2017, s. 16). Yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır ki, çalışan çocuklar çoğunlukla okula devamlılık sağlayamamakta çalışıp aynı zamanda eğitimine devam eden çocuklar ise okulda yeterince başarı sergileyemeyerek eğitimlerini yarıda kesmektedirler. Bu nedenle de gelecekte çalışma hayatı için ihtiyaç duyulan donanımdan mahrum kalmaktadırlar (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

UNICEF tarafından 2018 yılında yayınlanan “Çalınan Bir Gelecek: Genç ve Okula Gitmeyen” başlıklı rapora göre; savaş veya afetlerin yaşandığı ülkelerde yaşayan 5- 17 yaş aralığındaki çocukların üçte biri diğer bir ifadeyle 104 milyon çocuk temel eğitimlerinden mahrum kalmaktadır. Aynı raporda 15-17 yaş

arasındaki gençlerin %20'sinin hiç okula gitmediği, %40'nın ise ilköğretimi tamamlamadığı belirtilmiştir (Tunçcan, 2000).

Ülkemize bakıldığında ise çocukların eğitim haklarına ilişkin tablo farklı değildir. Ülkemiz İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri arasında “okul terk oranının en yüksek olduğu ülkedir” (Türkiye'deki Risk Altındaki Çocuklar Raporu, 2019).

Bunun nedenlerinin başında da şüphesiz ülkelerin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisinde eğitim bütçesine ayırdığı payın düşüklüğü gelmektedir. Türkiye'de mevcut eğitim sistemi ağırlık olarak devlet okullarına dayalıdır. Dolayısıyla, eğitim kalitesinin artırılması için devletin eğitim giderlerine ayıracağı pay oldukça önemlidir. Yıllar itibariyle bakıldığında geçtiğimiz 15 yıl içinde Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) bütçesinin milli gelire oranı çok az oranda artmıştır. Bütçeden eğitime ayrılan pay ihtiyacın çok altında kalmıştır. Bu bütçesinin büyük kısmı da personel giderleri ve sosyal güvenlik devlet primi giderlerine gitmektedir. MEB bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan pay 2002 yılında %17,18 iken, eğitim hizmetlerinin sunumu açısından çok önemli olan bu rakam 2009'da %4,57'ye kadar gerilemiştir. 4+4+4 sonrasında zorunlu olarak kısmen de olsa artışa geçen eğitim yatırımlarına ayrılan bütçe oranı, 2014 sonrasında yeniden azalmaya başlamıştır. 2021 yılı itibariyle Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan pay sadece %7,69'dur (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu, 2021).

Bununla birlikte yapılan çalışmalarda aile ve çocukların eğitime olan bakış açılarının da oldukça etkili olduğu görülmektedir. Eğitim sisteminin nitelikli işgücü yetiştirmedeki yetersizlik ve eğitilmiş kişilere dayalı iş sahalarının sınırlı olması, eğitime olan güveni sarsmaktadır. Çocuklarda “okumuş işsiz” olmaktansa “vasıfsız işçi” olmayı ve bir an önce gelir getirici bir işte çalışmayı tercih edebilmektedirler (Fidan, 2004).

6.4. Geleneksel Bakış Açısı

Özellikle de tarım toplumlarına özgü sosyo-kültürel bakış açısına göre çocuk işçiliği, olağan bir durum hatta ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu bakış açısında; çocuğun aile işçisi olarak evde ya da tarlada ücretsiz çalışması ve ücret karşılığında bir işyerinde çalışması arasında bir fark yoktur. Hatta çocuğun ücretli olarak çalıştığına alacağı ücret, yoksulluktan kurtuluş olarak görülmekte ve bu durum desteklenmektedir (Karaman & Özçalık, 2007, s. 33; Şahin, 2012, s. 34).

Çocuğun aileye sağladığı iktisadi katkıyı gören aile, çocuğun çalışmasından kaynaklı oluşabilecek duygusal, toplumsal, fiziksel etkilerin bilincinde değildir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017). Bu durum ise, sadece anneler tarafından değil; çoğu zaman ailenin sahip olduğu gelenek gereği çocuk tarafından da doğal karşılanmaktadır. Tor, 2010 yılındaki çalışmasında yoksullukla birlikte geleneksel bakış açısı değişmedikçe çocuk işçiliğinin sona ermeyeceğini ifade etmiştir (Tor, 2010).

6.5. Hızlı ve Çarpık Kentleşme

Çocuk işçiliğinin bir nedenini de hızlı ve çarpık kentleşmedir (Tunçcan, 2000). Kırsal alandan şehre göç eden aile fertlerinin tarım sektöründen gelmeleri ve kentte hakim olan sanayi ve hizmet sektörünün gerektirdiği vasıflara sahip olmamaları onların formal sektörde vasıfsız işgücü olmalarına neden olmaktadır. Bu bireylerin tek başına aileyi geçindirebilecek gelire sahip ve düzenli bir iş bulmaları mümkün değildir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Düzensiz ve düşük gelirli işlerde çalışan ailelerin imdadına, çocukları yetişmektedir. Böylece çocuklar, aileye ek bir gelir veya ailenin geçimini sağlayan anne ve babanın istihdam olanağı bulamadığı durumlarda bir “işsizlik sigortası gibi” devreye girmektedir. Kırdan kente göç eden ailelerin iş gücü piyasasındaki talep edilen niteliklere sahip olamayışından dolayı işsiz kalmaları, yeterli düzeyde eğitime sahip olmamaları gelir dengesinin daha da bozulmasına sebep olarak çocukları emek piyasasına itmektir (Çöpoğlu, 2018, s. 377).

6.6. Mevzuat Eksikliği ve Denetim Yetersizliği

Çocuk işçiliğinin önlenmesi amaçlı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birçok düzenleme bulunmaktadır (Kablay, 2018). Ancak hiçbir ülke tam anlamı ile çocukları çalışma hayatından korumayı başarabilmiş değildir. Kablay (2021), çalışma hayatında çocuk işçilerin korunmasına yönelik 3 sorunun üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki, daha önce bahsedildiği gibi, çocuk işçiliğinin tanımlanmasına yöneliktir. İkinci önemli sorun, çocukları çalışma hayatından koruma amaçlı getirilen yaş odaklı “koruyucu düzenlemeler”in aslında çocukların çalıştırılma kurallarını belirlemesi yani normalleştirmesidir. Çünkü mevcut düzenlemeler çalışmayı ortadan kaldırmaya değil, düzenlemeye odaklanmaktadır. Diğer bir sorun ise çalıştırılan çocukların yetişkin çalışanların bazı haklarına sahip olmamasıdır. Çocuğun çalıştırılmasına rağmen işçilerin bazı haklarına sahip olmaması, haklar açısından çocuk, çalıştırılma açısından genç işçi durumunu yaratmaktadır. Dolayısıyla, bu da yasalara uyarak çocukların emeklerinden istifade edebilme olanağı tanınmaktadır (Kablay, 2021, s. 6). Kablay’ın üzerinde durmuş olduğu konular şüphesiz ki düzenlemelerin düzensizliğini özetler niteliktedir. Bunlara ek olarak mevcut mevzuatın etkin bir şekilde kullanılmaması da önemli bir noktadır. Denetimlerin etkin bir şekilde yapılamaması, cezai müeyyidelerin yetersiz oluşu, denetimi gerçekleştiren kurum ve kişilerin de denetim esnasında çocuk işçiliğini görmezden gelmeleri çocuk işçiliği konusundaki ciddi sorunları oluşturmaktadır (Avşar & Öğütoğulları, 2012, s. 12).

6.7. İşveren Talebi

İşverenlerin çocuk işçiliğine olan talebi, çocuk işçiliğinin başka bir nedenidir. İşverenler, yetişkin işçiye vereceği ücretten çok daha düşük ücret ödediği çocuk işçileri, kendi emirlerine başkaldırmadıkları ve uysal olmaları nedeniyle de çalıştırmayı tercih etmektedir. Ekonomik durumun kötüye gitmesi durumunda da çocuk işçilerin işten çıkarılması işveren için çok fazla sorun yaratmamaktadır. Zaten yasa dışı yollarla çalıştırdıkları için şikâyet edememeleri, işverenlerin çocuk işgücü istidamı talebini arttırmaktadır (Günöz, 2007, s. 21-22).

Bazı teorisyenlere göre çocuk işçiliğinin nedeni işverenlerin ekonomik çıkarlarına bağlanmaktadır. Nitekim çocuk işçilerin tıpkı yetişkin gibi çalıştırılıp çocuk gibi ücret aldığı düşünüldüğünde bu teoriye hak vermek mümkündür (Gül & Öztürk, 2020, s. 138). Ayrıca çocukların fiziksel özelliklerinden dolayı sahip oldukları bazı beceriler, işverenin çocuk işgücü talebini etkileyen en önemli nedenlerden biridir. 1980’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkeler kendi aralarındaki rekabette üstünlük sağlayabilmek için sanayileşme stratejisini benimsemek yerine, işgücü maliyetlerini düşürmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum özellikle emek yoğun sektörlerde çocuk emeği kullanımının artmasına neden olmakta kimi zaman çocuk istihdamının yanında “bir istismar aracı haline” gelmektedir (Tunçcan, 2000).

6.8. Göç

Göç, insanların belirli süreler ve mesafeler içerisinde gerçekleşen yer değiştirme süreci olarak ifade edilmektedir. Tarihin bütün dönemlerinde var olan göç olgusu günümüzde çok daha hızlı ve yoğun bir biçimde yaşanmakta ve özellikle de büyük kitleler halinde gerçekleşen göçlerin nedenini de yaşanan savaşlar oluşturmaktadır. Savaş ortamındaki ölüm ve yaralanmalardan korunmak isteyen insanlar kendi coğrafyalarından başka yerlere göç etmektedirler. Göç ile birlikte ortaya çıkan işsizlik, yoksulluk ve kayıt dışı istihdam biçimleri kişilerin hayatlarının önemli bir şekilde etkilenmesine yol açmaktadır (Harunoğulları, 2016, s. 30).

Yaşanan göçten en fazla çocuklar etkilenmektedirler. Göçle birlikte artan nüfus çocukların eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi hizmetlere yeterli düzeyde erişememesine neden olmaktadır. Göç eden ailenin içinde bulunduğu ekonomik boşluk için de çocuk emeği kullanılmaktadır. Türkiye’de kitlesel göç hareketleri 1950’li yıllarda iç göç olarak kırdan kente şeklinde gerçekleşmiştir. Tarımdaki ekonomik verimsizlik, adaletsiz toprak dağılımı, sektöründe ekonomik verimliliğin azalması, toprağın adaletsiz dağılımı vb. nedenlerle başlayan hareketlilik kentlerde seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı gibi düşük ücrete sahip, sosyal güvencesi ve gelecek garantisi olmayan yeni meslek gruplarını oluşturmuştur. Bu mesleklerin oluşmasında çocuklar ayrı bir konuma sahiptir. Çünkü yeni oluşan

mesleklerin yetenek ya da özel beceri gerektirmemesi, çok küçük yaştaki çocuklar için dahi gelir kaynağı olarak görülmesine olanak tanımaktadır (Çatak, 2006, s. 14; Gül & Öztürk, 2020, s. 134-136).

Çocuk işçiliğine neden göç türlerinden bir diğerini ise, zorunlu göçler oluşturmaktadır. Savaşların oluşturmuş olduğu güvencesiz ortam, 2011 yılından itibaren Afganistan, Suriye, Irak vb. illerden büyük göç dalgalanmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle de 2021 yılı Aralık ayı itibariyle, sayıları 3 buçuk milyonun üzerinde olan Suriyeli göçmenler kritik bir öneme sahiptir. Azımsanmayacak derecede büyük olan bu kitlenin demografik özellikleri incelendiğinde önemli bir kısmını çocukların ve gençlerin oluşturduğu görülmektedir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a). Nitekim yayımlanan son rakamlara göre toplam Suriyeli nüfusun %47,4'ünü 18 yaşın altındaki çocuklar oluşturmaktadır. İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin neredeyse bütün illerinde yaşayan/çalışan bu nüfusun aşırı kırılgan ve güvencesiz oluşu, onların sömürü ve istismara açık hale getirmektedir (Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2021). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi verileri incelendiğinde, sadece 2014 ile 2019 yılları arasında dahi çalışırken yaşamını yitiren 367 çocuk işçinin, 72'sini mülteci çocuklar oluşturmaktadır (İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, 2021).

7. ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIKLARI YERLER

Çocuklar psikolojik, fizyolojik ve anatomik özellikleri itibariyle biyolojik olarak yetişkinlerden farklıdır. Bu farklılık, onları mesleki tehlikelere yetişkinlere kıyasla daha duyarlı hale getirir (Yıldırım, 2008, s. 35). Çalışmanın bu bölümünde çocukların sektörlere göre, karşı karşıya oldukları risk faktörleri incelenecektir.

7.1. Tarım Sektöründe Çalışan Çocuklar

Tarım kuşkusuz çocuk işçiliği açısından en önemli sektördür. Çünkü Türkiye'de çocuk işçiliğinin yaklaşık %70'i bu sektörde gerçekleşmektedir. Üstelik tarım sektörü, özelliğinden dolayı "tehlikeli işler" arasında yer almaktadır. Sektör sadece ücretli olarak çalışan/çalıştırılan çocuklar değil, ücretsiz aile işçisi olan

çocuklar ile çalıştırılmayan ancak aile ile göçe katılan çocuklar içinde risk barındırmaktadır. Yani aslında tarım sektörü ile ilgisi olan tüm çocukların risk altında olduğu söylenebilir. Risk faktörlerinden ilki, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgidir. Çocukların bahçe ya da tarlada kullanılan kimyasala (çözücüler, tozlar, ilaçlar vb.) maruziyeti, ultraviyole radyasyon, termal konfor (nem, ısı, basınç) vb. fiziksel risk faktörleri ve biyolojik risk faktörlerine maruz kalmasına yol açmaktadır. Ayrıca tarım makinelerine bağlı kazalarla, ulaşım esnasında geçirilen kazalar çok sayıda çocuğun yaralanmasına veya ölmesine neden olmaktadır (Kablay, 2021a, s. 10-13).

Çocuklar açısından diğer önemli bir sorun eğitimden uzak kalma veya eğitim olanaklarından yararlanamamaktır. Her yıl ortalama 150.000'den fazla ailenin, Mart ayından başlayıp Kasım aylarına kadar mevsimlik tarımda çalışmak üzere çocuklarıyla beraber göç halinde olduğu ve her sezon 4 ile 7 farklı kentte, farklı ürünlerde, 15 gün ile 1,5 aylık sürelerle ve çocuklarıyla beraber çalıştığı öngörülmektedir. Bu ailelerdeki çocuklar 2-4 ay arasında temel eğitimden uzaklaşma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Gülcan, 2017, s. 38). Lordoğlu'na göre, tarım işçiliğinde çalışan çocukların problemlerinden en dikkat çeken çocukların eğitimlerini yarıda bırakmasıdır. Bu durum çocuğun ilerleyen dönemlerde sahip olacağı formasyonu olumsuz etkilemenin yanı sıra bununla birlikte gelecekteki çalışma hayatına dair vasıf oranını etkilemektedir. Özellikle çalışma hayatında yer alan kız çocuklarının bu durumdan etkilenmeleri erkek çocuklarına oranla daha fazladır. Vasıf oranı düşük şekilde iş piyasasına dahil olan kız çocuklarının istihdam imkanları da bir o kadar gerilemektedir (Lordoğlu, 2017, s. 19). Kablay ve Aysan'ın yapmış olduğu araştırmada da çocukların çalışmasının; eğitim olanaklarından mahrum kalmasına, erken yaşta evliliklere, zararlı alışkanlıklar (sigara, şiddet) edinmelerine neden olduğu anlaşılmıştır (Kablay & Aysan, 2019).

Tarım sektöründeki, özellikle gezici/geçici tarımdaki çocuklar çalışma alanlarının yanı sıra yaşam alanlarında da çok ciddi risklerle karşı karşıyadır. Özellikle çadırda yaşamının getirdiği riskler, konaklama alanının dere, deniz kenarında olması kaynaklı boğulma riski, yetersiz ve dengesiz beslenme, sağlık hizmetlerine ulaşım çocuklar açısından sorun oluşturmaktadır (Kablay, 2015,

2018b, 2021). Diğer yandan tarım sektöründe sosyal güvence ve iş teminatı yoktur. Gezici mevsimlik tarım işçileri, genel olarak tarım aracıları (dayıbaşları) tarafından istihdam edilmektedir. Buna çocuklar da “yetişkinlerin çalışma şartlarına tabi tutularak” dahildir. Çocuklar/yetişkinler çalışabilmek için, her çalıştıkları gün için alacakları yevmiye üzerinden tarım aracısına belli bir komisyon ödemek durumunda kalırlar. Bu da gerek kazandıkları gelirin asgari ücretin oldukça altına düşmesine, gerekse tarım aracısı ile bir zorla çalıştırma ilişkisi formu bağlamında çalışmalarına yol açmaktadır (Akço & Akbulut, 2017, s. 39). Bütün bunlar değerlendirildiğinde uluslararası ve ulusal belgelerde dile getirilen çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimine uygun olmayan ve eğitimlerini sürdürmelerine engel olan bir çalışma rejiminin tarım sektörünün çalışma rejimini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Kablay, 2015, 2021).

7.2. Sanayi Sektöründe Çalışan Çocuklar

Otomobil, mobilya ve ayakkabı vb. üretim alanlarını içine alan sanayi sektörü çocuk işçiliğinin en yoğun kullanıldığı alanlardan olmasının yanı sıra sayısız risk faktörünü de içinde barındırmaktadır. Çocukların kullanmış oldukları alet ekipman yaralanmalara neden olabilir daha da kötüsü kullanılan kimyasallar çocukların üzerinde geri dönülmesi mümkün olmayan etkiler yaratabilir (Duyar, 2013). Örneğin, Aykan ve Atak’ın Çankırı Sanayi Sitesi’ndeki 120 işyerinde çalışan çocukları kapsayan çalışmada çocukların % 34’ünün iş kazası geçirdiği anlaşılmıştır. İşçi kazalarının çoğu el-kol yaralanmalarıdır. Çocukların neredeyse tamamı, risk faktörlerini bilmemekte veya bilmezden gelmektedir. İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin yeterli önlem alınmamaktadır (Nazlı & Aykan, 2004).

Diğer taraftan yetişkinler için tasarlanmış el aletlerinin çocuklar tarafından kullanılması çok daha yüksek derecede yorgunluk ve hasar riski yaratır ve onların iskelet ve kas sistemlerinde bozukluklar meydana getirebilir (Tor, 2010, s. 39). Yine bu konuda, Özener ve Duyar’ın (2013) çalışma yaşamının çocuk bedeni üzerinde yaratmış olduğu yıpranmaları belirlemek amacıyla atölyelerde çırak çocukları incelediği araştırma örnek verilebilir. Çalışma, Ankara’daki iki büyük çıraklık merkezine yasa gereği haftada bir gün gelen ve diğer günlerde işyerinde çalışarak

eğitimlerini sürdüren toplam 532 erkek çırak üzerine yapılmıştır. Çocukların bedensel yıpranmalarını anlamak için de aynı yaş grubunda ve aynı sosyo-ekonomik düzeye sahip 451 çalışmayan çocuk incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre günlük çalışma süreleri ortalama on buçuk saat olan çırak çocukların, çalışmayan çocuklara kıyasla incelenen tüm yaş gruplarında hem ağırlık hem de boy açısından geri kaldıkları gözlenmiştir. Araştırmada elde edilen diğer bulgular ise çalışan çocukların boy ve ağırlığının yanı sıra vücudun alt birimleri ve bedeni oluşturan bileşenler de çalışma koşullarından etkilenmektedir. Çalıştırılan çocukların tartışmasız yaşlarının gerisinde kaldığı gözlemlenmiştir (Duyar & Özener, 2003).

Bu sektörlere çocukların eklenme yöntemleri ise genel olarak çıraklıktır. Örneğin, “Türkiye’de Mobilya İmalatında Çocuk İşçiliği” adlı raporda çocukların büyük bir çoğunluğunun kayıt dışı çalıştığı ve gürültü, toz, ağır taşıma, kimyasallar (yapıştırıcılar, çözücüler, cilalar, boyalar, pigmentler ve vernikler vb.) ile maruziyet ve çoğu çocuğun yapmış olduğu “iş” nedeniyle eğitimine devam edemediği, “çırak olarak çalıştırıldığı” anlaşılmıştır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019b).

Bu noktada çıraklıktan bahsetmek doğru olacaktır. Bu kavram çok eski dönemlerden bu yana var olan kalıplaşmış bir olgudur (Akpınar, 2019). Tarihsel araştırmalar incelendiğinde, daha çok Babiller tarafından geliştirilen çıraklığın kuruluş amacı o dönemde esnaf ve zanaatkârlar arasında üretim sayı, kalite ve fiyat standartlarının belirlenmesinde ortaya çıkan sorunların çözülmesi için oluşturulan Lonca teşkilatının üretim devamlılığını sağlamaktır. Orta Çağ Avrupa Loncalarında çıraklık eğitimi çeşitli düzenleme ve kurallara bağlı olarak kurumsal bir nitelik kazanmış, loncalarda çalışan üyeler arasında çırak – kalfa – usta üçlüsü olarak bilinen bir hiyerarşi kurulmuştur (Şihaliyev, 2020, s. 24-25).

Zaman içinde bu olguyu tanımlamak için kullanılan çıraklık kavramı hiç değişmemişse de kavrama karşılık gelen olgu bambaşka biçim ve nitelik kazanmıştır (Akpınar, 2019, s. 5). Türkiye’deki çırak eğitim sistemi ele alındığında iş ilişkisine benzer bir ilişki olan çıraklık ilişkisi tarafların karşılıklı edim taahhütleri bakımından iş ilişkisinden oldukça farklıdır. Ayrıca, çıraklar her ne kadar üretime

katılsa da, işçiden farklı olarak bir işin ifasını taahhüt etmez. Çıraklar işçi olarak kabul edilmedikleri için, çıraklık ilişkisine uygulanacak mevzuat da iş ilişkisinden farklıdır. Mesleki Eğitim Kanunu'na göre çırak, çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştiren kişi olarak tanımlanmaktadır (Gümrükçüoğlu, 2013, s. 490-494).

Çocuk işçi ve çırak arasında “kağıt üstünde” yapılan bu net ayrımın, uygulamadaki netliği tartışılması gereken bir konudur (Aykaç, 2016, s. 356). Nitekim ülkemizde çocuklar, çırak adıyla “işçi” olarak çalıştırılmaktadır (Süzek, 2014). Üstelik son yıllarda bu kişilerin sayısı giderek artmakta, sürekli istihdam gereken (kuaför, berber, oto sanayi vb.) işlerde işçi istihdamının yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, çırakların yetişkin gibi çalışmasına rağmen adları “çırak” olduğu için ücret olarak sadece asgari ücretin %30'u kadar ücret almasıdır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu (DİSK)'nun 2017 yılında Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR), TÜİK, SGK verilerini temel alarak yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre son bir yılda istihdamda yaşanan 1 milyon 52 bin artışın büyük bir bölümünü stajyer ve çıraklar oluşturduğu anlaşılmıştır. Çünkü son bir yıl içerisinde stajyer, kursiyer ve çırak sayısında aynı yılda 1 milyon 250 bin artış yaşanmıştır. Dolayısıyla verilerdeki artış yaratılan gerçek kişileri değil, çocuk işçi yönü ağır basan farklı çalışma biçimleridir. Bu durumun çocuk emeğinin çıraklık adıyla meşrulaşmasına da aracılık ettiği söylenebilir (Kablay, 2018a, s. 471).

7.3. Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar

Hizmet sektöründe çalışan çocukları; ev hizmetlerinde, otel, restoran, kafe, kuaför gibi işletmelerde ve sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a). Ev hizmetleri hariç faaliyetlerde erkek çocuklarının istihdam oranı kızlara göre daha yüksektir. Kız çocukları ev işleri, kardeş ve yaşlı bakımı, temizlik, yemek, çamaşır gibi çoğunlukla aile içinde “ekonomik olmayan” bir üretim sürecinin parçasıdır. Özellikle de işverenin evinde ücretli veya ücretsiz olarak çalışan çocuklar, çocuk bakımı, bahçe temizliği gibi çeşitli işlerde istihdam

edilmektedirler. Bazı çocuklar işverenleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Benzer şekilde sadece barınma ve yiyecek gibi farklı türden “ödemeler” karşılığında çalışan çocuklar da mevcuttur (Batir, 2020, s. 36). Çocukların bu alanlarda çalışmaları yaralanma, yüksekte düşme, zehirlenme, kas ve iskelet sistemi hastalıkları, cilt hastalıkları, elektrik çarpmaları gibi riskleri barındırdığı (Kaya, 2018, s. 18-20) gibi özellikle de kendi evleri dışına çalışmaları onları her türlü istismara açık hale getirmektedir. Çocukların çalışırken başlarına gelebilecek herhangi bir kaza, taciz, tecavüz gibi durumda onları “koruyabilecek” kimseleri yoktur (Batir, 2020, s. 36).

Benzer durum otel, restoran, kafe, kuaför gibi işletmelerde çalışan çocuklar içinde söz konusudur. Çoğunlukla çırak ya da stajyer adı altında formel hale getirilen çocuk emeği, söz edilen alanlarda yükseköğretimde zorunlu staj olarak karşımıza çıkarken orta öğretimde görülen staj uygulamaları genellikle meslek liselerinde örgün eğitimi tamamlayan zorunlu staj şeklindedir. Bazı çocuklar bu okulları tercih ederken bir bölümü -özellikle de sosyoekonomik durumu kötü olanlar- genel liselerin sayısının istenen seviyede olmaması nedeniyle zorunlu olarak bu liseleri tercih etmek zorunda kalmaktadırlar. Asıl amaç örgün eğitimde edinilen bilgilerin sahaya uygulanması olması gereken bu uygulamalar ile de çocuklar aktif olarak çalışmakta eğitimlerine katkı sağlamanın ötesinde üretim sürecinin öznelere haline gelmektedirler (Kablay, 2019, s. 15-19). Kablay’ın (2021), yapmış olduğu çalışmada söz edilen durumu desteklemektedir. Meslek liseleri üzerindeki emek sürecine ilişkin gerçekleşen çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu okulları isteyerek seçmediği, öğrencilerin kontrolünün genelde çalışılan kuruma bırakılmasından kaynaklı risk faktörlerinin bulunduğu ve öğrencilerin mutsuz olduğu anlaşılmıştır (Kablay, 2021).

Son olarak sokakta çalışan çocuklara bakıldığında, sokakta çalışan çocuk tabiri “sokakta yaşayan ya da çalışmak zorunda olan çocukları” tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu çocuklar, genel olarak sokaklarda “küçük süs eşyası, su, çiçek, çekirdek, tatlı, çiklet, kağıt mendil, simit satma”, “araba camı silme”, “ayakkabı boyama”, “pazar yerlerinde yük taşıma” ve “geri dönüştürülebilen atıkları toplama” vb. işleri yapmaktadır. Sokakta çalışan çocukların yapmış

oldukları işler onların genellikle kalabalık merkezlerde ve tehlikeli ortamlarda bulunmalarını gerektirmektedir (Bilgin, 2012, s. 83). Bu da çocukları her türlü istismara açık hale getirmektedir.

Sokakta çalışma ilk bakışta sakız, kitap, mendil satma vb. çok ağır ve tehlikeli alanları kapsamadığı gibi görünse de çocuğun bu işlerde haftanın her günü 14 saati aşan çalışma saati ile çalışması üst solunum yolu enfeksiyonları başta olmak üzere diğer sağlık sorunları, duygusal şiddet/istismar, eğitim eksikliği vb. birçok tehlikeye neden olabilir. Bu tehlikelerin çocukların psikolojik ve sosyal gelişimlerinde yaratacağı olumsuzlar göz önünde bulundurulduğunda “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri” kapsamına alınmasına güçlü dayanaklar oluşturmaktadır (Gülcan, 2017, s. 36-37).

Sokaklarda çalışan çocukların uğradıkları farklı ihmal, şiddet ve istismar edilme durumları “diğerlerine şiddet uygulama, toplumsal ve psikolojik sorunlar yaşama, sokaktaki suçlu gruplar içine dahil olma, madde kullanma, okulda başarısızlık, evden-okuldan kaçma” gibi negatif durumların gelişmesine neden olmaktadır. Çocuklar, kendilerinin ve ailelerinin içinde yer aldığı olumsuz koşullar dolayısıyla, okulda, evde ve sokakta şiddete uğrayarak, küçük yaşlarda şiddetle tanışmaktadırlar (Bilgin, 2012, s. 85). Diğer taraftan bu alanda yapılan araştırma bulguları sokakta çalışan çocukların hem suça yöneldiklerini göstermektedir. Örneğin, Bilgin’in (2012), Diyarbakır’da sokakta çalışan, 347 erkek, 53 kız çocuğu ile yapmış olduğu çalışmada, çocukların çoğunluğunun sokakta çalışmaya başladıktan sonra şiddetin birçok türüne maruz kaldığı, çeşitli suçlar işlediği ve bağımlılık yapıcı maddeler kullanmaya başladığı anlaşılmıştır (Bilgin, 2012). Benzer şekilde Kızmaz ve Bilgin’in (2010) yapmış olduğu çalışmada da sokakta çalışan çocukların aile yapılarında sorun olduğu, uyuşturucu veya bağımlılık yapıcı madde kullanma alışkanlıklarını edindikleri ve sabıkalı akran gruplarına sahip oldukları yönünde bazı bulgular saptanmıştır (Kızmaz & Bilgin, 2010).

II. BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE İLGİLİ HUKUKSAL DÜZENLEMELER

Çocuk işçiliği gelişmiş veya gelişmekte olan bütün ülkelerin ortak problemi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çocukların çalış(tırıl)ması da bütün ülkelerin ortak problemidir. Bu nedenle de ulusal ve uluslararası düzenlemeler büyük önem arz etmektedir (Dur & Öztürk, 2017, s. 623)

1. ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

1.1. Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri

1.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi

1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi çocuk hakları konusunda ilk uluslararası hukuki metindir. I. Dünya Savaşı sonrası Uzak Doğu ve Avrupa ülkelerinde en çok zorluğu kadınlar ve çocuklar yaşamıştır. 1920’de Cenevre’de bu konuya ilişkin yapılması gerekenlerin belirlenmesi ve bu belirlenen düzenlemelerin de uygulanması amacı ile Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği kurulmuştur. Söz konusu birlik, çocukların her biçimde istismar ve ihmalden öncelikle korunma haklarını vurgulayarak Çocuk Hakları Bildirgesi’ni hazırlamıştır. 1924’te Milletler Cemiyeti Genel Kurulu’nda kabul edilen bu bildirgeyle, çocukların yaşatılma ve korunma hakları ilk defa uluslararası bağlamda temel bir prensip olarak ele alınarak, görüşülmüştür (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Cenevre Bildirgesi’nde hem maddi hem de manevi olarak çocukların gelişimlerine olanak sağlanması, hastalık, açlık, kimsesizlik ve her türlü istismara karşı korunması gibi hususlar yer almaktadır. Aslında bu bildirge çocukların kimliğinin ortaya konduğu ve bu kimliğin korunmasında devletlere ödevlerin yüklendiği bir bildirgedir (Şahin, 2009, s. 79)

Beş maddelik olan bu bildirge Türkiye tarafından 1931 yılında onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı, söz edilen bildirgenin geçerliliğini kaybetmesine ve bu doğrultuda da işlevsiz kalmasına neden olmuştur (Kurt, 2016, s. 104)

1.1.2. Birleşmiş Milletler Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme

Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'nin ardından, BM tarafından 1956 tarihinde Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin çocuk işçiliği konusunda önem taşıyan 1. maddesinde, ILO'nun 182 sayılı Sözleşmesi'nin 3. maddesine paralel biçimde, 18 yaş altında çocukların, *“veli ya da vasileri tarafından çocuğun şahsını veya çalışmasını istismar amacı ile karşılıklı veya karşılıksız şekilde başkalarına verilmesi”* yasaklanmıştır. Sözleşmenin, 1956 yılında “en kötü biçimdeki çocuk işçilik” kapsamındaki çalışma şekillerini yasaklaması açısından, öncü nitelikte bir sözleşme olduğu söylenebilir (Şahin, 2009, s. 79-80)

Türkiye söz edilen sözleşmeyi, 1963 yılında kabul etmiştir. Kanun, 6 Ocak 1964 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlamak yürüğe girmiştir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

1.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi

20 Kasım 1959 tarihinde BM tarafından çocuk hakları konusunda “Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi” temel alınan bir başka bildirme yürürlüğe girmiştir. BM Çocuk Hakları Bildirgesi adındaki bu bildirgenin 7. maddesinde, “bütün çocukların eğitim görmesi, eğitimin eşit imkanlar esasına dayalı olarak ilköğretim derecesinde zorunlu ve ücretsiz olması” (Kurt, 2016), 9. maddesinde ise “çocuğun, ihmal, zulüm ve her istismara karşı korunması, hiçbir koşulda ticarete konu olmaması, asgari bir yaşın altında istihdama edilmemesi, eğitimine, sağlığına, bedeni, ahlaki ve fikri gelişimine engel teşkil edecek bir iş ve mesleklerde çalıştırılmaması ve istihdamına izin verilmemesi” gerektiği vurgulanmıştır (Günöz, 2007, s. 50).

Çocuk Hakları Bildirgesi'ndeki bu hususların uluslararası alanda genişletilerek karara bağlanması ve konuya dair devletlere ait sorumlulukların saptanması amacıyla 1989 yılında “BM Çocuk Hakları Sözleşmesi” onaylanmıştır. Sözleşme 1990 yılında uygulamaya konulmuştur (Bakırcı, 2004; Demir, 2010).

Çocuk işçiliğine yönelik pek çok hükmün bulunduğu (Tokol, 2018, s. 420), bu bildirin 32. maddesinde çocuk işçilerle ilgili doğrudan düzenlemelere yer verilmektedir. Bu maddeye göre;

“1. Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler.

2. Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her türlü önlemi alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri göz önünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar:

a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler;

b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar.

c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.”

Bu maddeye konu olan ilkeler, ILO'nun 138 ve 182 Sözleşmelerinde, 4857 sayılı İş Kanunu ve ilgili yönetmeliklerde yansımalarını bulmuştur (Bakırcı, 2004).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çocuk işçiliği ile diğer bazı doğrudan düzenlemeler ise, Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC) kapsamında yürürlüğe giren çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin önlenmesine ilişkin politikaya paralel, 33. 34. ve 35. maddeleridir. Bu maddeler ile sözleşmeyi onaylayan devletlere çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden birisi kabul edilen çocukların ticareti ve cinsel istismarını önlemek için, uygun önlemleri alma yükümlüğü verilmiştir (Şahin, 2009, s. 82).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Türkiye tarafından 4058 sayılı kanun ile onaylamış², 27.01.1995 tarihinde yürürlüğe koymuştur³.

1.1.4. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM tarafından 1976 yılında uygulamaya konulmuştur. Türkiye, bu sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamış, 4867 Sayılı Kanun ile 2003 yılında onaylamıştır⁴. Söz konusu sözleşmenin çocuk haklarına yönelik hükümlerden ilki 7. maddede yer almaktadır. Sözleşmenin bu maddesi ile çalışanlar çalışma koşulları ve ücret açısından din, dil yaş, cins, ırk ayrımı yapılmaksızın eşit çalışma koşulu sağlanması vurgulanmış olup, bu madde tüm bireyleri kapsadığı için çocuk işçiliği açısından da önemli olduğu söylenebilir.

Sözleşmede yer alan çocuk haklarına yönelik bir diğer hüküm 10. madde de yer almaktadır. Bu madde ile taraf devletlere, gençlerin ve çocukların korunması için özel önlemler alması sorumluluğu yüklenmiştir. Bu kapsamda taraf devletlere, çocukların ve gençlerin ahlaklarını bozacak, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecek veya hayatlarını tehlikeye sokacak türde işlerde çalışmalarının tespit edilmesi durumunda, çocukları çalıştıran kişilerin kanunlar kapsamında cezalandırılması görevi verilmiştir. Sözleşmede ayrıca, belirli bir yaş altındaki çocukların ücretli olarak istihdamının yasaklanması ve çocuklar için çalış(tırıl)abilecekleri minimum çalışma yaşının belirlenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

1.2. Avrupa Konseyi Düzenlemeleri

5 Mayıs 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyi'ne Türkiye 8 Ağustos 1949 tarihinde katılmıştır. Konsey'in amacı, üye devler arasındaki müşterek miras olan

² RG; 11.12.1994, 22138

³ RG; 27.01.1995, 22184

⁴ RG; 18.6.2003, 25142

ülkü ve prensiplerin korumasını sağlamak ve sıkı bir birlik oluşturmaktır (Avrupa Konseyi, 2021).

1.2.1. Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)

Avrupa Konseyi, temel ekonomik ve sosyal hakları güvenceye altına almak amacı ile 18 Ekim 1961 tarihinde Avrupa Sosyal Şartı'nı düzenlemiştir. Şart, 1965 yılında uygulamaya konulmuştur (Avrupa Konseyi, 2021). Türkiye, bu sözleşmeyi 1961 yılında imzalamış, 1989 yılında da onaylamıştır⁵.

3 Mayıs 1996 tarihinde Avrupa Sosyal Şartı ve Ek Protokol'ünde yer alan haklar yeniden gözden geçirilmiştir. Türkiye, GGASS'ı 6 Ekim 2004 tarihinde imzalamıştır (Erdoğan, 2008, s. 125).

GGASS'nin, "Çocukların ve Gençlerin Korunma Hakkı" başlıklı 7. maddesi taraf devletlere aşağıdaki sorumlulukları yüklemesi açısından son derece önemlidir. Bu madde de 15 yaş altında bulunan çocukların istihdamı yasaklanmış ve 15 ile 18 yaş aralığında bulunan gençlerin ise çalışma alanlarında korunması gerektiği ifade edilmektedir. (Bor, 2014, s. 60-61).

1.3. Avrupa Birliği Düzenlemeleri

II. Dünya Savaşı sonrası barışı egemen kılmak ve tüm Avrupa ülkeleri arasında dayanışma ve iş birliği sağlamak amacıyla 1991 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği (AB) oluşturulmuştur (AB Başkanlığı, 2021).

1.3.1. AB Topluluk Çalışanlarının Temel Sosyal Hakları Şartı

1989 yılında Strazburg'da kabul edilmiş olan Çalışanların Temel Sosyal Hakları Şartı'nda, "*asgari çalışma yaşının zorunlu eğitimi bitirme yaşının altında ve her halükârda 15 yaşın altında olamayacağı*" belirtilmiştir (md 20). Ayrıca çalışan genç ve çocukların özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği kapsamında korunmaları, meslek

⁵ RG; 4.7.1989, 20215,

eğitimi verilerek çalışma hayatı için hazır duruma getirilmeleri, çalışma sürelerine belirli bir sınır getirilmesi, 18 yaşın altındakilerin ise gece çalıştırılmasının yasaklanması gibi konulara yer verilmiş ve bu konuya olan hassasiyet vurgulanmıştır (md. 20-22).

1.3.2. AB Temel Haklar şartı

AB düzeyinde kabul edilen hakların, bir şartta toplanması ve açıklığa kavuşturulması gerekliliği doğrultusunda, 2000 yılında yapılan Nice Zirvesi'nde AB Temel Haklar şartı kabul edilmiştir (AB Başkanlığı, 2021).

şartın "ocukların Hakları" başlıklı 24. ve 32. maddesinde ocuk haklarına dair ifadelere yer verilmektedir.

24. maddesine göre çocuklar;

"a) Kendi iyilikleri için gerekli olan korunma ve bakım hakkına sahiptir.

b) Görüşlerini serbestçe açıklayabilirler. Bu görüşler, kendilerini ilgilendiren konularda, yaşları ve uygunlukları nispetinde dikkate alınır.

c) Kamu kurumları veya özel kuruluşlar tarafından alınmış çocukları ilgilendiren bütün tedbirlerde, çocuğun menfaati öncelikli düşünce olmalıdır.

d) Her ocuk, kendi menfaatine aykırı olmadığı sürece, ebeveyniyle düzenli olarak kişisel ve doğrudan ilişki kurma hakkına sahiptir."

32. maddeye göre ise;

"ocuk işçi çalıştırılması yasaktır. Gençler için daha elverişli olabilecek kurallar saklı kalmak üzere ve sınırlı istisnalar dışında istihdam edilmek için asgari yaş sınırı, zorunlu eğitimin tamamlanması için belirlenen asgari yaştan daha düşük olamaz. İşe alınan gençler, yaşlarına uygun çalışma koşullarında çalıştırılmalı, ekonomik smriye ve emniyetlerine, sağlıklarına veya fiziksel, ruhsal, ahlaki veya sosyal gelişimlerine zarar verme olasılığı bulunan veya eğitimlerini engelleyebilecek her türlü işe karşı korunmalıdır."

Sonuç olarak AB Temel Haklar şartı, Birlik düzeyinde ocuk işçiliğinin yasaklanması ve ocuk haklarının korunması hususlarına yönelik düzenlemeler yaparak bu hakları güvenceye almıştır (Bor, 2014, s. 62-63)

1.3.3. 1994 Tarih ve 94/33/EC Sayılı Çalışan Gençlerin İşyerinde Korunması Hakkında Konsey Direktifi

Direktifler, AB Konseyi'nin kabul ettiği ve belirlenen hedefler açısından bağlayıcılığı olan, buna karşın kullanılacak hukuksal form ve araçların seçiminde üye devletlerin serbest bırakıldığı düzenlemelerdir (Bor, 2014, s. 63). Bu doğrultuda AB Konseyi tarafından, 22 Haziran 1994 tarihinde Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı'na göre düzenlenen, genç işçilerin korunmasına yönelik 94/33/AT Sayılı Direktifi kabul edilmiştir.

Direktife göre, üye devletler çocuklar için belirlenen asgari çalışma yaşının, hiçbir şekilde 15 yaşının altında olmamasını sağlamakla ve zorunlu eğitime dahil olduğu yaşın altında olmamasını temin etmekle yükümlü tutulmuştur (Avşar & Ögütoğulları, 2012, s. 21-22). Üye devletler çocukların çalıştırılmaları yasağına bazı istisnalar getirebilmektedir. Bu istisnalar da Direktif madde 2 ve 4'te düzenlenmiştir. Buna göre; “*aile içinde yapılan ev işlerinde kısa süreli ve geçici olmak şartıyla veya aile işyerlerinde zararlı ve tehlikeli olmayan işlerde; çocuk işçilerin, çocuğun gelişimi, sağlık ve güvenliği, okula devami, eğitimin aksamasına yol açmayacak kültürel, sanatsal, sportif faaliyetler, reklamcılık alanında yetkili makamın izni ile çalıştırılması; en az ondört yaşındaki çocuk işçilerin çocuğun gelişimi, sağlık ve güvenliği, okula devami, eğitimin aksamasına yol açmayacak iş eğitimleri veya fabrikalarda iş tecrübesi programlarında, hafif işlerde çalıştırılması; en az onüç yaşındaki çocukların çocuğun gelişimi, sağlık ve güvenliği, okula devami, eğitimin aksamasına yol açmayacak, Yönerge'nin 5. maddesi dışında kalan ve ulusal mevzuatça belirlenen hafif işlerde sınırlı süreli olarak çalıştırılmasına*” izin verilebilir (Gümrükçüoğlu, 2013, s. 512).

Direktif, çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik ILO'nun 138 ve 182 Sayılı Sözleşmelerinden farklılık göstermektedir. Direktifin, ILO Sözleşmelerine nazaran daha dar uygulama alanı bulunmaktadır. Direktifin “Kapsam” başlıklı maddesinde (md.2) bağımlı ve bağımsız çalışan ayrımı yapılmış ve direktifin sadece 18 yaşın altında ve bağımlı çalışan işçilere uygulanacağı belirtilmiştir (Şahin, 2009, s. 94).

Direktifin 8. maddesinde, çocuk ve genç işçilerin çalışma sürelerine dair düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre;

“Gençlerin çalışma süreleri, çalışma/ eğitim veya işbaşında eğitim-iş birlikte dikkate alındığında günde 8, haftada 40 saat; uygulama veya ulusal mevzuatla yasaklanmamış olmak şartıyla okul dönemlerinde ders saatleri dışında olmak üzere günde 2, haftada 12 saat olarak öngörülmüştür. Günlük çalışma süresi hiçbir halde 7 saati aşmayacaktır. Bu çalışma süresi 15 yaşındaki çocuklar için 8 saate çıkarılabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde günde 7, haftada 35 saatlik çalışma çocuklar 15 yaşına ulaştığında haftada 40 saate çıkarılabilir”.

10 maddesinde ise, var olan tüm çocuk işçiliğinin çeşitlerine uygulanacak, yıllık tatil ve dinlenme süresi gibi konular düzenlenmiştir (Avşar & Ögütoğulları, 2012). Bu maddeye göre; *“Üye devletler her 24 saatlik zamanda çocukların aralıksız 14 saat, gençlerin ise aralıksız 12 saat dinlenmelerini mümkün kılacak tedbirleri almak zorundadır. 7 günlük zaman süresi içinde ise hem çocuklar hem de gençlerin kesintisiz iki gün dinlenmeleri için gerekli tedbirler alınmalıdır. Zorunlu hallerde dinlenme süreleri azaltılabilse de hiçbir durumda aralıksız 36 saatten daha az olamaz”*

Türkiye, bu Direktif kapsamında kabul edilen düzenlemelere, iç hukukunda “4857 Sayılı İş Kanunu”yla ve bu kanuna dayandırılarak kabul edilmiş olan “Çocuk ve Genç İşçilerin Korunmasına İlişkin Yönetmelik” ile uyum sağlamıştır (Şahin, 2009, s. 97).

1.3.4. Avrupa Birliği Komisyonu 2000/581/EC Sayılı Tavsiye Kararı

AB Komisyonu, 2000 yılında yayınlanan 2000/581/AT sayılı Komisyon Tavsiye Kararı ile üye devletlerin “182 sayılı ILO Acil Eylem Sözleşmesi”ni onaylamasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye ile de üye devletlere “çocuk işçiliğinin kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması” hedefinin, AB’nin uzun dönemli hedeflerinden biri olduğu belirtilmiştir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

1.4. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Düzenlemeleri

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), I. Dünya Savaşı ardından barış görüşmeleri için bir araya gelen devletlerin, uluslararası alanda sosyal adaleti sağlamak ve işçilerin çalışma koşullarını düzenlemek düşüncesinden hareketle

ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak da “Versailles Barış Antlaşması” ile 1919’da kurulmuştur (Avşar & Ögütoğulları, 2012, s. 18).

ILO genel anlamda, uluslararası alanda çalışma standartlarını belirleyen bir örgüttür. Çalışma standartlarını belirlerken de çalışan çocukların korunması konusuna özel önem vermiştir. Bu yüzden çıkardığı sözleşmeler ve tavsiye kararları yoluyla, temel haklar, örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık, zorla çalıştırmanın engellenmesi, fırsat ve muamele eşitliği gibi çalışma hayatına yönelik konuları düzenleyici uluslararası çalışma standartları oluşturmuştur (Günöz, 2007, s. 52-53).

ILO Anayasasının giriş bölümünde, “çocukların korunması” sosyal adaletin temel taşı olarak görülmektedir. Bu sebeple sözleşme veya tavsiye kararları ile asgari düzeyde çalış(tırıl)ma kuralları belirlemektedir. ILO sözleşmeleri, sözleşmeyi onaylayan ülkeler için uluslararası açıdan bir sorumluluk doğurmaktadır (ILO Türkiye Ofisi, 2021).

1.4.1. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme

ILO’nun çocuk istihdamına ilişkin en önemli sözleşmesi 138 Sayılı Sözleşme’dir. Bu sözleşmenin önemli olmasının sebebi; ILO’nun öncesinde kabul etmiş olduğu, asgari çalışma yaşının tespiti konusunda sektörlere göre ayırım yapan sözleşmeleri yürürlükten kaldırarak tüm sektörleri kapsayan tek bir asgari yaş sınırı belirlemiş olmasıdır (Nurdoğan, 2018). Sözleşme istihdama katılma ve çalıştırmaya yönelik asgari yaşın belirlendiği en kapsamlı uluslararası düzenlemeyi kapsamaktadır (Tokol, 2018, s. 421).

Söz konusu Sözleşme’nin 1. maddesine göre;

“Bu sözleşmenin kendisi için yürürlükte olduğu her üye, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul eder.”

Sözleşme’nin 2. maddesinde ise, “asgari yaş sınırı, zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın, altında ve her halükarda 15 yaşın altında” olamayacağı olarak kabul edilmiştir (ILO Türkiye Ofisi, 2021). Devamında ise, eğitim ve ekonomik düzeyi

yeterli olmayan devletler için bu asgari yaşı 14 yaş olarak belirleme olanağı tanınmıştır (md.2).

Sözleşme'nin 3. maddesine göre;

“Doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır.

Bu maddenin 1. fıkrasının uygulandığı istihdam veya çalışma türleri varsa işveren ve işçi örgütlerine danışıldıktan sonra ulusal mevzuat yahut makamca belirlenecektir.

Ulusal mevzuat yahut yetkili makam bu maddenin 1. fıkrası hükümlerine bakılmaksızın, varsa işveren ve işçi örgütlerine danışarak, söz konusu genç kişilerin sağlığı, güvenliğinin ve ahlakının tam olarak güvenceye alınması ve genç kişilerin ilgili faaliyet dalında yeterli özel öğrenim veya mesleki eğitim görmeleri koşuluyla 16 yaşından itibaren istihdamlarına veya çalışmalarına izin verebilir.”

Sözleşme'nin 7. maddesinde yukarıda verilen asgari çalışma yaşına bazı istisnai durumlar belirtilmiştir. Buna göre,

“Ulusal mevzuat 13-15 arası yaşlardaki kişilerin, sağlıklarına veya gelişmelerine zarar vermesi ihtimali bulunmayan ve okula devamlarını, yetkili makamın onayladığı mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarını veya derslerden yararlanmalarını engellemek koşuluyla hafif işlerde çalışmalarına veya istihdamlarına izin verilebilir.

Ulusal mevzuat en az 15 yaşında olmakla birlikte henüz zorunlu öğrenimlerini tamamlamamış olan kişilerin bu maddenin 1. fıkrasının a ve b paragraflarında belirtilen koşullara uygun işlerde çalışmalarına veya istihdamlarına da izin verilebilir.

Yetkili makam bu maddenin 1. ve 2. fıkralarına uygun olarak istihdama veya çalışmaya izin verebilecek faaliyetlerin neler olduğuna karar verecek ve bu çalışma veya

istihdamın koşulları ile çalışma sürelerini belirleyecektir” ILO’nun bu sözleşmesini, Türkiye 1998 yılında, 4343 Sayılı Kanun ile onaylamıştır⁶.

1.4.2. 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi

ILO, çocuk ve gençlerin korunması ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması amacıyla En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme’yi 17 Haziran 1999 tarihinde kabul etmiştir (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Sözleşmenin 1. maddesinde *“her üye ülkenin önceliğinin çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması için acil ve etkin tedbirler alması gerekliliği”* ve 2. maddesinde ise çocuk teriminin *“18 yaşın altındaki tüm kişileri”* kapsadığı belirtilmiştir (ILO Türkiye Ofisi, 2021).

Sözleşmenin 3. maddesinde *“Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin hangi çalışma türlerini ve işleri kapsadığı”* belirtilmiştir. Buna maddeye göre çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri;

“Çocukların alım-satımı ve ticareti;

Borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

⁶ RG; 21.6.1998, 23379

Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri kapsar” (ILO Türkiye Ofisi, 2021).

Sözleşmenin 7. maddesinde üye ülkelerin;

“Çocukların, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerde çalıştırılmasını önlemekle,

Çocukların çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden kurtulması için ve bu çocukların rehabilitasyonu ve sosyal entegrasyonu için gerekli ve uygun doğrudan yardımı temin etmekle,

Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden kurtarılmış çocukların ücretsiz temel eğitime ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitime erişim sahibi olmasını sağlamakla,

Özel risk altındaki çocukları tespit etmek ve onlara ulaşmak,

Kız çocuklarının özel durumunu dikkate almak üzere etkili ve süreli tedbirler almakla” yükümlü olduğu belirtilmiştir (ILO Türkiye Ofisi, 2021). Türkiye, söz edilen sözleşmeyi, 2001’de 4623 Sayılı Kanun ile onaylamıştır⁷.

2. ULUSAL DÜZENLEMELER

2.1. Anayasa

Çalışan çocuklara yönelik ulusal mevzuatımızda koruyucu nitelikteki temel hukuk düzenlemesi Anayasa’dır (Erbay, 2013). Anayasa’nın 50. maddesinde *“kimse yasına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir iste çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma Şartları bakımından özel olarak korunurlar”* hükmü yer almaktadır. Bu madde ile çalışma şartlarının, çalışanların cinsiyeti, yaşı ve gücüne uygun biçimde olması ve küçükler ile kadınların özel olarak korunması gerektiği düzenlenmiştir⁸.

⁷ RG; 3.2.2001, 24307

⁸ Bkz. 1982 Anayasası’nın 50. madde gerekçesi.

2.2. 4857 Sayılı İş Kanunu

Çalışma hayatında yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler, Türkiye Cumhuriyeti (TC) İş Hukuku'nun uygulamada karşılaştığı sorunlar ve uluslararası düzenlemelere uyum sağlama zorunluluğu mevcut İş Kanunu'nda birtakım değişikliklerin yapılmasını ve yeni bir iş kanununun hazırlanmasını zorunlu kılmıştır⁹. Bu doğrultuda 1971 yılından itibaren uygulanmakta olan 1475 Sayılı Kanun yerine 10.06.2003 tarihli, 4857 Sayılı İş Kanunu Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe konmuştur (Şahin, 2009, s. 117-118).

Kanun, çalışma hayatına ilişkin günümüz koşullarını düzenlemesinin yanı sıra, “çocukların asgari çalışma yaşı, çalıştırma yasağı, temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma süreleri, okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, çalışma yaşamında korunması ve bu hükümlerin etkili bir şekilde uygulanması” gibi konularda özel düzenlemeler getirmektedir (Avşar & Öğütoğulları, 2012, s. 28-29).

4857 Sayılı İş Kanunu'nun çocuk işçiliğine yönelik temel hükümleri 71, 72 ve 73. maddelerinde yer almaktadır. Asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı 71. maddeye göre;

“Onbeş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, ondört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler.

Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez.

⁹ Bkz. 4857 sayılı İş Kanunu genel gerekçesi.

Onsekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile onbeş yaşını tamamlamış, ancak onsekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, ondört yaşını bitirmiş ve ilk öğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir.

Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, onbeş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir.

Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri yukarıda birinci fıkrada öngörülen süreleri aşamaz.” şeklinde düzenlenmiştir.

Bu madde çocukların çalışma yaşı ve yasağı bakımından 94/33 sayılı Direktif'e uygun olacak şekilde düzenlenmiştir. 4857 Sayılı Kanun 15 yaşını doldurmamış olan çocukların çalıştırılması yasaklamıştır. Ancak, 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi bitirmiş çocukların nitelikleri belirtilen hafif işlerde çalıştırılabileceği kabul edilmiştir (md 71). 4857 Sayılı İş Kanunu ile özel yasaların kapsamı dışında bırakılan çocuklara ilişkin düzenlemeler Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer almaktadır (Şahin, 2009, s. 62).

İş Kanunu'nun 72. maddesinde ise “en kötü biçimde çocuk işçiliği” kapsamında kabul edilen çalışma biçimlerine ilişkin yasaklar getirilmiştir. Söz konusu maddeye göre “*Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde onsekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır*”.

73. maddenin 1. paragrafında ise, sanayi sektöründeki işlerde 18 yaşın altında bulunan çocukların gece çalışması yasaklanırken, 69. madde de gece çalışma kavramı “en geç saat 20.00'de başlayarak en erken saat 06.00'ya kadar geçen ve her halde en fazla on bir saat süren dönem” olarak tanımlanmıştır (Gökalp, 2012, s. 130).

İş Kanunu'nun 71. maddesine dayanılarak Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hazırlanmış 6 Nisan 2004 tarihinde resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin amacı; *“çocuk ve genç işçilerin sağlık ve güvenliklerini, fiziksel, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişmelerini veya öğrenimlerini tehlikeye atmadan çalışma şekillerinin esaslarını belirlemek ve ekonomik istismarlarını önlemektir”* (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Yönetmelik, “18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işleri, 14 yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işleri ve çalışma koşullarına ilişkin usul ve esasları” kapsamaktadır. Yönetmelik'te, “Çocuk İşçilerin Çalıştırılabilecekleri Hafif İşler”, “Genç İşçilerin Çalıştırılabilecekleri İşler” ve “16 Yaşını Doldurmuş Fakat 18 Yaşını Bitirmemiş Gençlerin Çalıştırılabilecekleri İşler” olmak üzere üç ayrı başlık oluşturulmuştur. Çocuk ve genç işçilerin bu işler dışındaki işlerde çalıştırılmaları, “3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu kapsamında mesleki ve teknik eğitim kurumlarından mezun olan ve 16 yaşını doldurmuş genç işçiler hariç olmak üzere” yasaklanmıştır (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

2.3. Borçlar Kanunu

6098 Sayılı Borçlar Kanunu 4.2.2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İş Kanunu'nun uygulanmadığı durumlarda Borçlar Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununun 4. maddesinde İş Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağı iş ve iş ilişkileri ayrı ayrı sıralanmıştır. Bu nedenle, İş Kanunu kapsamına girmeyen ve başka bir kanun ile durumları belirlenmemiş olan çocukların iş ilişkilerinde, Borçlar Kanunu'nun Hizmet Sözleşmelerine ilişkin hükümleri uygulanmaktadır (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Borçlar Kanunu'nda çocukların asgari çalıştırılma yaşı ve sürelerine yönelik herhangi bir hüküm öngörülmemiş olup, yıllık izine ilişkin olarak 422. maddesinde, *“İşveren, en az bir yıl çalışmış olan işçilere yılda en az 2 hafta ve 18 yaşından küçük işçiler*

ile 50 yaşından büyük işçilere en az 3 hafta ücretli yıllık izin vermekle yükümlüdür.” denilmiştir.

2.4. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 6.5.1930 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Çocukların çalıştırılması ilişkin hükümler Kanunun “İşçiler Hıfzıssıhhası” adlı 7. bölümünde yer almaktadır (Cantel, 1982). Kanunun 173. maddesine göre; *“On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz”*

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda 12-16 yaş arasındaki çocukların “saat 20.00’den sonra” çalışmalarını yasaklamıştır. Buradan, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 73. maddesinde belirtilen 18 yaşından küçük işçilerin gece döneminde çalıştırılmalarının sadece sanayiye ait işler için yasaklaması diğer sektördeki gece çalışmalarının yasaklanıp yasaklanmadığı konusundaki kanuni bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Ayrıca, Kanunun 176. maddesinde, 18 yaş altındaki çocukların bar, dans salonları, kahve, gazino gibi yerlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Bu yasağın amacı ise çocukların ahlaki anlamda gelişimlerini kötü etkileyebilecek durumların önlenmesidir (Cantel, 1982).

2.5. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu

1934 yılında Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 2559 Sayılı Polis, Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda da çocukların korunmasına ilişkin bazı hükümler yer almaktadır.

Bu kanunun 12. maddesine göre;

“Kanunî istisnalar saklı kalmak üzere, eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde 18 yaşından küçükler çalıştırılmaz.”

Polis bar, pavyon, gazino, meyhane gibi içkili yerler ile kiraathane ve oyun oynatılan benzeri yerlere yanlarında veli ve vasileri olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış küçüklerin girmesini meneder.”

Anılan Kanun'da da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 176. maddesine benzer bir şekilde çocukların ahlaklarını kötü yönde etkileyebilecek işlerde (bar, pavyon, gazino vb. içkili yerlerde) 18 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017)

2.6. 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu

222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 1961 yılında yürürlüğe konmuştur. Kanunun 2. maddesinde Anayasa'da belirtilen hükümlere paralel olarak "çocuklar için ilköğretimin devlet okullarında parasız ve mecburi olduğu" hükmedilmiştir.

222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 3. maddesinde, "*mecburi ilköğretim çağının 6-14 yaş arası çocukları kapsadığını ve bu çağın çocuğun 5 yaşını bitirdiği eylül ayının sonunda başlayarak, 14 yaşını bitirip 15 yaşına girdiği yılın öğretim dönemi sonunda biteceği*" belirtilmiştir.

222 sayılı Kanunun 3. madde hükmünde yer alan bu hüküm, 30 Mart 2012 tarihinde yapılan değişiklik, diğer bir ifade ile 4+4+4 düzenlemesiyle zorunlu ilköğretim yaşı "6-13 yaş aralığına" çekilmiştir. Yapılan düzenleme ile birlikte "*filen ortaokulu bitiren çocuğun 13 yaşında olduğu ve zorunlu ilköğretimini tamamlamış olması nedeniyle 13 yaşında çalışma hayatına girebileceği*" anlamına gelmektedir. İş Kanunu'nda daha önce belirtildiği çocukların hafif işlerde çalıştırılabilmeleri için 14 yaşını doldurmuş ve aynı zamanda zorunlu öğrenimlerini de bitirmiş olmaları gerekliliği düzenlenmektedir. Bu iki kanun karşılaştırıldığında, çocukların çalıştırılabilmeleri için zorunlu ilköğretimlerini tamamlamış olma şartı arasında bir uyumsuzluk olduğu görülmektedir (Bor, 2014, s. 86).

2.7. Mesleki Eğitim Kanunu

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu, 3 Haziran 1986 tarihinde onaylanmış ve 2001 yılında 4702 sayılı Kanun ile kanunlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Çıraklık ve aday çıraklık uygulamasını düzenleyen bu kanunun 9. maddesinde, "*ilköğretim okulunu bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile çıraklık dönemine kadar işyerlerinde aday çırak olarak eğitilebilirler*" ibaresinde bulunulmuş ve Kanun'un 10. maddesinde çırak olabilmek için gerekli şartlar sıralanmıştır (Bor, 2014, s. 87-88).

Bu maddeye göre;

“14 yaşını doldurmuş, 19 yaşından gün almamış olma (Ancak, 19 yaşından gün almış olanlardan daha önce çıraklık eğitiminden geçmemiş olanlar,

Yaşlarına ve eğitim seviyelerine uygun olarak düzenlenecek meslekî eğitim programlarına göre çıraklık eğitimine alınabilir,

En az ilköğretim okulu mezunu olma ve bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olan kişiler” çırak olabilecektir.

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’na göre, “çıraklığa başlama yaşını doldurmamış ve çıraklık döneminden önce kendisine işyeri ortamı tanıtılan, sanat ve mesleğin ön bilgileri verilen kişi” aday çırak olarak ifade edilmektedir. Kanun’un 11. maddesine göre aday çırak ve çıraklar işyerinde çalışan işçi sayısına dâhil edilmemektedir. Yine yasaya göre, çırak ve aday çıraka ödenecek ücret, yaşlarına uygun olarak “asgari ücretin %30’undan az olamaz” ve “bu ücret her türlü vergiden muafıdır”. Çırak ve aday çırakların yıllık izin hakları ise her yıl tatil aylarında en az 1 ay ücretli izin olarak düzenlenmiş ve 4857 sayılı kanuna tabi olmamaları nedeniyle “Borçlar Kanunu” hükümlerine tabi tutulmuştur (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

Diğer taraftan bu yasa ile 20 ve 20’den fazla çalışanı olan işyerlerinin, çalışan işçi sayısının “%5’inden az ve %10’undan fazla” olmaması kaydıyla, meslek lisesi öğrencilerine mesleki becerilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim vermeleri zorunlu kılınmıştır. Ancak çoğu uygulamada görüldüğü gibi çocuklar yetişkin iş gücü gibi çalıştırılmakta, çıraklık ilişkisi öğrencilikten ağır basmaktadır (Süzek, 2014).

2.8. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na göre işçilerin sendika kurucusu olması için fiil ehliyetine sahip olması, yani 18 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir (md.6) Sendika üyeliği için 15 yaşını doldurmuş olmak yeterlidir (md.7). Diğer taraftan sendika organlarında görev alabilmek için kuruculuk şartları arandığından (md.9) çocukların sendika yönetiminde yer alması

bu durumda mümkün değildir. Bu durumun bireysel sendika özgürlüğüne aykırı olduğu söylenebilir (Kablay, 2021, s. 9).

3. TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALAR

3.1. Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Program (IPEC)

Kuruluşundan itibaren çocuk işçiliği sorununa büyük önem veren ILO, 1992 yılından itibaren IPEC programını başlatmıştır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 12). Program; çocuk işçiliğinin kademeli olarak sona erdirilmesini hedeflemiş, ILO’nun en büyük teknik iş birliği ve türünün küresel anlamdaki en yaygın programı olmuştur. 1992 yılında “Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ve Türkiye’de” başlatılan IPEC programının yıllar içinde ortaklarının sayısı artmıştır. Program dahilindeki ülkelerde çalışan çocuklara yönelik düzenlenen ulusal düzeydeki çalışmalar, kamu, gönüllü kuruluşlar ve ilgili gruplar (işçi sendikaları iş müfettişleri, işveren örgütleri, eğitimciler, basın, aileler, çocuklar ve diğerleri) tarafından yürütülmektedir (ILO Türkiye Ofisi, 2021).

IPEC’in uzun vadeli temel hedefi, “çocuk işçiliğine son verilmesi”, orta ve kısa vadeli hedefi ise “çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Ancak, ILO bu kapsamda çocuk işçiliğinin çok kısa vadede sona erdirilmesinin mümkün olmayacağını da açıkça ortaya koymuştur. Bunun sebebi ise; ülkelerin kaynak yetersizliği ve alt yapısının eksik olmasıdır. Bu nedenle, IPEC projelerinin önceliği "en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği" olarak belirlenmiştir (Tokol, 2018, s. 423).

ILO’ya göre IPEC projeleri kapsamında çocuk işçiliği ile etkin bir mücadele için her ülkenin ulusal bir plan ve stratejiye sahip olması gerekmektedir. Bu plan ve stratejiler oluşturulurken de şu konulara önem verilmelidir:

- Tüm ulusal eylemler için bir çerçeve çizmek,
- Nihai amaçlı eylem planlaması yapmak,

- Hükümet, işçi ve işveren kuruluşlarına düşen görevleri belirleyerek etkin bir iş bölümü yapmak,
- Sivil toplum kuruluşları ve diğerlerinin rollerini belirlemek,
- Zaman sınırlı projeler geliştirmek,
- İzleme ve değerlendirme için planlama yapmak,
- Finansman.

Yukarıdaki bu unsurları kapsayan bir ulusal plan, eğitim ve ekonomik desteklerle birleştirildiğinde çocuk işçiliği ile etkin bir mücadele yapılabilir (Avşar & Öğütoğulları, 2012, s. 32).

Türkiye, IPEC programına “çocuk işçiliği ile mücadele amacıyla” 1992 yılında katılan ilk altı ülkeden biri olmuş ve bu alandaki çalışmalar, 1996 yılında ILO ile imzalanan anlaşmayla 2001 yılı sonuna kadar uzatılmıştır. Program kapsamında “çocuk işçiliğinin önlenmesi ve çalışan çocukların korunması” çerçevesinde 1992-2001 yılları arasında ÇSGB Çalışan Çocuklar Bölümü’nün koordinasyonunda yüzden fazla proje hayata geçirilmiştir (Kayhan, 2012).

1992-1993 yıllarını kapsayan birinci dönemde; çocuk işçiliği sorunu sebepleriyle birlikte incelenerek, politika yapımcıların bu konudaki duyarlılıklarını arttıracak çalışmalar tamamlanmış ve konunun sosyal ve ekonomik politika, bütçe ve programlar içine alınması sağlanmıştır.

1994-1995 yıllarında ise IPEC programlarının önceki dönemde başarılı uygulamaları güçlendirilmiş, yaygınlaştırılmış ve ilgili gruplar genişletilmiştir. TÜİK 1994 yılında çocuk işgücünün belirlenmesine yönelik ilk araştırmasını gerçekleştirmiştir.

1996-1997 döneminde gerçekleşen çalışmalar, daha önce elde edilmiş deneyimlerin daha geniş bir sosyo-ekonomik çerçeveye yayılması üzerine odaklanmıştır. Bu dönemdeki projeler, gelir ve eğitim yaratmayı kapsayacak bir şekilde kırsal alanlarda da yaygınlaştırılarak, çocuk işçilerin tehlikeli ve ağır işlerden çekilmesini sağlamak için başlatılmıştır.

1998-2001 döneminde IPEC, çalışmalarının kapsamını iyice genişleterek, proje dahilindeki kuruluşların Birleşmiş Milletler Kuruluşları ile ortak programlar geliştirilmesinde koordinatör görevi üstlenmiştir. Bu dönemde, çocuk işçiliğinin sonlandırılması, çocukların iş piyasasından uzaklaştırılması ve rehabilitasyonu amacıyla çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin önlenmesine dayalı programlar daha fazla önem kazanmıştır (Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, 2017).

3.2. Zamana Bağlı Politika Program Çerçevesi (ZBPPÇ)

Türkiye’de 1999 yılı öncesinde çocuk işçiliğine karşı yürütülen proje ve programların ana konusunu “bu soruna karşı gerekli duyarlılığın ve konuyla ilgili birimlerin oluşturulması ile istatistiki bilgilerin elde edilmesi oluştururken”, 1999 yılı itibariyle projelerin daha fazla çocuk işçiliğinin “en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına” doğru yöneldiği görülmektedir. Bu doğrultuda 2000-2001 döneminde ÇSGB tarafından “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi” oluşturulmuştur. Hazırlanan bu program ile “çocukların çalışma yaşamına girmesindeki temel nedeni oluşturan yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitimin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin artırılması, toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması gibi” geniş kapsamlı tedbirler alınmış ve çocuk işçiliğinin 10 yıllık bir süre içinde tamamen sona ermesi hedeflenmiştir. Hedeflenen bu 10 yıllık süre 2005-2015 dönemini kapsamaktadır. Bu kapsamda belirlenen faaliyetlerin, bütüncül bir ulusal program çerçevesinde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Avşar & Ögütoğulları, 2012, s. 33-34; Kayhan, 2012).

2015 yılında tamamlanan söz konusu politika ve program çerçevesi, 2017-2023 dönemini kapsayacak şekilde güncellenmiştir. Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programında (2017-2023), öncelikli hedef grupları, “Sokakta Çalışma, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma, Tarımda Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışma” olarak belirlenmiştir. Program kapsamında, Suriye’de meydana gelen iç savaş neticesinde ‘Geçici Koruma Statüsü’ tanınan mültecilerin büyük bir çoğunluğunu kadınlar ve çocukların oluşturduğu ve bu çocuklarının da bahse konu çocuk işçiliği

riski ile karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 7-14).

Nitekim güvencesiz ve esnek çalışma yaşamının giderek çok daha fazla baskı altına aldığı bu süreçte, kalıcı adımların atılması için çok daha fazla adım atılması gerekmektedir. Çocuk işçiliğinin sonlandırılması amacıyla Türkiye ve Dünya’da pek çok proje yürütülmektedir. “Asgari Yaş Sözleşmesi ve Çocuk İşçiliğın En Kötü Biçimlerinin Bitirilmesi”ne yönelik ILO sözleşmeleri bu alanda atılan adımlardan bazılarıdır. Türkiye bu tür projelere dâhil olsa da izlemeye çalıştığı istihdam stratejisi çocuk işçiliği açısından oldukça olumsuz bir tabloyu açığa çıkartmaktadır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a)

III. BÖLÜM

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: SAYA İŞÇİSİ ÇOCUKLAR

1. ARAŞTIRMA KONUSU

Araştırmanın konusu; saya tezgâhlarındaki “çocuk emeği”dir. Burada çalışan çocuklar, iş güvencesinden yoksun, sağlıksız ortamlarda ağır çalışma koşulları ve uzun çalışma süreleri ile çalıştırılmaktadır. Üstelik bu çocuklar çalıştıkları işyerlerinde psikolojik şiddete de maruz kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada saya atölyelerindeki çalışma ilişkileri, çocukların piyasadaki çalışma koşulları konu edinilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın amacı; saya tezgâhlarında kullanılan çocuk emeğini ve bu çocukların çalışma koşullarını İstanbul özelinde araştırmak ve ortaya koymaktır. Araştırmada bu sektörde çalışan çocukların çalışma koşulları, ücret, işçi sağlığı ve iş güvenliği, iş kazaları ve meslek hastalıkları gibi konuları ve özellikle iş yerinde yaşamış oldukları sorunları incelemek amaçlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KISITLILIKLARI

Çalışmaya ait en büyük kısıtlılık Covid-19 salgını ve bu salgına bağlı olarak yaşanan çocuklara erişim engelidir. İstanbul, Adana, İzmir ve Kahramanmaraş illerinde yapılmak istenen araştırmanın örnekleme bu nedenle sadece İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Covid-19 salgını dışında başlıca sınırlılıklar ise şunlardır;

- Çalışmanın çocukları konu alması nedeniyle ailelerine ulaşamayan ya da ailesinin izin vermediği çocuklarla görüşülememesi önemli bir sınırlılıktır.
- Suriyeli çocuklar da sektörde yoğun olarak çalıştırıldığından dil sorunu diğer bir sınırlılıktır. Bu sınırlılığı aşmak için çoğunlukla Türkçe bilen çocuklarla görüşülmüştür. Türkçesi yetersiz olan çocuklarla görüşmede ise diğer Türkçe bilen çocukların yardımı alınmıştır.

- Ayakkabı imalatı ve ayakkabı sektörüne ilişkin yapılan araştırmaların neredeyse tamamı sektördeki makineleşme, üretim, ihracat, pazarlama gibi konulara yöneliktir. Sektördeki çocuk işçiliği profili de dahil işgücü süreçlerini konu alan yeterli analiz, bilgi ve veri bulunmamaktadır.
- İl bazında ayakkabı sektörüne dair yayımlanan raporlarda da benzer olarak işgücüne ilişkin bilgi ve veri sınırlıdır.
- Sektördeki yoğun kayıt dışılıktan dolayı, alan araştırması sırasında görüşülen atölye sahipleri zaman zaman çekingen davranmış ve görüşme yapmaktan çekinmişlerdir.
- Yine kayıt dışılık nedeniyle işletme sahipleri çocukların çalışma ortamlarının gözlemlenmesi konusunda çekingen davranmıştır.

4. ARAşTIRMANIN ÖNEMİ

2004 senesinde çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri kabul edilen ayakkabı imalatında çocuk işçiliğine yönelik geçtiğimiz 17 sene içerisinde az sayıda araştırma yapılmıştır. Sektördeki çocuk işçiliğinin boyutunu gösteren yeterli kaynak bulunmamaktadır. Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin yoğun olarak kullanıldığı bilinmekte ancak sektördeki kayıt dışılık nedeniyle çocukların sayısı net olarak bilinmemektedir. Ancak sosyal medya dahil sözlü ve yazılı medyada, ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin yaygın olduğuna dair haberler yayınlanmakta ve bu da sektördeki yoğun çocuk işgücü mevcudiyetine işaret etmektedir.

Özellikle de Suriyeli göçmen çocuk işçilerin emek piyasasında yaratmış oldukları ucuz işgücü potansiyeli dikkate alındığında “çocuk işçiliği” bu sektörde kuralsızlıktan ziyade kural haline gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye’de ayakkabı imalatında, makineleşmenin zayıf olmasından dolayı geleneksel üretim yöntemleri kullanılmakta olup, geleneksel ayakkabı imalatının en geniş bölümünü çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu sayacılık oluşturmaktadır. Bu çalışma özellikle saya tezgâhlarındaki çocuk emeğini konu edinmesi açısından önem taşımaktadır ve bu anlamda literatüre katkı yapacağı düşünölmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde saya işçisi olarak çalışan 18 yaş altındaki çocuk işçiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise; basit tesadüfi örnekleme tekniği ile çalışmaya başlanan ve sonrasında kartopu tekniği ile ulaşılan 20 saya işçisi çocuk oluşturmaktadır. Görüşme yapmak için gidilen sanayi sitesinde bir çocuğun saya kutularını taşıırken düşmesi ile o çocuğa yardım edilerek ve sonrasında iletişim ilerletilerek çalışma başlamıştır. Sonrasında görüşülen tüm çocuklara ise tanışılan bu çocuğun diğer saya imalathanelerini gezdirmesi ile ulaşılmıştır. Görüşülen çocuklar ile dil sorunu yaşandığında yine tanışılan bu çocuğun yardımıyla sorun çözülmüştür. Araştırmada ayrıca sektör ve çocuk işçiliğinin boyutunun daha anlaşılır olması açısından 8 yetişkin saya işçisi ve 6 atölye sahibi ile de görüşmeler yapılmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada öncelikle literatür araştırması yapılmış olup araştırma yöntemi olarak da nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çocuk işçiliğinin nedenleri, çocukların çalışma koşulları, ailelerin tutumu, işyerindeki diğer işçilerle çocuklar arasındaki ilişkileri anlayabilmek ve çocukların çalışmaya karşı görüşlerini öğrenebilmek açısından niteliksel yöntem tercih edilmiştir. Bu amaçla yarı yapılandırılmış soru formu ile derinlemesine görüşme ve gözlem tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formunda çocukların sosyo-demografik özelliklerinin yanı sıra, iş bulma süreçleri, çalışma nedenleri, eğitime ilişkin sorular, çalışma koşulları hakkında sorular (EK 1) bulunmaktadır. Ancak görüşmenin gidişatına göre farklı sorular da sorularak çalışma ilişkilerine ilişkin ayrıntılı bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Araştırmada etik ilkelere uyulmuş olup Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 07/04/2021 tarih ve 2021/7 sayılı kararı ile etik kurul belgesi alınmıştır (EK 2). Görüşme için ailelerden izin alınmış, onam formu imzalatılmıştır. Görüşmeden ayrılmak isteyen görüşmeciler zorlanmamıştır. Ayrıca görüşmeler yapılırken Covid-19 salgını devam ettiğinden görüşmelerde

maske, dezenfektan bulundurulmuş, fiziksel mesafeye de dikkat edilerek görüşmeler riske atılmamıştır.

7. SEKTÖRE AİT GENEL BİLGİLER

7.1. Dünya’da ve Türkiye’de Ayakkabı Sektörü

Ayakkabı, tarihin ilk yıllarından itibaren insanlar tarafından ayağı dış etmenlerden korumak için kullanılan bir giyim eşyasıdır. Bu eşya, koruyucu özelliğinin dışında günümüzde görünüm, renk ve şekil açısından kıyafetleri tamamlayan bir unsur kabul edilmekte ve önemli tüketim mallarından birini oluşturmaktadır (Ayakkabıcılık Sektör Raporu, 2014).

Dünyada senede yaklaşık 25 milyar çift ayakkabı imalatı yapılmakta ve bu imalatın büyük bir kısmı Asya ülkelerinde gerçekleşmektedir (Gökkaya Akyol, 2017). Dünya’da ayakkabı ihracat ve üretiminde Çin lider ülke konumunda olup, 2019 yılında dünya ihracatının %31,2’sini tek başına gerçekleştirmiştir (Ayakkabı Sektörü Raporu, 2020). Şüphesiz ki burada, Çin’in üretim kapasitesinin büyük ancak işgücü maliyetlerinin düşük olması, özellikle Batı ülkelerinin bu bölgeye yatırım yapmasını avantajlı bir hale getirdiği söylenebilir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 14). Türkiye de ise 1950 senesinden itibaren küçük sanayi görünümü kazanması ile başlayıp günümüze kadar devam eden ayakkabı sektöründe, 2019 yılında 932,4 milyon ABD doları seviyesinde ihracat gerçekleşmiştir. Türkiye, dünya ayakkabı imalatında 23 üncü sırada yer almıştır (Ayakkabı Sektörü Raporu, 2020).

Atölye tipi üretim tarzının hakim olduğu ayakkabı sektörü üretimde kullanılan hammadde ve yardımcı madde çeşitliliği nedeniyle plastik, deri, metal, tekstil gibi birçok işkoluyla yakından alakalıdır. Diğer taraftan, ayakkabı imalatı, makineleşme sürecini tamamlayamamasından dolayı emek yoğun özelliğini korumakta, dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için önemli bir istihdam kaynağı oluşturmaktadır (Bayındır, 2008, s. 73).

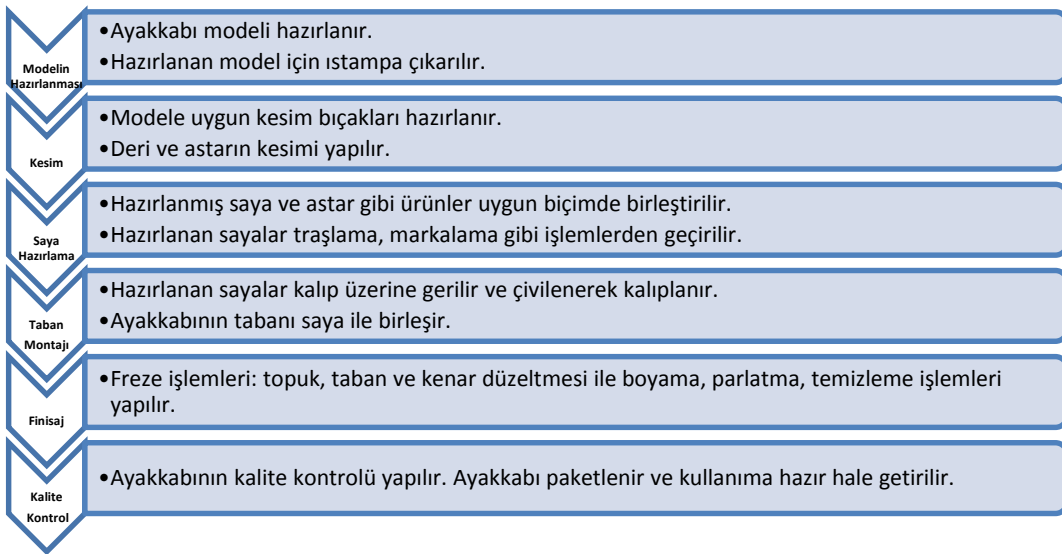
7.2. Üretim Yöntemi ve İşgücü Yapısı

Aykkabı, taban ve saya olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Taban “ayakkabının alt kısmını oluşturan kösele, poliüretan, vb. malzemelerden yapılan kısımdır”. Saya ise “ayakkabının tabanı haricinde kalan üst parçasıdır” (Gökkaya Akyol, 2017, s. 8).

Türkiye’de ayakkabı imalatı “geleneksel” ve “enjeksiyon” üretim yöntemi olarak iki temel yöntemle gerçekleşmektedir (Ayakkabı Sektörü Raporu, 2020). İmalatın çok büyük bir kısmı geleneksel üretim yöntemiyle yapılmakta, bu yöntemle ayakkabının üst bölümünü oluşturan saya ve ayakkabının tabanı ayrı ayrı imal edilmekte, daha sonra dikme, yapıştırma ya da enjeksiyon yöntemi ile birleştirilmektedir. Enjeksiyon yöntemi ise ayakkabının tamamen makinelerle imal edilmesidir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 45).

Bu iki yöntemden çoğunlukla geleneksel üretim yöntemi kullanılmakta olup (Sayacılık Sektöründe Yaşanan Hak İhlallerine Dair Gözlem Raporu, 2017), bir ayakkabının üretiminden satışa sunulmasına kadar gerçekleşen üretim süreci Şekil 2’de gösterilmektedir:

Şekil 2. Geleneksel Ayakkabı İmalatı Aşamaları



Kaynak: (Gökkaya Akyol, 2017, s. 10)

Ayakkabı imalatı ilk olarak, yapılacak ayakkabıya model hazırlamakla başlamaktadır. Burada ayakkabı modeli çizilir (stilistik) ve ıstampa¹⁰ çıkartılır. Daha sonra, ayakkabının üretileceği malzemenin üstü, yani sayası oluşturacak şekilde kesilir. Üçüncü aşamada ise, kesilen parçaların yapıştırıcı ve dikiş makinesiyle birleştirilmesidir. Eğer kullanılacaksa sayalara saraç¹¹ işlemi yapılarak, aksesuarları takılır. Daha sonra sayalar kalıba oturtularak tabanları yapıştırılıp, birleştirilir. Bu aşama enjeksiyon ya da kalıplama yoluyla gerçekleşir. Tabanı birleştirilen ayakkabıya temizleme, ipliklerinden ayrılma, boyanma vb. işlemler gerçekleştirilir. Buna işleme finisaj denir. Son olarak ayakkabılar kontrol edilerek numaralarına göre sınıflandırılır ve paketleme işlemi yapılır (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 46-47).

Ayakkabı sektörü, ayakkabıyı üretenler ve bunlara girdi sağlayan yan sanayi işletmeleri ile ayakkabı üreten ana işletmeye fason olarak hizmet veren firmalardan oluşmaktadır. Ayakkabı üretimi yapan işletmeler, üretim teknolojileri olarak üç grupta toplanmaktadır: tamamen makineleşmiş işletmeler (üretimin tamamı, fabrikada makine kullanılarak yapılmaktadır), yarı makineleşmiş işletmeler (makine, kısmen el aletleri kullanılarak üretim yapılmaktadır) ve el aletleri ile üretim yapan işletmeler (Kılınç, 2007, s. 5).

Türkiye’de ayakkabı üretim yöntemleri çeşitlilik gösterse de tamamen makineleşmiş işletme sayısı çok azdır (Doğan vd., 2017). Büyük ölçekli işletmelerde otomasyon daha yaygın olup bu işletmeler şirket olarak kurularak sanayi ve/veya ticaret odalarına kayıtlıdır. Bu işletmelerin sektördeki kayıtlı işletmeleri temsil ettikleri söylenebilir. Diğer taraftan üretimin büyük çoğunluğu küçük ölçekli ve merdiven altı imalathanelerde yapılmaktadır. Bu işletmeler

¹⁰ Ayakkabıyı oluşturan parçaların kartondan hazırlanmış kalıplardır (Gökkaya Akyol, 2017).

¹¹ Bazı ayakkabıların üzerinde dekoratif amaçlı olarak kalın ipliklerle yapılan dikişler vardır. Bu desen amaçlı dikişlere “saraç” adı verilmektedir (*Ayakkabıcılık Sektör Raporu*, 2014).

çoğunlukla şahıs girişimi olup esnaf odalarına kayıtlıdır. Ancak yapılan bazı araştırmalara göre; küçük ölçekli, merdiven altı imalathanelerin ve sayacıların çoğunluğunun herhangi bir meslek örgütüne kaydı olmadığı görülmüştür. Yani çoğu kayıtsız olan bu küçük ölçekli, merdiven altı imalathanelerin ve sayacıların sektördeki “kayıt dışı işletmeleri” oluşturduğu söylenebilir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a).

Ayakkabı imalatındaki işgücü sayısına ilişkin net bir veri bulunamamakla birlikte, 2014 yılında Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) tarafından hazırlanan rapora göre, ayakkabı sektöründe tahmini 300 bin kişinin çalıştığı, bu kişilerin 20 bininin sanayileşmiş işletmelerde, geriye kalan 280 bininin ise sanayileşemeyen atölyelerde çalıştığı belirtilmiştir. SGK kayıtlarında ise, 2017 yılında sektöre kayıtlı 44 bin kişi bulunmaktadır. İki veri arasında yıllar farklılık gösterse de, üç sene içerisinde dahi düşünüldüğünde, rakamlar arasındaki yüksek fark, ayakkabı imalatının büyük çoğunluğunun küçük ölçekli atölyelerde gerçekleştirildiğini, kayıtlı işletmelerin ve işçilerin sektörün çok küçük bir kısmını temsil ettiğini işaret etmektedir (Ayakkabıcılık Sektör Raporu, 2014; Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a).

7.3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Sektörün Değerlendirilmesi

“İşçi Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği”ne göre,” İş Tehlike Sınıfları Listesi’nde C İmalat kısmında 15.2 NACE ¹²” koduyla terlik, bot, ayakkabı vb. imalatı faaliyetleri tehlikeli işler sınıfındadır (Gökkaya Akyol, 2017). Türkiye’de sektöre yönelik veriler ve yapılan çalışmalar ayakkabı imalatının küçük ölçekli işletme ya da atölyelerde, işçi sağlığı ve iş güvenliği

¹² Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması amacıyla kullanılan koddur.

tedbirlerine uyulmadan gerekleŖtiđini göstermektedir (Sayacılık Sektöründe YaŖanan Hak İhlallerine Dair Gözlem Raporu, 2017).

Bu imalathanelerde, iŖilerin her türlü sağlık ve güvenliklerini tehlikeye sokabilecek ergonomik, mekanik, fiziksel, kimyasal, yangın ve patlama vb. risk etmenleri bulunmakla beraber, insan sağlığına zarar verebilecek Benzen, N-Hekzan, Toluen, Etilbenzen, Ksilen, Aseton, Metil Etil Keton (MEK), Etil Asetat vb. pek çok kimyasal da kullanılmaktadır. Bu kimyasallardan en tehlikelisi birinci dereceden kanserojen bir kimyasal olan benzendir. Benzen miktarı bazı yapıŖtırıcılarda %6'ya kadar çıkmakta ve bu kimyasala yüksek maruziyet, lösemi (kan kanseri) ve aplastik anemi (kemik iliğinin yeterince üretilmemesi) hastalıklarına neden olmaktadır. Yine benzenli yapıŖtırıcılar kandaki alyuvar, akyuvar ve trombositlerde zayıflamaya yol açtığı için Ŗiddetli anemi (kansızlık) meslek hastalığına yol açmaktadır (Karadağ, 2005, s. 21-26).

Ayakkabı sektöründe kullanılan bu tehlikeli kimyasalların maruziyet değerlerinin belirlenmesi açısından yeterli veri bulunmamaktadır. Bu bakımından Gökkaya Akyol'un (2016) ÇSGB bünyesinde yazdığı "Ayakkabı İmalatı Yapılan İŖyerlerinde İŖ Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi" baŖlıklı uzmanlık tezi, son derece önemlidir. alıŖma ayakkabı imalathanelerinde kullanılan kimyasalların alıŖma yoğunluğunun insan sağlığını tehdit eder düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araŖtırmada ayakkabı imalathanelerinde montaj, saya ve finisaj bölümlerinde alıŖan kiŖilerin kullanmıŖ oldukları kimyasallara maruz kalma düzeyleri ölçüm yapılarak tespit edilmiŖtir. Maruziyet derecesi ölçülen kimyasallar arasında etil esatat, n-hekzan, toluen etilbenzen, benzen, aseton, MEK yer almaktadır. Yapılan ölçümlerde yeterli havalandırması bulunmayan iŖyerlerinde birçok kimyasalın sınır derecesini geçtiği hatta bazı iŖletmelerde sınırın on katını aŖtıđı tespit edilmiŖtir. alıŖma Ankara'da bulunan dokuz küçük ve dokuz orta ölçekli atölyede gerekleŖtirilmiŖ olsa da alıŖma koŖulları ve atölyelerin niteliği açısından Türkiye'de bulunan imalathane ve atölyelerin modelini yansıttığı söylenebilir (Gökkaya Akyol, 2017).

Diğer taraftan, ÇSGB'nin "iş kazası ve meslek hastalıkları" istatistiklerine göre ayakkabı imalatında iş kazaları azdır ve meslek hastalıkları da çok fazla görülen bir durum değildir. 2020 yılı SGK yıllık istatistiklerine göre ayakkabı, terlik vb. imalatında çalışanlardan iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle yaşamını kaybeden yoktur. Aynı şekilde meslek hastalığına yakalanan kişi yine bulunmamaktadır (SGK Yıllıkları, 2021). Bu durum ülkemizdeki meslek hastalıklarına ilişkin düzenlemelerin ve tanı koyma sistemlerinin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu kadar tehlikeli kimyasallara, uzun süre maruz kalan çalışanlarda meslek hastalıkları ve çeşitli sağlık sorunlarını yaratmaması hayatın olağan akışına ters olduğu açıktır (Dertli, 2017, s. 12).

7.4. Ayakkabı İşkolunda Çocuk İşçiliği

Ayakkabı imalatında çocuk işçiliği raporlara çok fazla yansımayan ancak herkesin bildiği bir gerçektir (Akdeniz, 2017). Özellikle ülke düzeyinde yapılmış olan araştırmalar ayakkabı imalatındaki çocuk emeğine dikkat çekmektedir. Örneğin, 2004 yılında ILO'nun Endonezya'nın Batı Java bölgesinde ayakkabı imalatında çalışan çocuklara yönelik hazırladığı raporda, ayakkabı imalatında binlerce çocuğun çok kötü şartlarda çalıştığı ifade edilmektedir (ILO, 2004). Yine Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO)'in 2012 tarihli araştırmasında da Vietnam, Hindistan, Endonezya, Bangladeş, Brezilya ve Fas'ta ayakkabı imalatında çalışan çocuklara yönelik tespitler bulunmaktadır. Rapora göre, Portekiz'de çocukların evlerde geleneksel yöntemlerle ayakkabı üretimi yaptığı ve üstelik yasaların da buna izin verdiği ifade edilmektedir (Where The Shoe Pinches, Child Labor In The Production Of Brand Name Leather Shoes, 2012). Ayakkabı imalatında çocuk işçiliği konusu, genel olarak bilinen markaların spor ayakkabı imalatı sırasında Uzakdoğu ülkelerindeki çocuk emeğini kullanmasıyla gündeme gelmektedir. Bu konuda Fair Labor Association'in (FLA), Hindistan'ın Agra kentinde 2017 yılında gerçekleştirdiği alan çalışmasında, enformel ayakkabı imalatının en büyük işgücünü çocukların oluşturduğu belirlenmiştir (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a, s. 16-17).

Türkiye’de ise ayakkabı imalatının çoğunluğunun küçük işletmelerde ve kayıt dışı atölyelerde olması sebebiyle sektördeki çocuk işçiliğine dair bilgiler sınırlı kalmaktadır. Çocuklar ayakkabı imalatına formel olarak, meslek liseleri ve çıraklık eğitimiyle eklenmektedirler. Bu işkolundaki görülebilen kısım (Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a).

Görülmeyen ise, daha önce de bahsedildiği gibi ayakkabı imalatının büyük bir kısmını oluşturan enformel sektördeki çocuk işçiliğidir. Sektöre ilişkin yapılan araştırmalara göre saya atölyeleri çocuk işçiliğinin en yaygın kullanıldığı bölümdür. Bu imalathanelerde çocuk işçi sayısını belirlemek olanaksızdır. Hak İnisyatifi’nin yerel kaynaklara dayandırarak yapmış olduğu tahminlerine göre sadece İzmir Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesi’nde yaklaşık 45 bin saya işçisi çalışmaktadır. Bu işçilerin 5 bine yakını ise çocuk işçilerden oluşmaktadır (Akdeniz, 2017). Sayacıların 2017 Eylül ayında yaptığı eylemleri konu alan gazete haberleri, belgeseller ve görüntüler göz önüne alındığında Işıkkent’deki tablonun diğer şehirlerle benzer olduğu görülmektedir (Dertli, 2017, s. 10). Üstelik bu durumu Suriyeli göçmen çocuk işçilerin daha da derinleştirdiği söylenebilir. Örneğin, daha önce belirtildiği gibi Elma’nın saya imalatında çalışan çocuklar üzerine yapmış olduğu çalışmada, neredeyse tamamı Suriye göçmeni olan çocukların saya atölyelerinde kayıt dışı olarak çalıştırıldığı, üstelik bu durumun atölye sahipleri ve yetişkin sayacılar tarafından “ayakkabı imalatını ele geçirdiler” gerekçesi ile emek sömürüsüne maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Çalışmanın İstanbul ölçekli bir çalışma olmasına rağmen özellikle de sektördeki göçmen çocuk emeği açısından önemli olduğu söylenebilir (Elma, 2019)

8. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmaya katılan saya işçisi çocuklara ait bulgulara yer almaktadır. Araştırmadan edinilen bu bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

8.1. Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri

8.1.1. Çocukların Yaş, Cinsiyet ve Etnik Kökenleri

Araştırma kapsamındaki çocuk işçilerin yaş, cinsiyet ve etnik kökenlerine ilişkin bilgiler Tablo 10'da verilmiştir. Tablo incelendiğinde, çocukların tamamının cinsiyetinin erkek ve büyük çoğunluğunun 10-15 yaş aralığında (%80) olduğu görülmektedir. Ancak yapılan görüşmelerden, saya tezgâhlarında 9 yaşında hatta daha küçük yaşta çocukların çalıştığı bilgisi alınmıştır. Araştırma sırasında görüşülen atölye sahipleri atölyelerinde çocuk çalışmadığını belirtirken, atölyeye girildiğinde 10-15 yaş arasında birçok çocuk tespit edilmiştir. Atölye sahipleri ile bu durum görüşüldüğünde ise atölye sahipleri, o yaştaki çocukları çocuk olarak görmediklerini, onları artık yetişkin olarak saydıklarını, 9-10 yaş ve altındakileri çocuk olarak kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla saya atölyesinde çalışabilmek için kriter çocuğun yaşı değil çocuğun “iri, güçlü ya da atik” görünmesidir. Atölyesinde çalışan çocukların yaşlarını bilmediğini hatta hiç merak dahi etmediğini söyleyen bir atölye sahibi 12 ve 13 yaşındaki çocuklar için, “*Onlar koca adam siz de onlara çocuk dersiniz onlar hiç iş yapmaz. Baksanıza kim der buna çocuk diye ben de şimdi seninle öğrendim 13 yaşında olduğunu. Hiç de aklıma gelmedi, baktım kalıplı bir çocuk. Aldım işe. Diğeri de öyle çok iri değil ama atik. Şunları aşağıya indir diyorum sözüm bitene kadar gitmiş oluyor. Bunlar evlense çocuğu olur. Sizde gelmiş çocuk diyorsunuz.*” (Erkek, yaş 52) ifadelerini kullanmıştır. Bu da saya işkolunda çocuk işçiliğinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Son 5 yıl içinde saya işkoluna ait çocuk işçiliğini tespit etme yönünde yapılmış olan çalışmalar dikkate alındığında yıllar geçse de çocuk işçiliğini önleme yönünde ilerleme kaydedilemediği görülmektedir (Dertli, 2017; Elma, 2019; Karabıyık & Dedeoğlu, 2019a; Sayacılık Sektöründe Yaşanan Hak İhlallerine Dair Gözlem Raporu, 2017).

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Yaş, Cinsiyet ve Etnik Kökenleri

Değişkenler	Çocuk Sayısı	Yüzde (%)
Yaş		
10-12 yaş	9	45
13-15 yaş	7	35
16-18 yaş	4	20
Toplam	20	100
Cinsiyet		
Kız	0	0
Erkek	20	100
Toplam	20	100
Etnik Köken		
Suriyeli	14	70
Türk	6	30
Toplam	20	100

Araştırma kapsamındaki çocukların büyük bir çoğunluğunu Suriyeli çocuklar oluşturmaktadır (Tablo 10). Görüşmelerden son 15-20 yılda sayacılıkta etnik yapıda değişim yaşandığı anlaşılmıştır. Aslında ayakkabıcılık çoğu zaman çocukluktan başlayıp babadan oğula geçen bir meslektir. Çıraklıktan başlayıp ustalığa giden yolda “ağaç yaşken eğilir” anlayışı ile çocuklar küçük yaşlarda çalıştırılmaya başlamaktadırlar. Ancak 1997 yılında eğitim sisteminde yapılan zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması değişikliği ve 2012 yılında yapılmış olan başka bir değişiklik olan ilk 8 yılın zorunlu diğer 4 yılın isteğe bağlı olması değişikliği ayakkabı imalatında çocuk işçiliği pratikliklerini değiştirmiştir. Eğitimde yaşanan gelişmeler ailelerin çocuklarını daha ileri bir eğitime yönlendirmesine neden olmuştur. Eğitime devam eden çocuk işçilerin oluşturduğu boşluğun kapanması için de başlarda Doğu ve Güneydoğu Bölgesindeki illerinden göç eden mülksüzleşmiş Kürt yoksul ailelerin çocukları saya imalatında yoğun olarak çalışmışlardır. Ancak Suriye’de meydana gelen savaş sonrasında yaşanan Suriyeli göçü saya imalatının

etnik yapısında değişikliklere neden olmuştur. Suriyeli ucuz işgücü ücretleri önemli ölçüde baskılayıp yerel işgücünün Suriye işgücüsüyle ikame edilmesini sağlamıştır. Yapılan görüşmelerde yetişkin saya işçileri saya tezgâhlarında artık Türk çocukların çalışmadıklarını, saya işkolunda usta statüsüne geçen yetişkin Suriyeli saya ustalarının da (kendi atölyesini açmış ustalar) Türk çocukları kendi yanlarında çalıştırmadığını ifade etmiştir. Bu durum Elma'nın (2019) yapmış olduğu çalışma ile karşılaştırıldığında "saya işkolunda" çocuk işçiliğinin etnik kimliğinde de bir geri dönüşün yaşanabileceğine ancak bunun geçmişin Suriyeli çırakları bugünün ise Suriyeli usta sayacıları tarafından izin verilmediğine işaret etmektedir (Elma, 2019). Bu durumun Türk, Kürt ve Suriyeliler arasında bir kutuplaşmaya neden olduğu görüşmelerden açıkça anlaşılmaktadır. Kutuplaşmanın, ayrıştırıcı bir dille işçilerin ifadelerine de yansıdığı görülmektedir. 10 yaşından beri sayacılık yaptığını ifade eden atölye sahibinin durum ile ilgili ifadeleri de bu kutuplaşmaya örnek niteliğinde olup şu şekildedir;

"Biz yorulduk onları anlatmaktan siz yorulmadınız onları sormaktan! Onların keyfi yerinde. Bir de bize sorun bakalım. Önceden çıraklık yapıyorlardı. Şimdi işimizi de yapıyorlar. Onları bu hale de siz getirdiniz tabi. Ben bu işi babamdan öğrendim, beni ustamın yanına getirdi. Eti senin kemiği benim dedi. O yaştan bu yana çalışırım. Önceden burada benim gibi çocuklar gelirdi. Ya çırak olarak gelirlerdi ya da okumak istemeyenleri bari eli ekmek tutsun diye aileleri getirirdi. Şimdi çalışacak çırak yok. Suriyeliler var. Zaten 5 yıl önceki Suriyeli çırak şimdi usta oldu. Atölye açtı. Bu kez de onlar bizim çocukları almıyor. Gelmek isteyen olursa da almıyor. Zaten onların her şeye önceliği var. Bizim çocuklar burada düşün kimse gelmez. Ama onlar düşün yer yerinden oynar. Suriyeli olacaksın burada. Benim gibi babadan bu işi yapan da çok kalmadı artık. 10 yıl sonra buralar hep Suriyeli olacak. Allahtan Afganlar gelmedi daha buraya. Onlar daha kötü biz Suriyelilere şükrederiz bak onlar sayesinde. Ama ben ister miydim bu işi benim çocuğum yapsın, istemezdim. Buradaki halimizi görüyorsun." (Erkek, yaş 54).

Kutuplaşma sadece yetişkinler için değil, çocuklar içinde söz konusudur. Araştırma sırasında Türk bir çocuk ile görüşme yapılırken Suriyeli bir çocuğun düştüğü görülmüştür. O çocuğa yardım etmek istenildiğinde çocuk tarafından, "Onlar Suriyeli. Devlet ona birazdan ambulans gönderir. Biz düşsek kaldırmazlar, sakın

gitme.” şeklinde uyarılmıştır. 7 yıldır sayacı olan Mehmet bu durum için şu ifadeleri kullanmıştır;

“Benim adımları daha yeni öğrendiler abla. Ben buraya başladığımda bana Suriyeli gel derlerdi. Şimdi işi çok iyi öğrendim, istesem giderim. O yüzden usta gibi bir şey oldum. Şimdi Mehmet diyorlar. Suriyeli diye az çekmedim ben burada. Şimdi usta oldum. He bir de Mehmet oldum! Allaha şükür şimdi kazanıyorum da az çok. Ama çok uğraş verdim ben bu noktaya gelene kadar. Savaş var dediler, canımızı kurtaralım dedik. Buraya geldik, istenmedik. Çalmadık çırpmadık da istenmeyecek bir şey yapsak. Onun oğlu buraya geliyor. İki saat duramıyor abla. Usta zaten git oğlum diyor. Biz ama çok kaldım ben burada gece yarısına kadar. Kimse git demedi. İşini bitir dedi. Şimdi bazen buraya Türk çocukları alayım mı diyor usta alırsan çıkarım diyorum. Suriyeli alsın ama Türk almasın. Ben istemem.” (Erkek, yaş 16). Bu çocukların yetişkin olduklarında da benzer tutumu sergileyecekleri açıktır.

8.1.2. Çocukların Göç Durumları

Araştırmaya katılan çocukların göç etme durumlarına bakıldığında, Türk kökenli çocukların göç etmediği, Suriye kökenlilerin hepsinin savaş sebebiyle Türkiye’ye gelip, bir süre Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşadıkdan sonra çalışmak için İstanbul’a göç ettikleri anlaşılmıştır. Çocukların bir kısmı kaçak yollarla ülkeye giriş yaptıkları için aileleri Suriye’de kalmıştır. “Amca” dedikleri birinin onu Türkiye’ye getirdiğini ve çalıştırdığını söyleyen Resul süreci şu şekilde aktarmıştır:

“Bizim oradan parası olanlar buraya geldi, fakirler ya Suriye’de kaldı ya da kaçak yollarla Türkiye’ye geldi. Bizi amca getirdi buraya. Amca parayla getirdiği için aileden sadece bir kişi için para yetti. Ben geldim, çalışıp aileme para gönderiyorum. Yani amca benim haftalığımdan kendi payını alır, gerisini Suriye’ye gönderir. Bizimkileri de buraya getirmek istiyorum ama amca buranın elektrik, su yüzünden çok pahalı olduğunu, paramın yetmeyeceğini söylüyor. Haftalığım artınca getirteceğim hepsini.” (Erkek, yaş 12).

Çocuğun söylemlerinden Suriyeli çocuk işçilerin bazılarının tek sorununun atölyelerde uzun saatlerce kötü çalışma koşullarında çalıştırılması olmadığı görülmektedir. Resul’ün kötü çalışma koşullarında, boyunu aşan işler

yapmasına rağmen aldığı emeğinin karşılığı olmayan çok düşük haftalık ücretinden bir de aracı para kesintisi yapmaktadır. Savaş atölyelerinde kayıt dışı çalışma sistemi içerisinde zor koşullarda çalışan çocukların emekleri üzerinden bir de bu şekilde bir sömürü sistemi kurulduğu söylenebilir.

Göç ettiğini söyleyen çocuklara, göç ederken yaşadıkları sorunların neler olduğu sorulduğunda; sınırda yatmak zorunda kaldıklarını, sınırdan geçtikten sonra para kazanabilmek için enformel birçok işte çalıştıklarını, sözlü ve fiziksel birçok şiddete maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir. Çocukların yaşamış oldukları tüm bu zorluklara rağmen kendi ülkelerine dönmeyi isteyip istemedikleri sorulduğunda ise hiçbirinin kendi ülkesine dönmek istemediği anlaşılmıştır.

Arif, geri dönmek istememesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır;

“Orada ölüyorduk burada en azından nefes alıyoruz. Ben çok seviyordum ülkemi hala da seviyorum. Ama gitsem artık ne av kaldı ne de köy. Oraya gitsem artık ben bile tanıyamam. Gelirken de zaten baktım şöyle etrafa. Ama o zaman bile garip geldi. Büyüdüğüm yer yıkıldı. Her yer gitti. Hani bizim usta kendi ülkelerini terk etti kaçtı diye sen de duydun hatta. Ama götür bakalım o ustayı kalabilecek mi orada. Bizim usta kirada kalyormuş ev değiştirmiş alışmışım üzülüm diyor. Biz ne yapalım düşünmez. O zaten düşünmüyor da bizi. Siz burada savaş olmadan birbirinizi yiyorsunuz abla. Bizim usta yan taraftaki adamı istemiyor. Adam bazen bize diyor ki elinde bir şey oluyor taşır mısın aşağıya kadar. O adamı seviyorum. Yardım edeyim diyorum usta hemen bağıyor. Neymiş onun yanına gidemezmişim o mu veriyormuş benim haftalığımı. O zaman onun yanına git diyor. Ama onun her şeyini yapıyorum. Sonra biz kaçak kavgacı oluyoruz.” (Erkek, yaş 15).

Yine, ülkesine geri dönmek istemediğini söyleyen Mehmet Ali ise,

“Abla gitmek isterdim ama istemem. Evimiz yıkıldı bizim. Ben sana anlatayım mı şimdi ne oldu. İlk bizim orada savaş olunca biz buraya gelmek istemedik. Orada kaldık biraz. Hatta anneme ben hep diyordum o uzaktan gelen sesler yaklaşıyor bize diye. Annemler dedi ki buraya gelmeyecek korkma. Ama benim dediğim oldu. Sonra bizim oralara geldi işte. Okula gidiyordum orada arkadaşlarım vardı. Komşularımız vardı.

Hepimiz yaşıyorduk güzelce. Sonra evler yıkıldı. Bizimkiler yine de gelmek istemedi. Bende istemedim. Mehmet var bir tane daha bizim mahalleden onu çok seviyordum. Mehmet'le çok oyun oynuyorduk. O şimdi Adana'da. Geleceklermiş ama onlarda sonra buraya. Sonra baktık böyle olmayacak. Herkes gidiyor bizde geldik. Gelirken annem çok ağladı. Kardeşim de ağladı. Döneceğiz sonra buraya dedi babam. Ama dönmeyiz. Ben dönmem yani. Onlarda beni bırakmaz. Gidip üzülün mü annem. Burada usta olurum açarım kendime dükkân. Onlarda benim yanımda kalır. Mehmet'te gelir ortak oluruz. Bizim ustanın var o da benim ortağım olur. Usta bana hani gitmek istiyordun diye takılıyor. Ben de gitmeyeceğim diyorum.” (Erkek, yaş 13) demiştir. Buradan çocuklar şahit oldukları olaylar karşısında bu çalışma koşullarına razı gelmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

8.1.3. Çocukların Hane Halkı Büyüklükleri ve Gelir Durumları

Araştırmaya katılan çocukların hane halkı büyüklükleri ve gelir durumu Tablo 11'de verilmiştir. Tabloya göre çocukların neredeyse tamamı kirada oturmakta ve büyük bir çoğunluğunun çekirdek aileleri ortalama 5-7 kişiden oluşmaktadır. Haneye giren aylık gelir durumları incelendiğinde; yarıdan fazlasının (%55) ailesinin aylık ortalama gelirinin 5.000-5.500 TL aralığında olduğu görülmektedir. Çalışmanın yapılmış olduğu 2021 yılı haziran ayı asgari geçim endeksi verilerine göre, çalışan tek kişinin yoksulluk sınırı 4.206,39 TL dört kişilik bir ailenin asgari geçim haddi ise 8.804,97 TL olarak belirlenmiştir (Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu, 2021). Bu veriler; her hanede en az 3 kişi çalışmasına rağmen saya işçisi çocukların ve ailelerinin elde ettiği toplam gelirin, bu sınırların çok altında kalarak “insan onuruna yaraşır bir yaşam” sürdüremediklerini göstermektedir.

Bu durum Covid-19 pandemisinde daha da derinleşmiştir. Nitekim Covid-19 salgını yalnız sağlık olarak değil ekonomik olarak da tahribat yaratmıştır. Salgının başlangıç döneminde saya imalatı yapan atölyeler ayakta kalmak adına çalışma kapasitesini azaltmak ya da belirli aralıklarla iş durdurmak zorunda kalmıştır. Devlet tarafından salgının ekonomik hasarlarına destek olması için vatandaşlara verilen pandemi desteklerine de atölyelerde çalışan işçiler kayıt dışı çalıştırıldığı ve

mültecilerin tamamına yakınının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmadığı için erişememişlerdir. Ailelerin tamamına yakınının geliri ya tamamen kesilmiş ya da önemli oranda azalmıştır. Çözümü kendi ifadeleri ile “evlere parça başı iş almakta” bulmuşlardır. Bu sürecin sonucu olarak ailedeki her birey işçi haline gelmiştir. Yani pandeminin “fabrikadan eve gönderilen parça başı işlerle evlerin atölyeye, çocukların ise işçiye dönüştürüldüğü” hem bu araştırmanın hem de alana dair yapılan araştırmaların ortak sonucudur (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, 2020).

Abdülkadir salgın sürecinde yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir;

“Abla biz buraya geleli çok oldu. Sene bilmem ama bildim bileli çalışıyorum. Bizim evde 4 kişi çalışıyor. Abim ve ben burada çalışıyoruz. Bir küçüğümüz daha var o da yanımıza geliyor bazen. O gelince usta ona da 30 lira falan veriyor. Ablam lise okuyor. Babamlar geri dönüşüm atölyesinde çalışıyordu. Covid sürecinde onları işten çıkardılar. 5-6 ay kadar işsiz kaldı. Çok iş aradı. Çok sonra iş buldu. Biz o zaman sıkıntı yaşadık. Biz de çalışamadık biraz o dönemde. Bizim usta iş alamayınca gelmeyin dedi. İş alınca da az iş aldı. Yine gelmeyin dedi bazen. Biz de evde çalıştık hep beraber. Çalışmasak yine sıkıntı çekeriz. İstanbul çok pahalı aldığımız para hemen bitiyor.” (Erkek, yaş 14).

Pandemi sürecinde evdeki herkesin çalıştığını ifade eden Abdullah ise,

“Babam çalışmadı. Ben çalışmadım. Biz çok zorlandık. Babam bir ara kolonya yapıyorlarmış oraya gitti. Covid oldu orada çalışırken hatta. Sonra biraz daha çalışınca çıktı oradan. Eve parça başı aldı babam. Hep beraber onu yaptık. Annem de kardeşlerim uyutunca yardım etti. Hep beraber çalıştık. Bizim en küçüklerde yardım ediyordu ama onların hemen uykusu geliyordu. Babam en küçüğüne 10 tane yap sana bir şey alacağım diyordu. O da sekiz tane yapıp uyuya kalıyordu. Sadece bir kez 10 tane yapabildi uyumadan. Sonra ertesi gün öğlene doğru kalktı ama. Daha da 10 tane yapamadı. Ben çok yapıyorum ama. Benim elim alışkın buradaki makine gibiyim Bizim usta da bana makine diyor. Evde de öyle çalıştık işte boş kalmadık. Sonra işe geri başladık” (Erkek, yaş 12) diyerek durumunu ifade etmiştir.

Araştırmada çocukların içinde bulunduğu bu yoksulluğun çocuklara sorumluluk yüklediği anlaşılmıştır. Görüşülen çocukların hemen hemen hepsi kendi istekleri ile çalışmaya başladıklarını, eğer kendileri çalışmazsa aileye yük olacaklarını hissettiklerini ifade etmişlerdir. Çocuk ailesinde var olan gelir düşüklüğünü kendi çalışması ile dengelemeye çalışırken, bunu kendine görev edinmektedir. Bunu yaparken de çocuk olduğunu unutup ev ekonomisine vermiş olduğu katkıdan dolayı kendini iyi hissetmektedir. Nitekim görüşülen çocuklardan birisinin henüz 13 yaşında olmasına rağmen *“Ben artık büyüdüm. Para kazanıyorum bir kere, o yüzden istiyorum çalışmayı. Ben olmazsam bizimkiler yandı. Elektrik faturası benim paramla ödeniyor.”* diyerek aile içerisinde faydalı olduğu için kendisini önemli hissettiği ve bunun onu mutlu ettiği gözlemlenmiştir. 12 yaşındaki başka bir çocuk ise, *“çalışmak istemezdim bende ama mecbur kalıyorsun burada her şey çok pahalı, o yüzden istesen de istemesen de çalışıyorsun”* diyerek aslında çok da halinden memnun olmayarak aldığı sorumluluğu, zorunluluk olarak ifade etmişlerdir.

Aileye giren gelir ailenin geçimini dengeleyici düzeye geldiğinde ailedeki çocuk işçi sayısının azaldığı çalışmanın bir başka sonucudur. Örneğin, görüşme sırasında, çalışmayan ancak geçmiş yıllarda kendisinin de saya işçisi olduğunu söyleyen Ahmet, *“Covid nedeniyle abim babam işsiz kaldı, sonra ben iş buldum ama onlar bulamadı bir türlü. Kardeşim ve ben saya yaptık 3-4 ay. O zamanlar bizim paramızla ev geçiniyordu. Sonra babam iş bulunca sen çalışma dedi. Biz de işten çıktık. Her zaman babam çalışacak diye bir şey yok babam çalışmazsa, eve ekmeği ben getireceğim. Şimdi arada bir gidiyorum. Annem çalışmamı istemiyor. Zaten çalışırken de çok üzülüyordu. Valla abla çalışmak değil de zorunlu olduğunu bilmek koyuyor. O zaman ne derlerse tamam diyorsun. Şunu getir diyor elinde iş var. Dediğini getirmek için kalksam iş kalacak. Laf söyleyecek. Dediğini yapmasam yine laf söyleyecek. O dönem öyle bir dönemdi yani benim için. Şimdi öyle bir şeyim yok istersem çalışırım istemezsem çalışmam”* (Erkek, yaş 14) demiştir. Bu durum, daha önce kuramsal çerçevede anlatılana paralel bir bulgudur. Yani aileye giren gelir miktarı dengelendiğinde çocuk işçiliği azaldığının göstergesidir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Hane Halkı Büyüklükleri ve Gelir Durumları

Değişkenler	Çocuk Sayısı	Yüzde (%)
Aile büyüklüğü		
3-4	3	15
5-7	12	60
8 ve daha fazla	5	25
Toplam	20	100
Mülkiyet Durumu		
Ev Kendimizin	1	5
Kira	19	95
Toplam	20	100
Hanede Çalışan Kişi Sayısı		
3	4	20
4	9	45
5	7	35
Toplam	20	100
Aylık Hane Geliri		
3.500-4.000 TL	2	10
4.001-4.500 TL	2	10
4.501-5.000 TL	3	15
5.001-5.500 TL	11	55
5.501-6.000 TL	2	10
Toplam	20	100

8.1.4. Çocukların Eğitim Durumları

Araştırmaya katılan çocukların eğitim durumları incelendiğinde, 20 çocuktan 3'ünün (%15) hiç okula gitmediği dolayısıyla okuma yazması olmadığı, 9'unun (%45) ilkokul, 6'sının (ortaokul), 2'sinin (%10) lise düzeyinde olduğu görülmüştür. Okula giden 17 çocuğun okula devam durumları incelendiğinde ise; sadece 9 çocuğun (%53) okula devam ettiği, 8 çocuğun, tamamının okul çağında olmasına karşın, okula devam etmediği (%40) tespit edilmiştir (Tablo 12).

Okula devam etmeyen çocukların tamamının Suriye kökenli olduğu görülmüştür. Bu durum da göz önünde bulundurulduğunda, çocukların okula devam etmeme nedenleri olarak, göç ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk ile Covid-19 pandemisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan uzaktan eğitim sistemi sayılabilir. Ailelerin maddi durumunun yeterli olmaması pandemi öncesinde de çocukların saya imalatında çalışmasının temel nedenini oluştururken, pandemi sonrası ortaya çıkan uzaktan eğitime çocukların erişimini sağlayacak araç gereçlerin (tablet, bilgisayar, internet erişimi) sağlanamamasına ve dolayısıyla çocukların eğitimden tamamen kopmasına neden olmuştur. Nitekim eğitimine devam etmediğini söyleyen 8 çocuktan 3'ü pandemi öncesinde okula gittiğini ancak sonrasında okulu bıraktığını söylemiştir. Okuma yazması olmayan 3 çocuk ise, eğitime başlayacağı yıllarda göç etmek durumunda kaldıklarını, Türkiye'ye geldiklerinde de okul için zamanlarının ve durumlarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bu çocukların derslere girmek için ayıracakları zamanda, daha az çalıştıkları ya da çalışamayacak olmalarından dolayı ücretlerinin düşecek olması göz önüne alındığında, aile bütçesinde önemli bir rolü olan çocukların daha az ücret alarak çalışma ya da çalışmamayı kabul etmeleri mümkün değildir.

Görüşme yapılan Ahmet, kendi durumunu şu şekilde özetlemektedir;

“Covid öncesi okula gidiyordum. Ama sonra uzaktan eğitim olunca derslere giremedim çok. Babam tablet alalım dedi ama almadık. Zaten televizyona bakar gibi bakıyorsun. Mustafa'nın babası almış ona tablet. Ama o da bir şey anlamıyor. O yüzden çok da heves etmedim. O oyun oynuyor ama tablette. Bende yanına gidince oynuyorum.

Kim derse girecek abla burada. Tablet parası bizim kaç haftalığımız biliyor musun? O parayla ben neler alırım. Zaten şu dönemde bitsin. Sonra gitmem okula. Hepimiz sınıfı geçecekmişiz, sınava da girmeyecekmişiz. Oh daha ne isterim. Önceden yarım gün çalışıyordum sonra tam gün oldu. Haftalığım da arttı. Bizim Mustafa var kardeşim ona tablet alırız. Bu kapanmada işe gidemedik eve iş aldık. O zaman bizimle o da çalıştı. Onun parasını babam biriktirmiş. Ben de veririm ona alırız tableti. Heves etti. Bizim kadar çalıştı valla. Ben bir akşam uyuya kaldım. Sonra su içmeye kalktım bizimki hala çalışıyor elinde makas. Ne yapıyorsun dedim. Babam tablet alacak dedi. Biraz para biriktirelim ona alacağız ama.” (Erkek, yaş 14).

Hiç okula gitmemiş olan Ali ise,

“Suriye’de okula gidecektim ama sonra buraya geldik. Çalışırken hiç yazılmadım okula. Sonra da büyüdüm zaten. Baksana senin kadar boyum var. Kim der beni 11 yaşında diye. O yüzden okula gidemedim. Ama adımı yazabiliyorum, babam gösterdi. Haftalığımı da sayıyorum. Ama okuyamıyorum. Ama bak abla şimdi birisi bir şey yazsın sen bana onu göster hiç unutmam. Şimdi okula gidersem gülerler bana. Gitmem de zaten daha ” (Erkek, yaş 11) demiştir. 12 yaşındaki bu çocuk kendini çocuk olarak görmemekte, okuyup yazamaması nedeniyle okulda akranlarının onunla dalga geçme korkusundan okula hiç gitmek istememektedir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Eğitim Durumları

Değişkenler	Çocuk Sayısı	Yüzde (%)
Eğitim Durumu		
Okuma-yazma yok	3	15
İlkokul	9	45
Ortaokul	6	30
Lise	2	10
Toplam	20	100
Okula Devam etme Durumu		
Devam Ediyor	9	53
Devam Etmiyor	8	47
Toplam	17	100

Eğitimlerine devam etmeyen çocuklara “okula devam etme imkanınız olsa ne olmak isterdiniz” diye sorulduğunda ise, çocukların genel olarak polis, pilot ve jandarma vb. meslekler üzerine yoğunlaştıkları görülmüştür. Bunun nedeni sorulduğunda ise, onlar için kural koyucu ya da en üst kişiler bu kişilerdir. Polis ve jandarma olmak isteyen çocuklar “*polisten herkes korkar*” diyerek bu mesleği güçlü olmak için araç olarak görmektedir. Pilot olmak isteyen çocuklar ise, “*havada herkesi görüyorsun evlerin üzerinden geçiyorsun*” diyerek yine kendi ülkesinden örnek vererek pilotluğu istediğini belirtmiştir. Yani çocukların hayallerindeki meslekleri hep yaşadıkları savaş ve göç sırasında karşılaştıkları onlara göre güçlü gözükten meslekler şekillendirmiştir.

Okula devam ettiğini belirten çocuklar ise, pandemi öncesinde okula düzenli devam ettiklerini ancak pandemi sürecinde derslere düzenli giriş yapamadıklarını ifade etmişlerdir. Pandemi öncesinde de derslerdeki başarı durumlarının çok yüksek olmadığını söyleyen çocukların, eğitim hayatının sekteye uğramasında “haneye dayalı emek yoğun işlerin (eve verilen parça başı işlerin)” rolü büyüktür. Pandemi sürecinde gelirleri azalan ailelerde, çocukların da ev içi emeğine ya da hane bütçesine destek vermesi beklendiği ve bu durumun çocukların eğitim hayatından uzaklaşmasına neden olduğu söylenebilir.

Hem eğitimine devam eden hem de çalışan Mustafa eğitimden uzaklaşmasını şu şekilde anlatmaktadır;

“Ben okumak istiyordum aslında. Ama ders çalışmam gelmiyor ki. Okuldaki dersleri sevmiyorum zaten. Her zaman ödev veriyorlar. Ödev mi yapacağım sürekli. Eve gidince uyum geliyor benim yoruluyorum. Bazen oluyor eve gidince yemek yemeden uyuyorum. Bazen de televizyona bakarken uyuya kalıyorum. Ders çalışacak halim kalmıyor. Önceden gidiyordum okula da sonra tatil oldu ya okullar. O zaman soğudum. Bizim internet yok. Bilgisayar var ama çok eski. Kasasından ses geliyor. Hemen ısınıyor. Bizde evde var kaç kişi. Kim oynayacak diye kavga çıkıyor sonra. Babam çok istedik diye ikinci el almıştı. Hemen ses geliyor. Çok fazla bir şey yapamıyoruz ki zaten. Ben derse giremeyince sınıftakiler hep derse girmiş öğrenmiş. Ben sonra derse girince hiç bir şey anlamadım. Öğretmen de bana diyor ki şunu yap bunu yap. Ödeviniz var. Anlamıyorum ki

ama ben verdiklerini. Sonra ben yapamayınca tembel diyorlar. Onlar derse girerken de ben çalışıyordum ama. Onlar tembel. Onlar evde yattı ben çalıştım. Çalışınca tembel olunmaz ki yatınca tembel olunur. Ders çalışmayınca da olunmaz. Okul bitsin belki okumam zaten daha.” (Erkek, yaş 11).

Eğitimine devam ettiğini söyleyen başka bir çocuk ise,

“Okul ve burası olmuyor. Burada akşama kadar canın çıkıyor. Okullar öğlendi akşamcı oluyor gerçi ama. Okuldan çık buraya gel. Bazen ben eve gidiyorum nasıl uyduğumu bilmiyorum. Sonra derslerin iyi olmuyor. Derslerin iyi olmayınca da okuyasın gelmiyor. Hevesi de kaçıyor insanın. Hem okula giderken sürekli masraf da çıkıyor. Her gün aynı şeyi giymek istemiyorum. Herkes farklı farklı giyiniyor. Öğlen bir şeyler yemen lazım o da seninle aynı olmuyor. Biri gelmiş ayakkabıma bak diyor. Bende ona senin ayakkabını ben yapıyorum diyorum. Gülüyorum ona. Ama olmuyor işte soğuyorsun. Bizim Ahmet’te tam tersi burayı görünce okumak istiyor. Ben burada çalışmam diyor da görürüm ben onu 3 ay sonra şimdi yeni başladı konuşuyor öyle. Bende ilk başta öyle demiştim. Hem okurum hem çalışırım demiştim. Şimdi bırakmadım ama bırakacağım gibi bir şey.” (Erkek, yaş 14) demiştir. Bu çocuk okul masrafları, okul ve işin beraber yapıldığında yorucu olması gibi nedenlerle eğitimini bırakmayı düşünmektedir. Çocukların eğitim hayatından uzaklaşması ya da tamamen kopmalarında içlerinde buldukları yoksulluk girdabından hiç çıkamamalarına ve yoksulluğun adeta bir kısır döngü haline gelmesine sebep olacağı açıktır.

8.2. Kayıt Dışı İstihdam

Görüşmelerde edinilen bilgilere göre saya imalatının neredeyse tamamı kayıt dışı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu durum ise saya imalatında yasal çalışma ilişkilerinin uygulanmamasının ve çocuk işçiliğinin yaygın olmasının temel nedenlerindedir. Ayrıca yetişkin sayacıardan alınan bilgilere göre bütün saya imalatının %80-90’ı kendileri gibi kayıtsız, merdiven altı atölyelerden oluşmaktadır. Yapılan görüşmelerde kayıt dışılığın nedenleri olarak, parça başı (çift başı) ücretin çok düşük olması, atölyelerin işletme ve vergi maliyetlerini karşılayacak kadar gelire sahip olmaması ve yapılan üretimin süreklilik arz etmemesi yani bazı dönemler fazla iş varken, bazı dönemlerde hiç denilecek kadar

az iş olması sayılmaktadır. Ayrıca elde edilen kazancın atölyelere ödenen kira, vergi (gelir, kira vergileri vb.) sosyal güvenlik ödemelerine yetecek düzeyde olmaması da diğer sebeplerdendir. Kayıtlı olanların ise, kazançları kendi ifadeleri ile “ucu ucuna yetecek düzeydedir” ve çoğunun vergi ya da prim borcu bulunmaktadır. Dolayısıyla çocuk işçi çalıştırmak bu atölyeler için bir nevi ayakta kalma stratejisi olarak görülmektedir. Diğer taraftan bu imalathanelerde yetişkin sayacılarla yapılan görüşmelerden alınan bilgilere göre; ismi herkes tarafından bilinen büyük, küresel markaların tedariki bu atölyelerde yapılmaktadır. Büyük küresel firmalar üretimlerini daha düşük maliyetlerle yapabilmek için taşeron firmalar ile taşeron firmalar ise fason üretim yapan daha küçük atölyeler ile çalışmaktadır. Sonuç olarak, çocukların atölyelerde ürettikleri ayakkabılar büyük markaların etiketleri basılarak neredeyse çocukların 2-3 haftalık yevmiyeleri fiyatına satılmaktadır ki çocuklara üretmiş oldukları ayakkabıları nereden alacaklarını dahi bilmemektedir. Bu markalar reklamlarında üretimlerini yaparken hiç çocuk işçi çalıştırılmadığını beyan etmektedir. Ancak gerçekte durumun öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Yani bu sektörde markaların enformel çalışma düzenini fason üretim yapan saya atölyelerine atarak formel haline getirdikleri açıkça söylenebilir.

Sektördeki kayıt dışılığı bir atölye sahibi şu şekilde açıklamıştır;

“Ben kaç yıldır çalışıyorum bir kere denetime gelmediler valla ölsek de kalsak da buradayız. Sen nerelerden geldiğini söylüyorsun. Buradakiler görmüyor mu yani. Şimdi bunları yazdığında bizim her şeyimiz tam mı olacak yani. Bu atölyenin kaydı mı var ki çocukların olsun. Biz vergi borcunu bile ödeyemiyoruz öyle her şey tam olsa zaten fabrika açarız. O ayağımızdaki ayakkabılar buradaki kaç çocuğun maaşı biliyor musun? Bir çocuk günde 100 tane saya diker, bir ayakkabı almak için 2 hafta çalışır. Öyle sizin sandığınız gibi olmuyor. Herkes bilmiyor mu burada bu kadar çocuk var. Biliyor. Ama bilmezlikten geliyor. Yine öyle olacak. Zaten hepsi Suriyeli. Vatandaş bile değil sende buraya gelip iyi bir şey mi yaptın. Bunları sen ödevine yazsan ne olacak. Gazeteye yazılmış da kimse görmemiş senin ödevin mi çalıştırmayacak çocukları. Bunları araştıracağınıza gidin bizim sorunlarımızı araştırın. Bizim ücretler niye böyle. Türk’üz ya biz. O zaman sormazsınız. İşiniz gücünüz Suriyeliler. O da icraatta yok. Lafta herkes var. ” (Erkek, yaş 45).

Saya işçisi olan Ali ise kendi durumunu şu şekilde açıklamıştır;

“Abla boy boy haberlere çıktı buradaki sayacılar. Devler bizi görmüyor mu? Eğer görüyorsa niye bir şey yapmıyor, görmüyorsa nasıl devlet? Benim yaşım belki küçük geliyor ama sana burada benim yaşımın yarısında çalışanlar var sadece saya değil başka yerlerde de... Öğle arasında kendin gördün burada deri kesen çocuklar molada birbiriyle saklanmaç oynuyor. Şimdi bunlar çocuk mu işçi mi? Hangisi bu çocukların görevi. Ben çocuğum ama aklım büyük. Haberleri de izliyorum ben. Yok, şu yapıldı. Yok, bu yapıldı. Ben bir kimseyi göremedim burada gelip ustaya sen bu çocuğu neden çalıştırıyorsun diyen. Ustalarda nasılsa kimse bir şey yapmıyor çalıştık herkesi. Bak buraya bir gelseler birkaç kişiye ceza kesseler böyle olur mu? Ben sana diyeyim olmaz. Ama görmemek gerekiyor galiba. Zaten bizim vatandaşlığımız bile yok. Şimdi buraya gelse biri ceza kesse yapabilir mi diyorum ama ya bize de keserlerse diye korkuyorum. Adam demeyecek mi tamam çocuk çalışıyor ama hangi çocuk. Bu çocuğun kartı(kimliği) nerede? He benim var kartım. Ama ben sana diyeyim burada 500 çocuk varsa 400'ünün yoktur. Ne yapacağını bilmiyor insan. Bu sadece saya değil. Bir sürü atölye var çoğunda da çocuk vardır. Şimdi Afganlar geliyor yavaş yavaş. Onlarında yok. Onları da çalıştıracaklar. Ama Türk çok çalıştırmazlar. Çünkü onlar yapmam der bir şey olsun gider şikayet eder. Benim ilk zamanlar Türkçem yoktu. Ne deseler tamam diyordum. Kime şikayet edecektim. Ama edilmesi lazım. Gelmeleri lazım. Bu insanlar böyle çalışıyor demeleri lazım.” (Erkek, yaş 16).

Sektördeki kayıt dışı çalışma durumu, çocuk işçiliğın sektörde var olmasının temel nedenini oluştururken diğer yandan çocukların bu sektörde her türlü istismara açık olmalarının da en büyük nedenini oluşturmaktadır. Atölyelerin kayıt dışı olması burada çalışanların da kayıtsız olmasına, dolayısıyla hem yetişkin hem de çocuklar için hiç bir işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınmamasına neden olmaktadır. Bu durumda atölyede yaşanabilecek herhangi bir kazada işveren hiçbir sorumluluğu üstlenmemektedir. Bu nedenle çocuk yaşamış olduğu hak kayıplarının yanı sıra bir de kaza vs. geçirdiğinde karşısında hiçbir sorumlu bulamamaktadır. Görüşmeler sırasında Suriye uyruklu 13 yaşındaki bir çocuk elini dikiş makinesine sıkıstırdığını ve atölye sahibinin yanına onu hastaneye götürmesi için gittiğini ama atölye sahibinin *“biz de zamanında çok kaptırdık elimizi makineye, kaptırmasaydın. Çalıştığına dair kaydın bile yok ben seni hastaneye falan götüremem, kendin git.”* diye

yanıt verdiğini ve sonuç olarak yarısına hiçbir müdahale yapılmadan çalışmaya devam ettiğini dile getirmiştir. Bir başka çocuk ise kendi yaşamış olduğu olayı şu şekilde ifade etmiştir;

“Burada bir şey oluyor mesela ama biz onu söyleyemiyoruz ustaya. Söylesek daha çok kızacak. Söylemesek bu sefer öğrenince kızıyor ama söylemiyoruz biz. İlk makineye geçtiğimde sürekli iğne kırıyordum mesela. Bir söyledim iki söyledim ama baktım kızıyor söylemedim. İğneyi kırınca yüzüme fırlamıştı alnım kanadı. Ne oldu buraya dedi düştüm dedim. Söylesem iğneyi niye kırdın derdi. O yüzden hiç gerek yok. Öyle öyle de öğlendim kırmıyorum artık zaten. Sadece bizim usta değil genelde bizim çocuklarda söylemiyor. Ahmet’in ustası görmesin diye yanlış kesilen sayaları cebimize koyup sakladık. Sonra onu gittik ustanın görmeyeceği yere attık. Bize bir şey olmuş diye bakmaz çünkü yine ne yaptınız diye bakar. Yevmiyemizden kesmedi ama yalan söylemeyeyim. Ama bağırdı. Bir keresinde mesela sandalyeden yere düştüm düşerken yapıştırıcıya da tutmuşum. Yere döküldü. O zaman çok kızmıştı. Az dökmüştüm aslında ama yine de kızdı” (Erkek, yaş 15).

8.3. İşteki Durum

Saya işkolunda çalışan çocukların işteki durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 13’de verilmektedir. Tablo incelendiğinde, görüşme yapılan Suriye kökenli çocukların büyük çoğunluğunun (%42) yaklaşık 5-6 yıldır çalıştığı, Türk kökenli çocukların ise yarısının (%50) 2-4 yıl arasında çalışma hayatında yer aldıkları görülmektedir. Üstelik bu çocuklar neredeyse kendi yaşlarının yarısı kadar hatta bazıları daha fazla iş değiştirmişlerdir. Çocukların büyük çoğunluğu (%80) 3 ila 10 arasında iş değiştirmiştir. Sadece Türk kökenli 2 (%10) çocuğun ilk işi sayadır. Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla enformel yollarla Türkiye’ye gelen/getirilen bu çocuklar, geldikten hemen sonra sokakta mendil, su satma, atölyelerde kumaş ipi temizleme, kolonya yapma, kâğıt/cam toplama vb. pek çok işte çalıştırılmışlardır. Para kazanmak için “ne iş olduğu fark etmeksizin” işgücü piyasasına dâhil olan çocukların yaşı ve iş değiştirme sıklığına bakıldığında sadece saya imalatında da değil neredeyse tüm merdiven altı atölyelerde çalıştıkları görülmektedir.

Kuzeniyle sayacılık yapan Nurullah bu konuda;

"Ben 9 yaşında geldim. Türkiye'ye geldim geleli 6 iş değiştirdim. İlk geldiğimde ip temizlemede çalıştım. Çok iş değiştirdim yani. Sonra amcamın oğlu sayacı onun yanına girdim. Bir sürü mesleğim oldu. Ben iyiyim amcaoğlu 9-10 (değiştirdiği iş sayısı) olmuştur. Hep atıyorlar onu işten. Uyuyakalmış bir keresinde usta da buna bağırması o da çıkmış. Bir keresinde de yanındaki çırakla tartışmış çıkarılmış. Şimdi burada tutundu biraz işte. Ben kavga etmiyorum zaten. Kendim çıkıyorum. Verdikleri para yetmiyor ki öyle çıkıyorum. Nerde para daha fazla geçiyorum. Burada en azından kardeşim var amcamın oğlu var. İlerde belki başka yere geçeriz. Ama burada çok çalışmam abla. Usta sürekli para yok para yok diyor. Ben para kazanacağım iş bulunca geçeceğim." (Erkek, yaş 12) demiştir. Bu çocukların mevcut yaşları ile kıyaslandığında çocuk işçiliğinin sadece saya imalatı için değil diğer sektörlerde de boyutunu gösteren önemli bir veridir.

Saya işçisi çocukların işe giriş biçimleri ise, baba, amca veya kuzen vasıtasıyla ya da sanayinin panosundaki iş ilanları ile olduğu anlaşılmıştır. Araştırma sırasında da görülen sanayinin ortasında bulunan ve üzerindeki panoda "yetiştirilmek üzere çırak aranıyor" yazan ilan, aslında araştırmadan da anlaşılacağı gibi "kullanılmak için çocuk emeği aranıyor" anlamı ile eşdeğerdir. Ustalar ya da atölye sahipleri çoğu zaman bu panoya çocuklardan istemiş oldukları özellikleri de yazmaktadır. Örneğin araştırma sırasında asıldığı görülen bir ilanda "Suriyeli olan, fazla büyük olmayan Türkçe bilen çırak aranıyor" yazdığı görülmüştür. İlanı asan atölye sahibine "fazla büyük olmayan" ifadesinin nedeni sorulduğunda ise, "büyükler çabuk öğrenemiyor küçükler çabuk kapıyor söylenenleri" cevabı alınmıştır. Ancak aslında doğru cevabın bu olmadığını anlamak için sanayi sitesinde 1 gün geçirmek yeterlidir. Doğrusu, yaşı küçük olanlar hem itaatkar hem de yetişkin kadar iş yapmaktadır. Atölyeler kayıtsız olduğu için de istihdamda çocuk emeği tercih sebebi olmaktadır.

Tablo 13. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin İşteki Durumları

Değişkenler	Türk Kökenli	Suriye Kökenli
Çocuklar kaç yıldır çalışıyor?		
5-6 yıl	0	6
3-5 yıl	1	5
4-2 yıl	3	3
1 seneden az	2	0
Toplam	6	14
Çocuklar Kaç farklı iş değiştirdi?		
8-10 farklı iş	0	2
5-7 farklı iş	0	8
4-2 farklı iş	4	4
İlk kez bir işte çalışıyor	2	0
Toplam	6	14
Çocuklar Kaç yıldır sayada çalışıyor?		
5-6 yıl	0	9
3-5 yıl	0	2
4-2 yıl	4	3
1 seneden az	2	0
Toplam	6	14

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te çocuk ve gençlerin çalışma süreleri ve ara dinlenmelerine ilişkin; "Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir." denilmiştir (md.6). Araştırma kapsamındaki çocukların çalışma saatleri incelendiğinde, neredeyse tamamının haftanın 6 günü, günde 11-12 saate kadar çalıştıkları görülmektedir. (Tablo 14). Bu süre yetişkin işçiler için bile

yasal çalışma saatini aşılıyor olmasına karşılık çocukların bu çalışma saatleri için yoğunluğuna göre daha da artabilmektedir. Sipariş üzerine çalışılan saya atölyelerinde çocuklar, siparişlerin yoğun olduğu dönemlerde izinsiz, tüm hafta boyunca 12 saatten fazla hatta bazen gece yarısına kadar çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çocukların bu uzun çalışma saatleri içinde yemek yeme süresi dahil günde sadece 30 dakika- 1 saat arasında mola süreleri olduğu görülmüştür. Araştırma sırasında, yemeklerini de saya tezgâhı üzerinde yiyen çocukların mola süreleri dolmadan ustaların/atölye sahiplerinin “hadi, işiniz bittiyse işe devam edin, oyalanmayın” gibi uyarılarının başladığı görülmüştür. Araştırma esnasında denk gelinen bu durum çok uzun saatler çalışan çocukların dinlenmek için değil mola kullanmak, yemeklerini bile rahat rahat yiyemedikleri, sürekli üretim zorlamasıyla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

Çocuklar fazla mesai sıklıklarının da Covid-19 öncesinde haftada 3-4 gün olduğunu söylemişlerdir. Covid-19 sonrasında ise bu sürenin haftada 1 veya 2 güne düştüğünü söylemişlerdir. Çocukların fazla mesaiye kalma durumları çocukların inisiyatifinde değildir. Durumu “*Usta kal der biz de kalırız. Yok, kalmıyorum dersem kapıya koyar*” diye ifade eden çocuk, fazla mesainin atölye sahibi veya usta söylediği zaman onlar için mecburi olduğunu söylemiştir.

Saya atölyelerinde çocuklar, yetişkinler kadar çalışmasına rağmen yetişkinlerin aldığı ücretin en fazla yarısı kadar almaktadırlar. Yetişkin bir sayacının haftalık ücreti 900-1200 TL arasında değişmektedir. Çocuklar aynı işi aynı saatlerde yapmalarına rağmen iş ücret almaya geldiğinde değişmektedir. Çocuklar yetişkin gibi çalıştırılmakta ama çocuk gibi ücret almaktadır. Yoğun çalışma sürelerine karşılık olarak saya işçisi çocukların ücretleri haftalık 250-450 TL arasında değişmektedir (Tablo 14). Çocukların ücretleri ise haftalık olarak ödenmektedir. Saya işçisi bir çocuk bir ay çalışması karşılığında en çok 1.800 TL

ücret almaktadır. Bu tutar bile yasal asgari ücretten %37 daha azdır¹³. Bu oran çocuk işçilerin (10-12 yaşlarında, yaşı kısmen daha küçük olanlar) aylık ücretleri ise yasal asgari ücretin %70'ine kadar gerilemektedir (Aylık 250 TL). Çocukların aynı zamanda yoğun olarak fazla mesai yaptıkları düşünüldüğünde çocuk istihdamının nedeni de anlaşılmaktadır İşverenler çocuk işçi çalıştırarak emek maliyetini düşürmektedir.

Ahmet ve Aziz'in ifadeleri aslında saya imalatının genel çalışma koşullarını açıklamaktadır;

“Normalde sadece Pazar günleri çalışmıyoruz. Onun harici günler her gün sabah 7-8 giriyoruz akşam da 7 çıkıyoruz. Cumartesi de yarım gün çalışıyoruz. Ama her yer değil bizim ki öyle. Yani yarısı öyledir. Ama bazen iş yetişmesi gerekiyor o zaman akşam 11-12 ye kadar çalışıyoruz. İşi bitirip öyle çıkıyoruz. Ben bir hafta burada kaldığımı biliyorum o zaman çok iş gelmişti. Ustanın eşi bize yemek getirdi. Normalde vermiyor da o zaman burada kaldık diye verdi. Ustanın çekyatı var onu açtık. Orada yattık o zaman. Öğlen de 1 saat mola veriyoruz, onu da bazen burada yiyoruz bazen aşığıda. Ama çoğunlukla burada yiyoruz. Yoruluyoruz. Bir sürü şeyleri var keseceksin yapıştırıcaksın kalıba sokacaksın. Ama biz genelde kesme dikmeyi yapıyoruz. Kalıba usta sokuyor. Ama çok işi var. Bir de burada sadece saya yapmakla bitmiyor iş. Bunu diğer atölyeye taşı, o da yorucu. Saya zor iş. Hiç iş bitmiyor. Hadi işini bitirdin bu seferde etrafı topla. Yere dökülüyor. Bazen o akşam yapamıyorum. Ertesi gün biraz erken geliyorum oraları süpürüyorum. Onları da biz yapıyoruz.” (Erkek, yaş 12,14).

Saya alanında çocuklar kimi zaman vahşi kapitalizm dönemindeki çalışma koşulları kadar kötü koşullarda çalıştırılmaktadır. Yüzyıllardır süren çalışma yaşının yükseltilmesine ilişkin mücadelenin saya sektöründe sonuçlarını görmek çok da mümkün değildir.

¹³ Araştırmanın yapıldığı 2021 Haziran ayı asgari ücreti brüt ücret: 3.577,50 TL, net ücret: 2.825.90 TL'dir

Çocukların aldıkları ücret üzerinde de söz sahibi olmadıkları görülmüştür. Aldıkları paranın büyük çoğunluğunu ev giderleri için harcadıklarını belirten çocuklar kendilerine çok az para ayırdıklarını söylemişlerdir. Bu çocuklara “kendiniz için ayırdığımız parayla ne yapıyorsunuz?” diye sorulduğunda ise, genel olarak internet kafeye gittiklerini ya da arkadaşları ile birlikte gezdiklerini ifade etmişlerdir. Yani çocuklar saya atölyesinde unuttukları çocukluklarını aldıkları para ile yaşamaya çalışmaktadırlar.

Tablo 14. Araştırmaya Katılan Çocuk İşçilerin Günlük Çalışma Süreleri ve Haftalık Ücretleri

Değişkenler	Çocuk Sayısı	Yüze (%)
Günlük Çalışma Süreleri		
9-10 saat	3	15
11-12 saat	15	75
12 saatten fazla	2	10
Toplam		
Haftalık ücretleri		
250-300 TL	4	20
301-350 TL	6	30
351-400 TL	7	35
401-500 TL	3	15
Toplam	20	100

8.4. Güvenli ve Sağlıklı Çalışma Koşulları

Saya atölyeleri; genel olarak bir apartmanın bodrum katında ya da sanayi sitelerinde bulunan 10-20 metrekarelik küçük atölyelerdir. Bu atölyelerin orta yerinde sayaların kesilip yapılandırıldığı geniş bir masa, çevresinde sandalyeler, masanın bitişiğinde dikim ve tıraş makinesi, köşede ise biten sayaların dizildiği raflar bulunur. Atölyeler çok küçük olmasına rağmen hemen hemen her noktasında bir risk faktörü bulunmaktadır. Girildiğinde ağır bir kokuyla karşılaşılacak atölyelerde

yerlerde kapağı açık bırakılan kimyasal kaplar, masadan yere düşmüş çiviler görülebilmektedir. Araştırma esnasında görülen saya atölyelerinin özellikle bir apartmanın bodrum katında olanlarının tavana yakın küçük bir penceresi olduğu görülmüştür. Atölyenin içerisinde çok sayıda kimyasal ile işlem yapıldığı düşünülürse bu küçük pencerelerin havalandırma için oldukça yetersiz kaldığı söylenebilir. Zaten atölyelerde de bu havalandırma yetersizliğinden dolayı vantilatörle hava akışı sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak o vantilatörlerin çoğunun kablolarının ucunun açık, bantla tutturulmuş oldukları görülmüştür. Bu da bir soruna çözüm aranırken çalışan herkes için bir başka risk faktörünün oluşmasına sebep olmaktadır.

Saya atölyelerdeki fiziksel anlamdaki risklere bakıldığında; çalışma alanlarında gürültü ve yukarıda da bahsedildiği gibi çoğunun bodrum katında yer almasından kaynaklı yetersiz aydınlatma ve havalandırma risklerinin mevcut olduğu söylenebilir. Çalışma ortamındaki gürültü yoğun ve uzun süreli olduğunda çalışanlarda başta geçici, uzun süreli olduğu durumlarda ise kalıcı işitme kayıplarına yol açabilir. Aynı zamanda sürekli gürültüye maruz kalan çalışanlarda huzursuzluk, sinirlilik hali, yorgunluk ve dikkat dağınıklığı da meydana gelebilir. Ayrıca saya atölyelerinde çalışan çocuklar, sürekli ve uzun saatler aynı pozisyonda çalıştıkları için ve ağır, bitmiş saya kolileri yine çocuklar tarafından taşınıyor olduğu için boyun, bel, sırt, ayak ağrıları gibi kas-iskelet rahatsızlıklarıyla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunu destekleyici olarak araştırma kapsamında görüşülen çocuklardan birisi sürekli eğilerek dikiş yaptığı için sırtının sürekli ağrıdığını dile getirmiştir.

Çocuklar atölyelerde “7.3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi” bölümünde de detaylı olarak bahsedildiği gibi ağır kimyasallar kullanılmaktadırlar. Gökaya Akyol’un (2016) da belirttiği gibi; çalışanlar “kimyasalların deri ile temas etmesi sonucunda deri iltihapları ve dermatit; solunum yolu ile maruziyet sonucu astım, bronşit, sinir sistemi rahatsızlıkları ve kanser gibi sağlık riskleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayakkabı imalathanelerinde

alevlenebilir kimyasal maddeler fazla olduğundan yangın ve patlama riski de bulunmaktadır.” (Gökkaya Akyol, 2017).

Çocukların saya atölyelerinde kullandıkları kesici, delici özellikli el aletleri ve makineler de elektrik kaynaklı ve mekanik bazı riskler oluşturmaktadır. Çocukların kullanmış oldukları çivi, bıçak, makas, çekiç gibi el aletleri kesik, yaralanma ve bunlara bağlı sakatlık vb. durumlar meydana getirebilir. Dikiş makinelerinde kullandıkları iğneler de çocukların parmaklarına batabilir ki görüşmelerde bu durumun neredeyse her gün çocukların başına gelen bir olay olduğu görülmüştür. İğne batması sonrası atölyelerin steril ortamlar olmaması ve çocukların yada atölye sahiplerinin bu durumu çok önemsememesinden kaynaklı enfeksiyon kapma riskini artırmaktadır. Dikiş makinelerinin iğneleri sadece batarak değil, kırılarak göze veya yüze fırlama durumunda da çocuklara ciddi zararlar verebilir. Aynı zamanda eller, parmaklar bu dikiş makinelerine sıkıştırılabilir. Çocukların çok uzun süre bu ortamlarda yetersiz koşullarda çalıştığı da düşünüldüğünde tüm bu sayılan risklerin sürekli meydana gelebilecek ve ciddi zararlar meydana getirebilecek riskler olduğu söylenebilir.

Tüm çalışanlarla birlikte çocuk işçiler için de imalathanelerde kullanılan kimyasalların ve her an karşı karşıya oldukları işçi sağlığı ve iş güvenliği risklerinin farkında olmaları büyük önem taşımaktadır. Ancak araştırma esnasında görüldüğü üzere çocukların sürekli temas halinde oldukları kimyasallar hakkında hiçbir bilgileri bulunmamaktadır. Lateks, solüsyon gibi yapıştırıcıları eldiven vb. hiçbir koruyucu donanım kullanmadan çıplak elle sürmektedirler. Çocukların büyük bir çoğunluğunun çalıştıkları tezgahlarda yemek yediği düşünüldüğünde; çocukların kimyasallara sadece solunum yoluyla değil sindirim ve deri yoluyla da maruz kaldıkları anlamına gelmektedir. Çocukların kişisel koruyucu donanım kullanmaksızın yapıştırıcı sürmesi nedeniyle ellerinde çıkan yaralar, çocukların deri yoluyla kimyasallara maruz kaldığının göstergesidir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki bilinçsizlik durumu sadece çocuk işçiler için geçerli değildir. Araştırmada yetişkin işçilerin de hiçbir riskin farkında olmadığı, farkında olsa dahi önemsemediği ve bu sebeple gerekli önlemleri almayı geç tehlikeyi artıracak aykırı

davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Örneğin; çok tehlikeli olmasına rağmen, yanıcı kimyasallar olan yapıştırıcı kutularının kapakları açık, bir kısmı yere dökülmüş haldeyken yetişkin sayacıların aynı ortamda sigara içtiği gözlemlenmiştir.

Araştırmada gözlemlenen bir diğer önemli bulgu ise, çocukların iş kazaları konusunda farkındalıklarının olmamasıdır. Görüşülen çocuklar neredeyse her gün ellerine iğne battığını, makas kestiğini, düştüklerini söylemişlerdir. Ancak iş kazası geçirip geçirmediği sorulduğunda hiç iş kazası geçirmediğini ifade etmişlerdir. Üstelik iş kazası geçirmediğim diyen çocuklardan biri bu sorudan sadece beş dakika önce *“daha önce elimi makineye kaptırdım, ama usta beni doktora götürmedi”* ifadelerini kullanan çocuktur. Bu da çocukların iş kazası konusundaki bilinç durumlarını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra çocukların meslek hastalıklarına dair de bir fikirleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışma ortamlarının ve kullanmış oldukları kimyasalların kendi bedenleri ve sağlıkları üzerinde kısa, orta ve uzun vadede ortaya çıkabilecek problemleri bilmemekte ve düşünmemektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk işçiliği, dünya genelinde yaygın olan, çözümlenmeyi bekleyen ve üzerinde çalışılması gereken sadece çalışma alanını ilgilendirmeyen aynı zamanda toplumsal bir sorundur. Ayakkabı imalatında çocuk işçiliği “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi” kapsamında en kötü biçimde çocuk işçiliği kapsamına alınmıştır. Ayakkabı imalatında çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri kabul edilmesinin temel nedeni sektörde var olan çalışma koşullarının 18 yaş altındaki çocuklar için uygun olmamasıdır. Ancak yapılan çalışmada sektörde çocuk işçiliğinin bir gelenek haline geldiği tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan çocukların en büyüğü 16 yaşındadır. Çalışma kapsamındaki atölye sahiplerinin ifadelerinden de görüldüğü üzere 9 yaşında olmak bu sektörde çalışmak için yeterlidir. Hatta çocuk iri ve atik görünüyorsa çocuğun yaşı dahi sorulmamaktadır. Atölye sahiplerine göre çocukların eğer sayaları kesecek, yapıştırarak, dikecek ve sonrasında taşıyacak gücü varsa kaç yaşında olduğu önemli değildir. Üstelik bu durum sektör için alışılmış bir durumdur. Bu durumun olağan gözükmemesinin nedenlerinden biri de “çocuk işçiliği olgusunun” ayakkabı imalatı için yeni bir durum olmamasıdır. Önceleri “çırak” adı altında kullanılan çocuk işçiliği eğitim sisteminde yaşanan değişiklikler sonucunda görünüm değiştirmiş, yerini çoğunlukla yoksul ve Suriyeli göçmen çocuklara bıraktığı anlaşılmıştır.

Savaş sebebiyle ülkelerini terk ederek çok zor koşullarda Türkiye’ye bazıları aileleriyle birlikte, bazıları ise “amca” dedikleri araçlar ile tek başlarına gelen çocuklar para kazanıp hem kendilerinin hem de ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek için bulabildikleri tüm işlerde çalışmaktadırlar. İş ayırt etme lüksü bulunmayan bu göçmen çocuklar tüm enformel sistemdeki işyerleri için adeta bir nimettir. Muhtaçlık yaşayan göçmen çocuklar ne çalışma saatlerinden ne çalışma koşullarında ne de aldıkları ücretlerden şikayet etme hakkı olmadan verilen tüm işleri yerine getirmektedir. Bu da kayıt dışı sektör işverenlerinin aradığı işçi tipine ulaşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple hem yoksul hem de hiçbir sisteme dahil olmayan göçmen çocuklar sava atölyelerinde de Türk kökenli çocukların yerini almıştır.

Araştırma kapsamında görüülen çocukların hane halkı büyüklükleri de incelendiğinde çoğunluğunun en az 5-7 kişilik kalabalık ailelerde yaşadığı görülmektedir. Bu da evde ne kadar kişi varsa geçinmenin o kadar zorlaşmasına ve o kadar daha fazla kişinin gelir getirici bir işte çalışmasına neden olmaktadır. Hanede önemli olan gelir getirmek olduğundan çalışacak kişinin yaşı çok da dikkate alınmamaktadır. Bu sebeple de 9-10 yaşlarındaki çocuklar bile ailelerin gözünde fazladan gelir getirici bir araç gibi görülmektedir. Aile için öncelik ailedeki tüm bireylerin “karın tokluğu” olduğundan ve işverenler de bu durumu bildiği için çocukları çok düşük ücretler karşılığında istedikleri şekilde çalıştırmaktadırlar. İşverenler için ürününü olabildiğince ucuza mal etmek öncelik olup bunun da en kolay yolu işçilik maliyetini düşürmek olduğundan göçmen çocuklar tercih edilmektedir. İşin sonunda aile gelir elde ettiğinden, işverene de ucuza çok iş yapan işçi sağlandığı için, herkes tarafından çalışma koşulları veya o çalışmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri görmezden gelinmektedir.

52 yaşında çok küçük yaşlardan beri sayacılık yapan atölye sahibinin; “*Zaten kaydım yok, onların da (göçmen çocukların) vatandaşlığı yok. Onları devlet insan olarak görmüyor ben mi göreceğim? Onlar gitsin kendi ülkelerinde okusunlar okullarını. Burada anca böyle gizli saklı çalışsınlar. Devlet çocuk çalıştırma diyorsa ilk onları çocuk olarak kabul etsin.*” ifadesi aslında çocukların karşı karşıya olduğu durumu açıkça özetlemektedir. Bu durum çocukları, sektörde bulunan her türlü istismara açık hale getirmekte, normal haliyle bile çok fazla risk faktörü bulunan bu imalathaneleri çok daha tehlikeli yerler durumuna getirmektedir.

Saya imalatında üretim yöntemi geleneksel üretim yöntemlerine dayanmaktadır. Ayakkabı sektöründe her ne kadar makineleşme süreç içinde ilerlese de özellikle spor ayakkabı yapımının bel kemiğini oluşturan saya imalatı emek yoğun bir iş olarak kalmaya devam etmektedir. Saya imalatında saya parçaları işçiler tarafından yapıştırıcı sürülüp, yapıştırıldıktan sonra dikilmekte ve ustalar tarafından ise nihai hale getirilmektedir. Çocuk emeği ise, bu aşamaların her birinde söz konusudur. Nitekim çalışmada yaşı diğerlerine göre kısmen daha küçük olan çocukların yapıştırıcı sürdüğü, yaşı daha büyük olanların ise makinelerde dikim yaptığı tespit edilmiştir.

Saya işçisi çocukların çalışma sürelerine bakıldığında, haftanın 6 günü günlük 11-12 saate aralığında çalıştıkları görülmüştür. Bu süre hem yetişkin hem de çocuklar için geçerlidir. Çalışma süresi işin yoğunluğuna göre değişmekte çocuklar bazen hafta sonları da çalıştırılmaktadır. Bu kadar uzun çalışma saatlerine karşın almış oldukları ücret son derece düşüktür. Çocuklar ürettikleri ayakkabının bir tekini alacak kadar bile ücret elde etmemektedir. Üstelik çocuklar burada çalışırken başlarına gelebilecek işçi sağlığı ve iş güvenliği riskinden de haberdar değildir. Risk bulundurmeyen bir ortamda çalışılsa bile çalışma süresinin uzaması çalışma ortamının riskini artırmaktadır Bu durum sektörde kullanılan kimyasallar ve çalışma süreleri ile birlikte düşünüldüğünde çocuklar üzerinde geri dönüşü olmayan zararlar yaratma potansiyeline sahiptir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer konu ise, saya imalatında çalışan çocukların defalarca iş değiştirmesidir. Saya daha önce çalışmış oldukları işler arasında kendi ifadeleriyle “kötünün iyisi” olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla çocuklar düşük ücretlere, uzun çalışma saatlerine, kötü çalışma koşullarına ayrımcı söylemlere ses çıkaramaz hale gelmişlerdir. Bu duruma çocukları çalışmaya iten yoksulluğa bir de Covid-19 pandemisinin neden olduğu işsizlik eklendiğinde saya tezgâhlarında çalışmanın çocuklar için artık tercih olmaktan çıkıp zorunluluk haline geldiği açıkça söylenebilir.

Saya sektöründe emek yoğun bir şekilde, uzun saatler çalışan çocuklar çocuklar eğitim hayatlarına devam edememektedirler. Devam edenlerin ise sadece kağıt üzerinde okula kayıtları olduğu söylenebilir. Çünkü küçük yaşlarına rağmen kocaman işler yapan çocuklar yorgunluktan bitap düşmüş bir halde işten döndükleri için dersleri için ne zamanları ne de enerjileri kalmaktadır. Zaten okula devam ettiğini söyleyen çocuklar çok da başarılı olmadıklarını dile getirmektedir. Covid-19 sonucu uzaktan eğitime geçilmesi ise zaten yoksul ve birçok şeyden mahrum olan çocukların gerekli eğitim materyallerine sahip olamamaları nedeniyle okuluna devam eden çocuklarla aralarındaki makası iyice açmıştır.

Çocuk işçiliğinin kalıcı olmasına engel olmak için, mülteci ve göçmen çocuklar dahil olmak üzere, pandemi döneminde uzaktan eğitim ile eğitim

hayatından kopan çocuklar tespit edilip eğitim hayatına tekrar kazandırılmalıdır. Nitekim çalışma kapsamında görüşülen çocukların önemli bir kısmının yoksulluk, eğitim sistemine olan güvensizlik vb. nedenlerden dolayı örgün eğitimi terk ederek saya imalatında çalışmaya başladığı görülmüştür. Nitekim çocukların eğitim sisteminde tutulması sosyal destek sağlanması çocuk işçiliğinin azaltılmasında en önemli araçtır.

Genel olarak, çocuk işçiliği katmanlı ve çok yönlü ve bir sorunu ifade etmektedir. Bu sektörde çocuk işçiliğinin nedeni sadece ailelerin içinde buldukları yoksulluk ile değil aynı zamanda imalatın çocuk emeğine olan talebi ile de ortaya çıkmaktadır. Yani bu sorunun ortadan kalması için bütün aktörler (meslek örgütleri, kamu kurum ve kuruluşları vb.) aşamalı ve pro-aktif çözümler üretmeli, geliştirmeli ve hayata geçirilmelidir. Sonrasında bunların kâğıt üzerinde kalmaması için etkin denetim mekanizmaları kurulmalıdır. Bu denetimler ise, şikâyete bağlı değil düzenli ve sistematik olarak yapılmalıdır. Çünkü bu çocuklar gizli saklı değil açık açık, metropol olarak tanımlanan İstanbul'un ortasında çalışmaktadır.

Saya atölyelerinde çalışan çocuk yoğunluğunu görmek için sadece bir gün öğle arasında bu sanayi sitelerinden birine gitmek yeterlidir. Bu nedenle saya imalathanelerinde çalışan çocuklar için yapılması gereken ilk ve ivedi adım bu alanda çalışan çocukların tespittir.

İkinci adım olarak ise, çocukların çalışma hayatında olmasının temel nedenini oluşturan yoksulluğa yönelik ekonomik ve sosyal alanlarda iyileştirmeler yapılmalı ve çocuk işçilerin aileleri için istihdam politikaları oluşturulmalıdır. Bu politikalar düzenlenirken göçmen aileler de göz ardı edilmemelidir. Son dönemlerde bu sektördeki çocuk işçiliğinin asıl dinamiklerini Suriyeli göçmen çocuk işçilerin oluşturduğu göz önüne alındığında bu çocukların ailelerinin kapsam dışında bırakılması demek bu sektördeki çocuk işçiliğinin çözülemeyeceği anlamına gelmektedir. Aksi takdirde bugün olduğu gibi yarın da bu çocuklar kayıt dışı sektörlerin “ucuz işgücü girdisi” olmaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- AB Başkanlığı*. (2021). <https://www.ab.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 09.11.2021.
- Akço, S., & Akbulut, B. (2017). Hukuk Penceresinden Gezici Mevsimlik Tarım İşçisi Çocuklar. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16(62), 36-41.
- Akdeniz, E. (2017). Savaş Tezgahlarında Düşen Yatan Çocuklar. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 153, 7.
- Akpınar, T. (2019). Çıracılık Uygulamasına İki Örnek: Kavramsal Olarak Aynı, İçerik Olarak Bütünüyle Ayrı. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 161, 5-6.
- Akyüz, E. (2010). *Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması* (1. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Applebaum, H. (1984). *Work in Non-Market and Transitional Societies*. Suny Press.
- Avrupa Konseyi*. (2021). Avrupa Konseyi Program Ofisi Ankara. <http://www.avrupakonseyi.org.tr>. Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- Avşar, Z., & Öğütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-39.
- Ayakkabı Sektörü Raporu*. (2020). Ankara: Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü.
- Ayakkabıcılık Sektör Raporu*. (2014). Antakya: Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Aykaç, H. B. (2016). Hukuksal Açından Çocuk ve Genç İşçiliği. *TBB Dergisi*, 335-383.
- Bakırcı, K. (2004). Türkiye’de Çocuk ve Genç İşçiliği. *Görüş Dergisi*, 58, 52-56.

- Basu, K. (1999). Child Labor: Cause, Consequence, and Cure, with Remarks on International Labor Standards. *Journal of Economic Literature*, 37(3), 1083-1119.
- Basu, K., & Tzannatos, Z. (2003). The Global Child Labor Problem: What Do We Know and What Can We Do? *The World Bank Economic Review*, 17(2), 147-173. <https://doi.org/10.1093/wber/lhg021>
- Basu, K., & Van, P. H. (1998). The Economics of Child Labor. *American Economic Review*, 88(3), 412-427.
- Batir, E. (2020). *Çocuk İşçi Ölümleri: Yaşam ve Eğitim Hakkı* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bayındır, S. (2008). *Konya Ayakkabı Sektörü İçin Bir Hibe Projesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bhukuth, A., & Ballet, J. (2006). Is Child Labour a Substitute for Adult Labour? A Case Study of Brick Kiln Workers in Tamil Nadu. *India nternational Journal of Social*, 33(8), 594-600.
- Bilgin, R. (2009). Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27).
- Bilgin, R. (2012). Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 80-95.
- Bor, E. (2014). *Türkiye'de Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğinin Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Analiz* [Uzmanlık Tezi]. TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Cantel, T. (1982). *Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul.

- Çakır, S. (2021). *Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Politikaları Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çakmak, G. (2021). *Günümüzde Çocuk İşçiliğinin Sosyoekonomik Nedenleri: Türkiye ve Meksika Örnekleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çatak, B. (2006). *Çocuk İşçiliği İçin Risk Faktörlerinin Belirlenmesi; Çocuk İşçi ve Okuyan Öğrencilerin Sağlık Durumlarının Karşılaştırılması* [Uzmanlık Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Pamukkale.
- Çelik, A. (2010). Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne. İçinde K. İnal (Ed.), *Türkiye’de Çocuk Emeği* (ss. 54-57). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı*. (2017). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı - Çalışma Genel Müdürlüğü.
- Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye’de Çocuk İşçiliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 357-398.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1, 37-67.
- Demir, F. (2010). Çalışma Hayatında Çocukların Korunması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 547-577.
- Dertli, N. (2017). Saya Atölyesinde Çocuk İşçi Olmak: Zehirle İç İçe, Uykuya Hasret. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 154, 10-12.
- Doğan, A. E., Yavuz, K., & Güner, S. N. (2017). *Esnaf ve Sanatkarlar Özelinde Sektör Analizleri Projesi: Deri, giyim ve ayakkabı sektörü*. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

- Dur, A. İ. B., & Öztürk, M. (2017). Türkiye’de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.
- Durgun, Ö. (2011). Türkiye’de Yoksulluk Ve Çocuk Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 6(1), 143-154.
- Duyar, İ. (2013). Çalış(tırıl)an Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar. *İnsanbilim Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Duyar, İ., & Özener, B. (2003). *Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler* (1. basım). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Edmonds, E. V. (2003). *Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?* (Working Paper Sy 10134; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w10134>
- Efe, H., & Uluoğlu, S. A. (2015). Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13(51), 46-72.
- Elma, Y. (2019). Çocuk İşçiliği: Saya İşçileri Örneği. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 160, 9-12.
- Emerson, P., & Souza, A. (2003). Is There a Child Labor Trap? Intergenerational Persistence of Child Labor in Brazil. *Economic Development and Cultural Change*, 51, 375-398. <https://doi.org/10.1086/346003>
- Erbay, E. (2008). *Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bakış* (C. 14). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

- Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Yayını*, 24(1), 157-168.
- Erdoğan, E., & Uyan Semerci, P. (2019). Türkiye’de 2000 Sonrası Akademik Yazında Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 63(4), 2503-2537.
- Erdoğan, G. (2008). Avrupa Sosyal Şartı Ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. *TBB Dergisi*, 77, 44.
- Fidan, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 30-49.
- Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Vakfı*. (2021). <https://fisek.org.tr/tuik-calisan-cocuk-iscucu-anketi-2019-uzerine-ilk-notlar/>. Erişim Tarihi:10.09.2021.
- Fişek, G. (1995). 2000’e 5 Kala Çalışan Çocuklar. *Çalışma Ortamı*. <https://gurhan.fisek.net/2000e-5-kala-calisan-cocuklar/>. Erişim Tarihi:15.08.2021.
- Fişek, G. (1998). Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi (1946-1996). *Çalışma Ortamı Dergisi*, 38.
- Fişek, G. (2004). *Çocuk Hakları ve Yoksulluk*. <https://gurhan.fisek.net/cocuk-haklari-ve-yoksulluk/>. Erişim Tarihi:25.09.2021.
- Fyfe, A. (1989). *Child labour*. Cambridge: Polity Press ; B. Blackwell.
- Goldin, C. (1978). Household and Market Production of Families in a Late Nineteenth Century American City. İçinde *Working Papers* (Sy 495; Working Papers). Princeton University, Department of Economics,

<https://ideas.repec.org/p/pri/indrel/115.html>

Gökalp, Ö. T. (2012). Türk İş Hukukunda Çocuk İşçi Çalıştırma. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(1), 125-135.

Gökkaya Akyol, N. (2017). *Ayakkabı İmalatı Yapılan İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Tespiti ve Kimyasal Maruziyetin Belirlenmesi* [Uzmanlık Tezi]. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

Gupta, M. (2000). Wage Determination of a Child Worker: A Theoretical Analysis. *Review of Development Economics*, 4, 219-228.
<https://doi.org/10.1111/1467-9361.00090>

Gül, T., & Öztürk, M. (2020). Çocuk İşçiliğinin Nedenleri Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 130-148.

Gülcan, G. G. (2017). *Çocuk İşçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı*. Ankara. T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü İstihdam Politikaları Daire Başkanlığı.

Gülmez, M. (2013). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Tarihsel Gelişimi. İçinde *Uluslararası Sosyal Politika* (1. bs, ss. 44-137). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Gümrükçüoğlu, Y. B. (2013). Mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Yaşamında Korunmasına İlişkin Düzenlemelere Genel Bir Bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 481-546.

- Günöz, M. (2007). *Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri* [Uzmanlık Tezi]. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Güzel, B. (2016). 21. Yüzyılda Çocuk İşçiliği İle Mücadele İlerleme Raporu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1993-1998.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- Hazan, M., & Berdugo, B. (2002). Child Labor, Fertility and Economic Growth. *Economic Journal*, 112, 810-828.
- Hinrichsen, M. B. (2017). Encountering Work: Intergenerational Informality, Child Labor, and Malnutrition in Urban Ecuador. *Anthropology of Work Review*, 38(2), 81-91. <https://doi.org/10.1111/awr.12120>
- ILO. (2021). https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_800638/lang--tr/index.htm. Erişim Tarihi: 02.02.2021.
- ILO Türkiye Ofisi. (2021). <https://www.ilo.org/ankara/lang--tr/index.htm>. Erişim Tarihi: 02.02.2021.
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi. (2021). <http://www.guvenlicalisma.org>. Erişim Tarihi: 11.09.2021.
- Kablay, S. (2015). Rüzgara Karşı. İçinde *Mevsimlik ve Gezici-Geçici Çalışma: Çocuk İşçiler* (1. bs, ss. 89-116). Ankara: NoteBene Yayınları.
- Kablay, S. (2018a). Prof. Dr. Gürhan Fişek’in İzinde Ortak Emek ve Ortak Eylem. İçinde *Yaşama Verilen Değerin Bileşik Göstergesi Çerçevesinde Ülkemizde Çalışma Hakkı Açısından Durum* (ss. 451-478). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Kablay, S. (2018b). Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations: Volume 22 İçinde *Tarım Sektöründe Çocuklar ve Hakları* (ss.61-74). London: IJOPEC Publication Limited.
- Kablay, S. (2019). Stajyer mi, İşçi mi? *Çalışma Ortamı Dergisi*, 162, 15-19.
- Kablay, S. (2021). Tarım Sektöründe Çocuklar ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele. *Çalışma Ortamı*, 168, 6-14.
- Kablay, S., & Aysan, M. E. (2017). Türkiye’de Özelleştirmeler ve Kömür Madenciliği: Soma’da Maden İşçisi Olmak. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 51-76.
- Kablay, S., & Aysan, M. E. (2019). Fındık İşçileri ve Sorunları. *Recent Evaluations on Humanities and Social Sciences*, 143-155.
- Kahraman, F., & Sallan Gül, S. (2015). Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 339-366.
- Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu*. (2021). <https://kesk.org.tr/>. Erişim Tarihi: 20.05.2020.
- Karabıyık, E., & Dedeoğlu, S. (2019a). *Türkiye’de Ayakkabı İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Karabıyık, E., & Dedeoğlu, S. (2019b). *Türkiye’de Mobilya İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporu*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Karadağ, Ö. K. (2005). Solvent Nedenli Sağlık Risklerinin Yönetimi. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 7(24), 21-27.

- Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 25-41.
- Kaya, E. (2018). Ev Hizmetlerinde Sağlık ve Güvenlik. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 155, 18-20.
- Kayhan, N. (2012). Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 187-200.
- Kılınç, E. (2007). *Araştırma Raporu-Ayakkabı Sektör Raporu*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Kızmaz, Z., & Bilgin, R. (2010). Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 269-311.
- Konuk Şener, D., & Ocakçı, A. F. (2014). Yoksulluğun Çocuk Sağlığı Üzerine Çok Boyutlu Etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13(1), 57-68.
- Kulaksız, Y. (2014). Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(1), 91-111.
- Kurt, S. (2016). Çocuk Haklarına İlişkin Mevzuat ve Uygulamalar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36, 99-127.
- Labour At The Informel Footwear Sector In West Jawa Rapid Assessment*,. (2004). ILO. Erişim Tarihi: 05.09.2021.
- Levison, D., Anker, R., Ashraf, S., & Barge, S. (1998). *Is Child Labor really necessary in India’s Carpet Industry?* New Delhi,.
- Lordoğlu, K. (2017). Türkiye’de Çocuk İşçiliğine İlişkin Değerlendirme Saptamalar. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16(62), 18-28.

- Makal, A. (2007). *Ameleden İşçiye* (1. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2000). *Kapital*. Ankara: Sol Yayınları, C. 1.
- Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*. (2021).
<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>. Erişim Tarihi:
05.11.2021.
- Nazlı, A., & Aykan, M. A. (2004). Çankırı Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuklar ve Çalışma Koşulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını*, 57(3).
- Nurdoğan, A. K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(4), 78-95.
- Özeren, E. E. (2004). İş Hukukunda Çalışan Çocuk. *TBB Dergisi*, 52, 162-171.
- Parsons, D., & Goldin, C. (1989). *Parental Altruism and Self-Interest: Child Labor - ProQuest*. <https://www.proquest.com/docview/1297273756>
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (5. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Radmard, S., & Beltekin, N. (2017). *İşçileş(me)mek Ya Da Okumak: İşçi Çocukların Eğitimsel Durumlarına İlişkin Bir Çözümleme*. 6(12), 125-137.
- Reddy, M. (2013). Child Labour Use in a Small Developing Country: Is it Luxury, Distributional or Substitution Axiom? *International Journal of Business and Social Research*, 3(5), 82-91.
- Sayacılık Sektöründe Yaşanan Hak İhlallerine Dair Gözlem Raporu*. (2017). Hak İnisiyatifi. <https://hakinisiyatifi.org/sayacilik-sektorunde-yasanan-hak-ihlallerine-dair-gozlem-raporu.html>. Erişim Tarihi: 10.10.2019.

- SGK Yıllıkları. (2021).
http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari. Erişim Tarihi: 20.11.2021.
- Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği. (2020, Aralık 7).
<https://sgdd.org.tr/>. Erişim Tarihi: 20.11.2021.
- Sunal, O. (2011). Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 117-128.
- Sunal, O. (2015). *Kavramlar*. Çalışma Ortamı Dergisi. <https://fisek.org.tr/>. Erişim Tarihi: 06.01.2021.
- Sungur, O., & Kurumalar, E. (2017). Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği. *Ayrıntı Dergisi*, 5(49), 53-58.
- Süzek, A. (2014). *İş Hukuku* (10. bs). İstanbul: Beta Yayınları.
- Şahin, B. (2009). *Çocuk İşçilerin Korunması* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara.
- Şahin, L. (2012). Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 103-118.
- Şihaliyev, G. (2020). *Uluslararası Boyutta Çocuk İşçiliği, Çocuk İşçiliğine Karşı Hukuki Düzenlemeler ve Mücadele Programları* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, T., Barışık, S., & Ege, T. (2016). Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 161-179.

- Talas, C. (1981). *Çocuk, Çocuk Haklarının Evrimi ve Ülkemizdeki Durumu* (1. baskı). Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayını.
- Talas, C. (1997). *Toplumsal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Taş, Y., & Abbasigil, S. Ö. (2017). Çocuk İşçiliği Sorunu: Türkiye-Almanya-Pakistan Karşılaştırması. *Emek ve Toplum Dergisi*, 6(14), 25-46.
- Tekin Yılmaz, T. (2020). Çocuk Emeginin Dönüşümü: Ev İçi Üretimden Film Setlerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1237-1247.
- Tokol, A. (2018). Sosyal Politika. İçinde *Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar* (9. Baskı, ss. 414-428). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks*, 2(2), 25-42.
- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu. *Journal of Social Policy Conferences*, 10, 243-259.
- Tunçcan Ongan, N. (2017). Kapitalizm ve Çocuk Emegi. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 16(62-63), 4-10.
- TÜİK. (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>. Erişim Tarihi: 19.09.2021.
- Türk Dil Kurumu. (2021, Aralık 5). <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 12.08.2020.
- Türkdoğan, O. (1974). *Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı* (2. baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basım Evi.
- Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu. (2021). <https://www.kamusen.org.tr/>. Erişim Tarihi: 09.10.2020
- Türkiye’deki Risk Altındaki Çocuklar Raporu. (2019). İstanbul: TOÇEV.

- UNICEF. (2021). <https://www.unicef.org/turkey/topics/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi>. Erişim Tarihi: 15.09.2021
- Urhanoglu, İ. C. (2012). 44857 Sayılı İş Kanununa Göre Çocuk ve Gençlerin İş Sözleşmesi Ehliyetlerinin Sınırlandırılmasına Yönelik Düzenlemeler. *TBB Dergisi*, 98, 203-230.
- Where the shoe pinches, child labor in the production of brand name leather shoes*). (2012). SOMO. Erişim Tarihi: 05.09.2021
- Yıldırım, B. (2021). *23 Nisan gerçeği: Kayıtlara giremeyen 1 milyon 560 bin çocuk işçi var*. Evrensel.net. <https://www.evrensel.net/haber/402897/23-nisan-gercegi-kayitlara-giremeyen-1-milyon-560-bin-cocuk-isci-var>. Erişim Tarihi: 05.10.2021.
- Yıldırım, H. O. (2008). *Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi Ve Çıraklar* [Yüksek Lisans Tezi]. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yiğit, R., Ügücü, G., & Kaya, S. (2018). Yoksulluk: Çocuk Sağlığını Tehdit Eden Bir Durum. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 83-98.

20. Covid sürecinde çalışma koşullarınızda ve ücretinizde nasıl bir değişiklik oldu?
21. Aldığınız ücretle neler yapıyorsunuz?
22. İşyerinde çalışma süreleriniz nasıl, kaçta işe başlayıp, kaçta çıkıyorsunuz?
23. Fazla mesaiye ne sıklıkla kalırsınız?
24. Geliriniz yetmediğinde neler yapıyorsunuz? (hangi işlere gidiyorsunuz?)
25. Ne zamandır burada çalışıyorsunuz?
26. Yaptığınız işin zorlukları nelerdir?
27. Yaptığınız işin sağlığın için riskleri nelerdir?
28. Haftalık izin süreniz ne kadar?
29. İşyerinde dinlenme süreleriniz ne kadar?
30. Yemeği nerede yiyorsunuz? Yemek ücretinizi kim karşılıyor?
31. Sayada hangi işleri yapıyorsunuz?
32. İşte yapıştırıcı, kesici delici alet olarak neler kullanıyorsunuz?
33. Kullandığımız malzemeler size ne gibi zararlar veriyor ya da vereceği zararlar hakkında neler biliyorsunuz?
34. İş kazaları ve meslek hastalıkları, iş riskleri konusunda kimler, ne kadar süre bilgi verdi?
35. Kimin için üretim yapıyorsunuz ya da yaptığımız ayakkabıları nereden alabiliriz?
36. İleriye ait nasıl bir hayaliniz var?
37. İşyerinde maruz kaldığınız şiddet unsurları nelerdir (psikolojik/fiziksel şiddet)
38. İşyerinde ne gibi hak kayıpları yaşıyorsunuz?

EK 2. ETİK KURULU ONAY FORMU

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
AKADEMİK KURUL KARARI

TOPLANTI TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
07/04/2021	6	2021/7

Anabilim Dalı Kurulu, Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE başkanlığında, 07/04/2021 tarihinde saat 12:00'da Anabilim Dalı Başkanlığında toplandı, yeterli çoğunluğun olduğu anlaşıldı. Gündem onaylanarak kabul edildi. Konunun görüşülmesine geçilerek, aşağıda yazılı karar alındı.

Gündem:

- 1- Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalımız Yüksek Lisans (Tezli) programı 17530500009 numaralı öğrencisi Yonca ELMA'nın "Çocuk İşçiliği: Saya İşçileri Örneği" başlıklı alan çalışmasının görüşülmesi

KARAR NO: 2021/7

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalımız Yüksek Lisans (Tezli) programı 17530500009 numaralı öğrencisi Yonca ELMA'nın "Çocuk İşçiliği: Saya İşçileri Örneği" başlıklı alan çalışmasının uygunluğunun kabulüne, durumun Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Müdürlüğüne arz edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

Ek: Etik Kurul Başvuru Formu ve Ekleri

ÖZGEÇMİŞ

ORCID	0000-0002-0795-7644
Doğum Yılı:	
Telefon:	
E-posta:	

EĞİTİM BİLGİLERİ

Öğrenim Derecesi	Üniversite	Fak./Enst.	Öğrenim Alanı	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	Devam Ediyor.
Lisans	Ordu Üniversitesi	Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	2017
Ön lisans	Atatürk Üniversitesi	Açık öğretim Fakültesi	İş Sağlığı ve Güvenliği	2020

YAYINLAR

Elma, Y. (2019), “Çocuk İşçiliği: Sıya İşçileri Örneği”, Çalışma Ortamı Dergisi, 160, 9-12.
Elma, Y. (2019), ‘Kaçak Maden Ocağında Çalışan İşçilerin Çalışma Koşulları: Zonguldak Örneği’, Çalışma Ortamı Dergisi, 159, 17-19.
Kablay, S., Elma, Y. (2018), “İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Bunu Sağlamaya Yönelik Ülkemizdeki Uygulamalar”, Politik Ekonomik Kuram Dergisi, 2(2), 77-94.
Elma, Y., Aysan, N. (2017), “Zonguldak Kömür Havzasında Maden İşçilerinin Çalışma Koşulları: Kamu-Özel Ocak Karşılaştırması”, Çalışma Ortamı Dergisi, 154, 29-31.